

HOLLOLAN KULTTUURIYMPÄRISTÖSELVITYS

04/2020

RAMBOLL

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO	4
2. HOLLOLA KASVAA KYLISTÄ	5
2.1 HOLLOLAN ASUTUKSEN JUURET VARHAISELLA ESIHISTORIAALLISELLA AJALLA	5
2.2 KESKIAIKAISPERÄISET RYHMÄKYLÄT SUUR-HOLLOLASSA	7
2.2.1 Kiinteä asutus keskittyy viljaville maille	7
2.2.2 Hallinnollinen tausta	7
KIRKONKYLÄT	9
ASUTUSKEHITYKSEN TUTKIMUS	14
2.3 VANHAT MAANTIET	17
2.3.1 Ylinen Viipurintie ja Suuri Savontie	17
2.4 KYLÄRAKENTEEN MUUTOS ISOJAON MYÖTÄ	20
2.4.1 Kyläkuva tiiviissä ryhmäkylässä	20
2.4.2 Isojako hajaannutti kylärakenteen 1700- ja 1800 -luvulla	20
2.5 KARTANOT JA MUUT HISTORIAALLISET SUURTILAT	22
KARTANOT	23
3. TEOLLISUUDESTA VAUHTIA	29
3.1 TEOLLISUUDEN HISTORIAA HOLLOLASSA	29
3.1.1 Myllyt ja sahat	29
3.1.2 Kosken pellavateollisuus ja verkatehdas	31
3.1.3 Tiilitehtaat Hollolassa	32
3.1.4 Muita teollisuuslaitoksia 1800-luvun loppupuolen ja 1900-luvun alun Hollolassa	32
3.1.5 Sotien jälkeinen teollisuuskehitys	33
3.2 REITTEJÄ MAALLA JA VEDESSÄ	34
3.2.1 Kauppareitit ja kyytilaitos	34
3.2.2 Vesireitit, rautatiet ja lentoliikenne	35
VESIJÄRVEN HUVILA-ASUTUS JA PIENTEN JÄRVIEN LOMA-ASUNTORAKENTAMINEN	36
4. 1900-LUVUN UUDET TUULET	37
4.1 VUOSISADAN VAIHTEEN RAKENNUSPERINTÖ MAASEUDULLA	37
4.2 JULKINEN RAKENTAMINEN	40
4.2.1 Koulurakentaminen käynnistyy	40
4.2.2 KokoontumISRakennukset ja kulttuuri	40
4.3 SIIRTOVÄESTÖN ASUTUSTOIMINTA	42
4.3.1 Pika-asutuslaki ja maanhankintalaki takasivat nopean asutustoiminnan	42
4.3.2 Asutusrakenne ja tyyppitalot jälleenrakennuskaudella	42
4.3.3 Siirtokarjalaisten asuttaminen Hollolaan ja Hämeenkoskelle	44
KOULURAKENNUKSIA HOLLOLASSA	45

5. HOLLOLAN MODERNI AIKA	48
5.1 JÄLLEENRAKENNUSKAUDEN YHDYSKUNTARAKENTAMINEN	48
5.1.1 Tiiviit asutuskeskittymät 1950-luvulla	48
5.1.2 Rakentamisen ohjaaminen ja kunnallistekniikka	48
5.2 TAAJAMARAKENTEEN KASVU	49
5.2.1 Mäntykankaalle rakennetaan Hollolan suurin taajama	49
JÄLLEENRAKENNUSKAUDEN PIENTALOALUE: SORAMÄKI	53
1960-LUVUN KERROSTALOLÄHIÖ: SALPAKANKAANTIE PISTETALOT	55
1970-LUVUN KERROSTALOKORTTELI: RAKENTAJANTIE KORTTELIT	56
5.2.2 Taajamakehitystä 1980-luvulla	57
5.3 HOLLOLAN TUOREIMMAT RAKENNETUT KERROKSET	59
5.3.1 Rakentaminen 1990-luvulla	59
5.3.2 Rakentaminen 2000-luvulla	59
1980-1990-LUVUN KESKUSTA-ASUMISEN KORTTELI:	
KANKAANTILA (HAKAPORTINRAITIN KORTTELIT)	60
LIIKUNTA- JA VAPAA-AJAN YMPÄRISTÖT	61
6. AIEMMAT INVENTOINNIT	62
6.1 VALTAKUNNALLISET ARVOALUEET	62
6.1.1 Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt	62
6.1.2 Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet	62
6.2 PÄIJÄT-HÄMEEN MAAKUNNAN MAISEMA- JA KULTTUURIYMPÄRISTÖSELVITYKSET	64
6.2.1 Päijät-Hämeen seurantalot	64
6.2.2 Päijät-Hämeen rakennetun kulttuuriympäristön inventointi 2006	64
6.2.3 Päijät-Hämeen maisemaselvitys 2006	65
6.2.4 Porvoonjoen asutustutkimus 2002	66
6.2.5 Hämeen vesimyllyt ja vesivoimalaitokset -inventointi 2003	66
6.3 RAKENNUSINVENTOINNIT HOLLOLASSA	67
6.3.1 Kirkonseudun - Pyhäniemen osayleiskaavan rakennusinventointi 1992	67
6.3.2 Kirkonseudun - Pyhäniemen osayleiskaavan rakennusinventointi 1992	67
6.3.3 Kukkilan-Kalliolan osayleiskaavan rakennussuojelukohteet 1996	67
6.3.4 Vesijärven rantaosayleiskaavan rakennusinventointi 2001	67
6.3.5 Kuntakeskuksen osayleiskaavan rakennusinventointi 2004	68
6.3.6 Nostavan yleiskaavan rakennusperinnön inventointi 2004	68
6.3.7 Hämeenkosken rakennusinventointi 2006	68
6.3.8 Hollolan rakennusinventointi 2006	69
6.3.9 Pyhäniemen kulttuuriympäristöselvitys 2013	70
6.3.10 Hollolan kuntakeskuksen rakennusinventointi 2015	70
6.3.11 Hämeenkosken keskustan ja ympäristön osayleiskaava 2017	70
6.3.12 Kalliolan-Paimelan osayleiskaavan rakennusinventointi 2020	71
6.4 SELVITYKSEN YHTEYDESSÄ INVENTOIDUT KOHTEET	71
7. JOHTOPÄÄTÖKSET	72
LÄHDELUETTELO	74
LIITTEET	
Liite 1 Hollolan maisema- ja kulttuuriympäristöalueet ja kohteet	
Liite 2 Muinaisjäännökset	

1. JOHDANTO

Hollolassa on pitkä asutushistoria kivikaudelta nykypäivään. Yhdyskuntarakenteen kehitystä ovat ohjanneet kulkureitit maalla ja vedessä, elinkeinonharjoittaminen sekä hallinnollisten palvelujen sijoittuminen. Hollolan alueen rakennettuun ympäristöön ovat vaikuttaneet erityisesti perinteiseen maa- ja metsätalouteen tukeutuneet kylät ympäristöineen. Hollolan voidaan sanoa kasvaneen kylistään. Tuoreempia kerroksia edustavat Lahden rajan tuntumaan sijoittuvat alueet, minne on sijoittunut teollisuutta ja palveluja. Salpakankaan taajama on esimerkki modernin ajan kaupungistumiskehityksen vaikutuksista Hollolan yhdyskuntarakenteeseen.

Tämä kulttuuriympäristöselvitys tarkastelee Hollolan kunnan alueella rakennetun ympäristön historiallista kehitystä ja sen ilmenemistä. Selvitys pyrkii kokoamaan tietoa koko kunnan alueen kulttuuriympäristön luonteesta ja tärkeistä erityispiirteistä strategisen yleiskaavan tarkkuustaso huomioiden. Selvityksen perusteella on laadittu ehdotus Hollolan strategiseen yleiskaavaan merkittävistä rakennetun kulttuuriympäristön arvokohteista ja -alueista.

Tämän selvitysraportin lisäksi työ on sisältänyt ajantasaisen inventointitietokannan koonnin Hollolan kunnan alueella inventoiduista kulttuuriympäristökohteista sekä alueista. Tietokantaan on koottu paikatiedon lisäksi muun muassa kohteen tai alueen mahdollinen arvo- tai suojelustatus sekä tietolähde tai -lähteet.

Tämän selvityksen tärkeimpinä lähteinä on käytetty historiallisen kehityksen kuvauksissa Hollolan historia -sarjan teoksia I-IV. Lisäksi käytössä on ollut joukko muuta kirjallisuutta. Valtakunnalliset, maakunnalliset ja paikalliset rakennetun kulttuuriympäristön inventointiraportit ja muut tiedot ovat olleet tärkeinä lähteinä hahmotettaessa rakennetun kulttuuriympäristön ominaispiirteitä sekä koottaessa ajantasaista inventointitietokantaa. Lähdeluettelo on selvityksen lopussa.

Tämän selvityksen tekemisestä on vastannut Ramboll Finland Oy:n maisema-arkkitehti Sonja Semeri sekä arkkitehdit Eveliina Könttä ja Niina Ahlfors. Työtä on ohjannut työryhmä, jossa ovat olleet mukana Hollolan kunnasta kaavoitusarkkitehti Katariina Tulosela ja kaavasunnittelija Sini Utriainen, Hämeen ELY-keskuksesta alueidenkäytön asiantuntija Annu Tulonen sekä Päijät-Hämeen alueellisesta vastuumuseosta tutkija Päivi Siikaniemi ja arkeologi Esko Tikkala. Hollolan kunnan työntekijät hankekaavoittaja Henna Kurosawa, suunnitteluavustaja Minna Leppäsalo ja tietopalvelusihteeri Meira Salila ovat olleet suureksi avuksi aineistojen keräämisessä.

KÄSITTEET

Kulttuuriympäristö tarkoittaa kulttuurin vaiheita sekä ihmisen ja luonnon vuorovaikutusta ilmentävää ympäristöä. Siihen kuuluu kulttuurimaisema, rakennettu kulttuuriympäristö ja muinaisjäännökset. Kulttuuriympäristö pitää sisällään sekä aluekokonaisuuksia että yksittäisiä kohteita.

Kulttuurimaisema on ihmisen ja luonnon yhteisvaikutuksena syntynyttä ympäristöä, jota voi tarkastella esimerkiksi alueellisena, visuaalisena, kokemuksellisenä tai historiallisena kokonaisuutena.

Rakennettu kulttuuriympäristö on rakennuksista, rakennelmista ja rakennetuista alueista sekä niiden suhteista toisiinsa ja ympäristöönsä muodostuva kulttuuriympäristö

Arkeologinen kulttuuriperintö muodostaa kulttuuriympäristön vanhimman ajoitetavan kerrostuman ja kulttuuriympäristön historiallisen pohjan. Muinaisjäännökset ovat maisemassa, maaperässä tai veden alla säilyneitä rakenteita, muodostelmia tai esineitä, jotka ihminen on tehnyt.

Lähde: Kulttuuriympäristöstrategia 2014–2020, Valtioneuvoston periaatepäätös 20.3.2014. Opetus- ja kulttuuriministeriö ja Ympäristö-ministeriö. s.9. Rakennusperinnön suojelun käsitteitä -sanasto. (sanastot.suomi.fi)

2. HOLLOLA KASVAA KYLISTÄ

2.1 HOLLOLAN ASUTUKSEN JUURET VARHAISELLA ESIHISTORIAALLISELLA AJALLA

Päijät-Hämeen vanhimmat ja samalla koko Suomen vanhimpiin lukeutuvat kivikautiset asuinpaikat sijaitsevat pääsääntöisesti Salpausselkien eteläpuolisilla alueilla, kuten Porvoonjoen yläjuoksun alueella. Varhaisin kivikautinen asutus Hollolassa sijoittuu Luhdanjoen ympäristöön, jossa on sijainnut muinaisjärvi, niin sanottu Luhdanjoen allas. Kivikautisia asuinpaikkoja on runsaasti myös Vesijärven rannoilla.¹

Päijät-Hämeeseen on rautakaudella muodostunut Sisä-Suomen alueella poikkeuksellisen vahva asutuskeskittymä erityisesti Sysmän, Hartolan ja Hollolan alueille. Hollolassa huomattavat asutuskeskittymät sijoituivat rautakaudella Paimelanlahden alueelle ja kirkonseudulle sekä Vesalan ja Untilan vainioille. Vankka rautakautinen asutus on mahdollistanut Hollolan aseman alueen hallinnollisena keskuksena historiallisella ajalla. Hollolan keskiaikainen kirkko on rakennettu jo kivikaudella asuinpaikaksi muodostuneen Kapatuosian linnavuoren juurelle. Hämeenkoskelta löydetty rautakautiset muinaisjäännökset viittaavat kiinteään, jopa vauraaseenkin asutukseen alueella myöhäisellä rautakaudella. Rautakautisia asuinpaikkoja ei alueella kuitenkaan tunneta.²

Rautakautinen asutus on muodostanut pohjan ja suoran jatkumon maakunnan keskiaikaiselle asutukselle, josta on osoituksena muutamien ristiretkiaikaisten kalmistojen käytön jatkuminen sekä Päijät-Hämeen maakunnassa olevat useat keskiaikaiset kirkot.³

Suomen maan esihistoria alkaa ihmisten saapuessa Suomeen jääkauden jälkeen noin 12 000 vuotta sitten ja päättyy historiallisten lähteiden, kuten kirjallisten dokumenttien, tulon myötä keskiajan alkaessa. Suomen esihistorian ajanjaksot jaetaan tyypillisesti kolmeen ajanjaksoon:

Kivikausi
8600 - 1500 eaa.

Pronssikausi
1900 - 500 eaa.

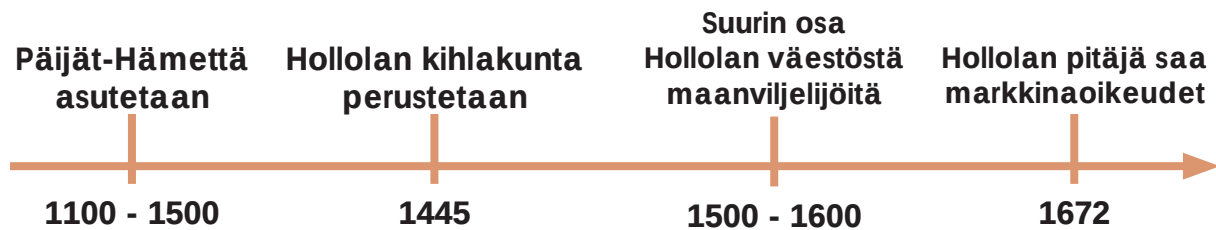
Rautakausi
500 eaa. -
1150 / 1300 jaa.

1 Päijät-Hämeen kiinteät muinaisjäännökset, 2008: s.13, 112.
2 Päijät-Hämeen kiinteät muinaisjäännökset, 2008: s.15, 112, 122, 154.
3 Päijät-Hämeen kiinteät muinaisjäännökset, 2008: s.15

Vanha pitäjänkartta Hollolan ja Asikkalan alueelta. Kartasta on havaittavissa Hollolan kylärakenteen sijoittuminen.

2.2 KESKIAIKAISPERÄISET RYHMÄKYLÄT SUUR-HOLLOLASSA

2.2.1 Kiinteä asutus keskittyy viljaville maille

Historiallisen ajan on perinteisesti katsottu käynnistyvän Länsi-Suomessa 1100-luvulla, Itä-Suomessa 1300-luvulla ja pohjoisempana vielä tätäkin myöhemmin. Esihistoriallisen ajan loppuun mennessä kiinteä asutus keskittyi Suomessa rannikkoalueille ja jokien alajuoksuille sekä sisämaassa ranta-alueille, joissa maaperä oli helposti muokattavaa ja hienojakoista. Pääjälleen länsi- ja itärannoille oli syntynyt jo joitakin asuinpaikkoja, pohjoisimmat Jämsässä ja Hartolassa. Vähitellen 1500-luvulle tultaessa asutus levisi alueelle, joka aiemmin oli erottanut asumattomana metsämaana eteläisen rannikkoasutuksen Etelä-Hämeen järviolueiden asutuskeskuksista.⁴

Historiallisen ajan alussa siirryttiin peltoviljelyyn ja kiinteä asutus levisi aluksi viljavimmille paikoille, Pääjät-Hämeessä aluksi Hollolaan ja Sysmään. Kaskenpoltto ja eräntyö olivat edelleen merkittäviä elinkeinoja ja ne myös edistivät asutuksen leviämistä. 1000 - 1500 -lukujen välinen aika oli vilkkaan asutustoiminnan aikaa, jolloin asutus myös tihentyi. Pysyvien talojen jakautuessa syntyi kyliä, joita Pääjät-Hämeeseen syntyi koko maan mittapuulla runsaasti. Lähes kaikki nykyiset Pääjät-Hämeen kylät olivat olemassa jo 1500-luvulla ja usein niiden taloluku ylitettiin vasta 1800-luvulla.⁵

Viimeistään keskialjalta on peräisin Pääjät-Hämeen eteläosien läpi kulkeva ylinen Viipurintie, jonka varrelle on rakennettu Hämeenkosken keskiaikainen kirkko⁶. Kyläasutus keskittyi myöhäiskeskiajalla Ylisen Viipurintien varteen ja Pääjälleen rannoille, mutta myös Salpausselän eteläpuolella oli suurehkoja ryhmäkyliä. Sarkajaon myötä 1500-luvulla kyläasutus vakiintui ja silloin syntyivät Pääjät-Hämeen alueella tyypilliset kylämuodot, kuten alueella esiintyvä tiivis ryhmäkylä.⁷

1500- ja 1600-luvuilla väestön valtaosan muodosti nykyistä Hollolaa vastaavalla alueella itsenäinen, omalla konnallaan asuva talonpoikainen maanviljelijäväestö. Harvalukuisen säätyläisten kansanluokkaan kuului kirkon väen lisäksi, aatelisia ja aatelittomia kartanon tai vain vaatimattoman talon omistajia, upseereita sekä siviilivirkamiehiä. Säätyläiset olivat lähes aina maanviljelijäitä ja maanomistajia. Hollolan pitäjän huomattavimpia maatiloja olivat kirkkoherranpappila sekä Okeroisten ja Paimelan säterikartanot.⁸

2.2.2 Hallinnollinen tausta

1200-luvun puolivälissä tehtiin Suomeen toinen ristiretki, joka suuntautui Hämeeseen. Kristityt voitivat pakannalliset hämäläiset ja aloittivat linnan rakentamisen Hämeeseen. Maakunnan tärkeimmän vesiväylän varteen Vanajaveden rannalle kohonnut Hämeen linna toimi Hämeen heimoalueen hallinnollisena keskuksena. Pääjät-Hämeestä tuli silloin katolisen kirkon vallan rajaseutua, kunnes Viipurin linna perustettiin vuonna 1293. On myös esitetty, että Hämeessä ennen ns. linnaläänikautta olisi edeltänyt kartanokausi 1300-luvulle saakka. Hollolan kartano ja Hakoisten linna Janakkalassa mainitaan tällaisina Hämeen keskuksina.⁹

4 Aarrevaara, E.; Uronen, C. & Vuorinen, T. (2006): s.14

5 Wager, H. (2006): s.9

6 Pääjät-Hämeen kiinteät muinaisjäännökset, 2008: s.15, 155

7 Aarrevaara, E.; Uronen, C. & Vuorinen, T. (2006): s.16

8 Kuusi, S. (1980): s.271-272

9 Kuusi, S. (1980): s. 37-39

Nokkolan kylämaisemaa. Nokkolan kylä on Vesalan, Utulan ja Untilan kylien kanssa Hollolan vanhinta kyläasutusta. Kylien juuret ulottuvat jopa rautakaudelle saakka.

Katolisena aikana (uskonpuhdistuksen aika alkoi vuonna 1527) Hämeen linnalääni jakautui eriasteisiin hallinnollisiin, oikeudellisiin ja verotuspiireihin, kihlakuntiin, pitäjiin ja neljänneskuntiin. Kihlakuntia Hämeessä 1400-luvun alkupuolella oli kolme: Sääksmäen, Hattulan ja Hollolan kihlakunnat.¹⁰ Kruununhallintoa varten perustettiin 1300- ja 1400-luvulla kolme Hollolan kihlakunnan hallintopitäjää: Tennilä vuonna 1390, Asikkala vuonna 1443 ja Hollola vuonna 1445. Alueen keskuksiksi muodostui Hollola, jonne rakennettiin kirkko 1400-luvulla.¹¹ Asutus Hollolassa näyttää keskittyneen Pääjärven ja Vesijärven väliselle alueelle, missä kyliä oli tiheästi. Hollolan pitäjällä oli keskeisin asema ja siihen kuuluivat seuraavat neljänneskunnat: Artjärvi, Etola, Okeroinen ja Uskila.¹²

Uuden ajan alussa (Kustaa Vaasan aikana 1523-1560) eivät kirkko- ja hallintopitäjät lainkaan vastanneet toisiansa vaan Hollolan kirkkoherrankuntaan kuului silloin koko Kaakkois-Häme, mutta pitäjään vain noin neljännes siitä. Hollolan kirkko- ja hallintopitäjän eli ns. Suur-Hollolan laajuudesta ei voida esittää täysin varmaa vastausta.¹³

Hollolan pitäjä sai vuonna 1672 markkinaoikeudet, kun Hollolan Lahden kylä määrättiin markkina-paikaksi. Vuonna 1727 Hollola menetti kuitenkin markkinansa Asikkalan Anianpeltoon, joka tarjosi helpommat vesiyhteydet erämaihin. Tämän jälkeen Lahden kylä taantui maalaiskyläksi 1800-luvun loppupuolelle asti.¹⁴

¹⁰ Kuusi, S. (1980): s. 40

¹¹ Wager, H. (2006): s.10.

"Itsenäisenä pitäjänä Hämeenkoski (Koski) esiintyy asiakirjoissa jo v. 1410. Kosken pitäjä mainitaan aikaisemmin Tännilän eli Tennilän pitäjänä. Se mainitaan myös Etolan nimellä. Sittemmin kunnan nimi oli pelkkä Koski, jonka perässä käytettiin Hämeen lääniä tarkoittavaa lyhennettä Hl erotukseksi varsinaissuomalaisesta Kosken kunnasta (Koski TI). Nimi Koski on tullut niistä monista koskista, joita pitäjän halki virtaava joki muodostaa. Kunnan nykyinen nimi otettiin käyttöön vuonna 1995. Se valittiin kuntalaisten kesken järjestetyn äänestyksen perusteella." (Hirvonen, A.; Kinnari, R.; Koski, K. & Ruokolainen, J. (2013): s.19)

¹² Kuusi, S. (1980): s. 44-45

¹³ Kuusi, S. (1980): s. 40

¹⁴ Peltola, J. (2013): s.3

KIRKONKYLÄT

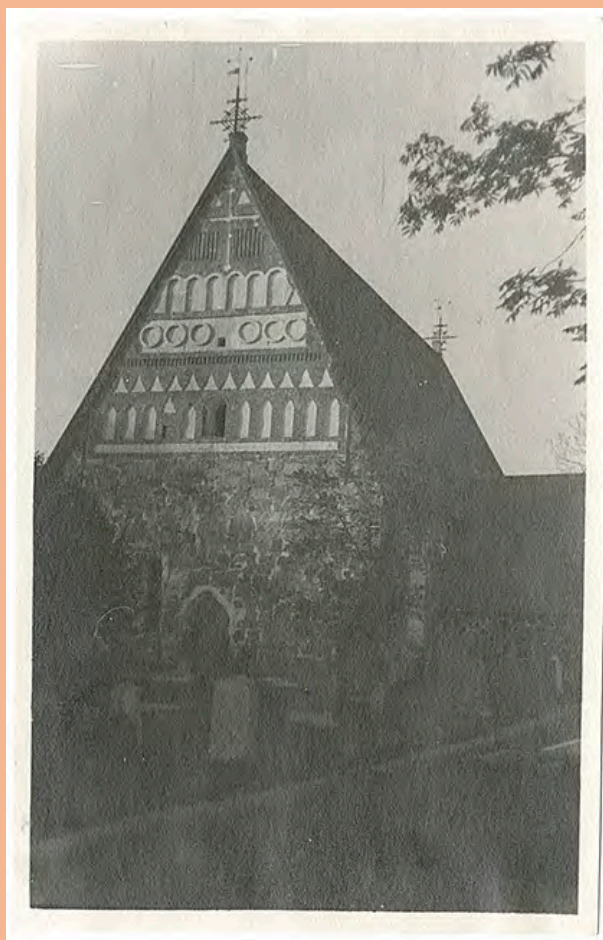
Hollolan kirkonkylä

Vesijärven Kirkonselän lukuisat kivi-, pronssi- ja rautakauden asuinpaikat, Kapatuosian linnanmäki sekä keskiajan kirkko ja kylät kertovat alueen pitkästä asutushistoriasta ja keskeisestä sijainnista.¹⁵ Hollolaan perustettu seurakunta toimi koko Päijät-Hämeen kristillisen elämän keskipisteenä ja laajalti Päijänteen seudulta tehtiin kirkkomatkoja Hollolan Neitsyt Marian kirkkoon. Kaukaa käytiin kerran kesässä kirkossa ripillä ja ehtoollisella. Samalla matkalla katettiin lapset ja haudattiin vainajat. Päijänteen rantakylistä kuljettiin kirkkoon vesiteitse. Vesijärvelle siirryttiin kantamalla veneet kannaksen yli Anianpellossa.¹⁶

Hollolan Neitsyt Marialle pyhitetty harmaakivikirkko on rakennettu vuoden 1480 vaiheilla. Kivikirkkoa edelsi Hollolassa kaksi kirkkoa: ensimmäinen Kirkk'ailan mäellä kymmenen kilometriä nykyisestä pakanuuden aikaisen kalmiston keskellä, toinen nykyisen kirkon paikalla. Kirkon kellotapuli valmistui vuonna 1831 C.L. Engelin suunnitelmien mukaan. Kirkko on restauroitu vuosina 1934 – 1935.¹⁷

Keskiaikaisen kirkon ympärille rakentunut kirkonkylä on säilyttänyt pääosin 1900-luvun alkuun palautuvan ilmeensä. Kirkkoa vastapäätä sijoittuu Suomen vanhimpiin kunnallishallinnon rakennuksiin lukeutuva vuonna 1902 rakennettu kunnantupa. Kunnantupa on rakennettu 1600-luvulta peräisin olleen vanhan pitäjäntuvan paikalle. Kunnantupa palveli sekä kuntaa että seurakuntaa. Siellä pidettiin kokouksia, rippi- ja pyhäkoulut ja hautajaisia, se toimi kirkkokansan odotustilana ja sen yläkerrassa oli diakonissan ja kättilön asunnot. Kunnantuvalla toimi kirjasto sekä kerran kuussa kunnanlääkärin vastaanotto, myöhemmin neuvola 1980-luvulle asti. Kuntakokousten pito loppui vuonna 1942, jolloin ne siirtyivät Lahteen.¹⁸

Vanhan tien varteen (nykyään Rantatie) sijoittuu myös 1930-luvulla rakennettu kauppa ja sen vieressä sijaitsevat lukkarin ja apteekkarin talot sekä Teppola. Kaupan ja kunnantuvan välissä on myös alkuperäisellään säilynyt kioski vuodelta 1959.¹⁹ Hollolan ensimmäinen apteekkari Waldstedt siirsi apteekin Parinpellon Söyringin kappalaistalosta kirkonkylään vuonna 1864.²⁰

Hollolan kirkko kuvattuna noin 1930-1939. (Kuva: Lahden kaupunginmuseot)

15 Museovirasto: Hollolan kirkko ja historiallinen pitäjänkeskus

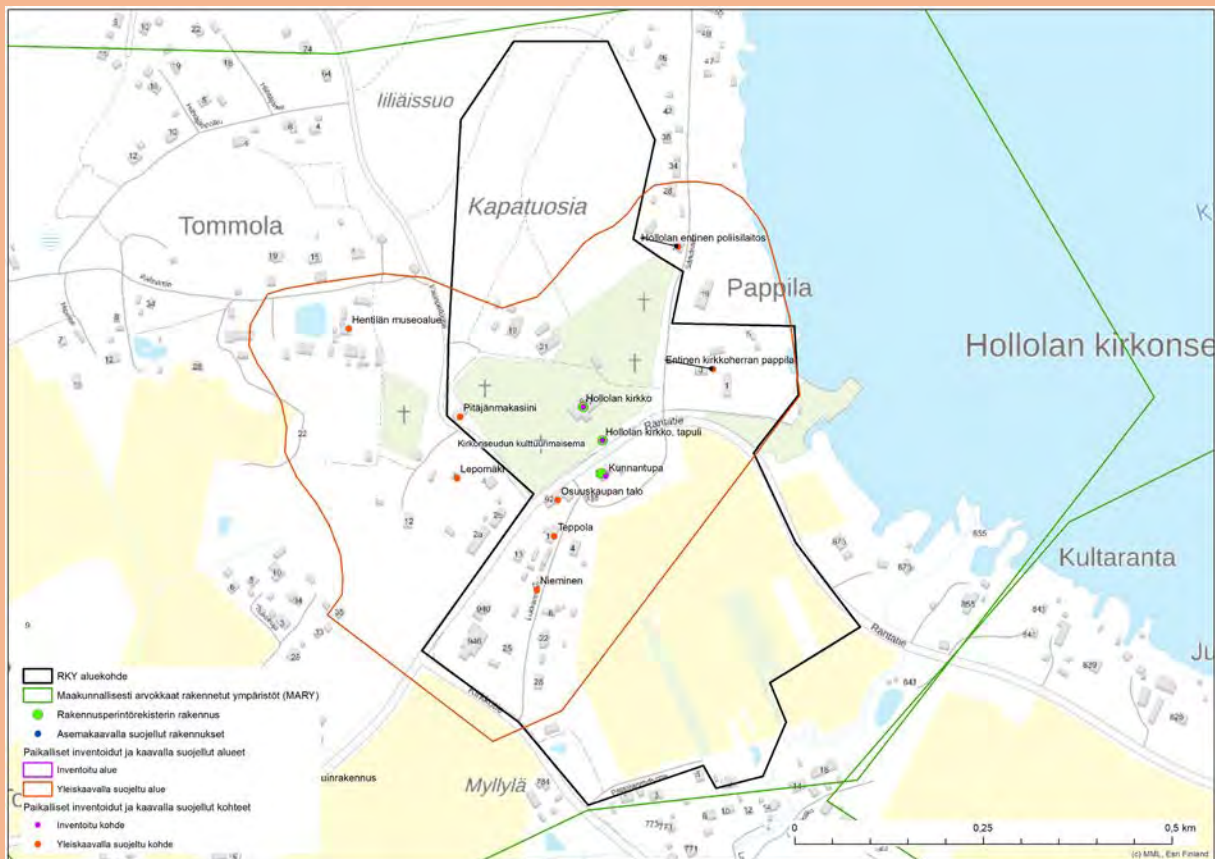
16 Hirvonen, A.; Kinnari, R.; Koski, K. & Ruokolainen, J. (2013): s.37

17 Hirvonen, A.; Kinnari, R.; Koski, K. & Ruokolainen, J. (2013): s.33

18 Wager, H. (2006): s.50. Hirvonen, A.; Kinnari, R.; Koski, K. & Ruokolainen, J. (2013): s.43

19 Wager, H. (2006): s.50

20 Hirvonen, A.; Kinnari, R.; Koski, K. & Ruokolainen, J. (2013): s.14, 40

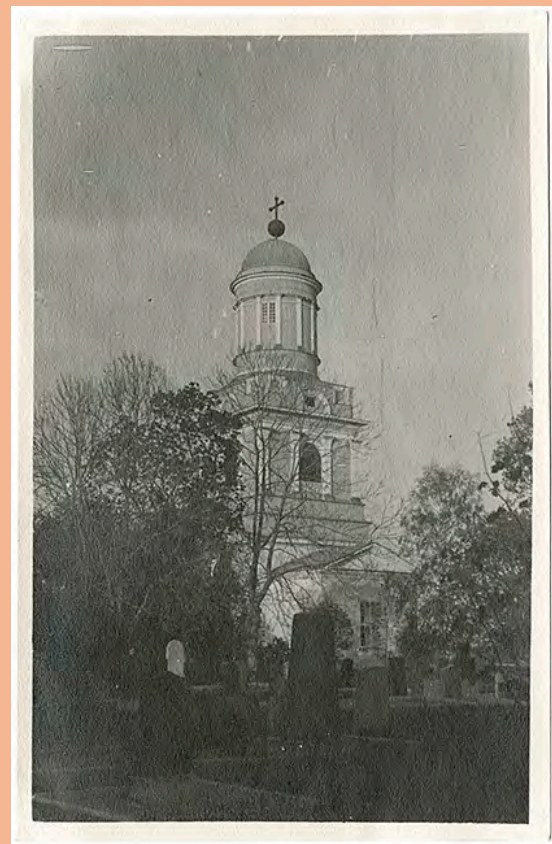

Hollolan kirkonkylän kulttuuriympäristökohteet sekä -alueet.

Kirkon länsipuolella sijaitsee vuonna 1855 rakennettu lainajyvästö ja Hollolan kotiseutumuseon talomuseoalue, jonne on siirretty rakennuksia pitäjän eri osista. Kirkon itäpuolella, Kirkonselän rannalla sijaitseva pappila on rakennettu vuonna 1813, mutta sen ulkoasu on 1950-luvulta. Pappila on sijainnut samalla paikalla keskiajalta lähtien ja Kustaa Vaasan aikana siitä muodostettiin kuninkaankartano.²¹

Kirkonkylät alkoivat kasvaa 1860-luvulta alkaen asteittain maakaupan vapautumisen myötä sekä muiden elinkeinojen kuten esimerkiksi varhaisen teollisuuden muodostumisen ja myöhemmin julkisten palvelujen kehittymisen myötä. Voimakkaasti kasvaneissa kirkonkylissä vanhan asutuksen piirteet ovat enää heikosti nähtävissä, mutta Hollolan kirkonkylä on yksi kirkonkyläiden varhaisemmista rakennustavoista kertova esimerkki.²²

Hollolan kirkko ja sen ympärillä oleva historiallinen pitäjänkeskus on valtakunnallisesti merkittävä rakennettu kulttuuriympäristö.

Hollolan kirkon kellotapuli kuvattuna noin 1930-1939. (Kuva: Lahden kaupunginmuseot)

21 Wager, H. (2006): s.51

22 Aarveaara, E.; Uronen, C. ja Vuorinen, T. (2006): s.20

Hämeenkosken kirkonkylä

Hämeenkosken kirkonkylä on ollut keskeinen paikka jo esihistoriallisella ajalla. Santahaudan mäellä on rautakautinen kalmisto ja Linnamäellä on sijainnut Muinaislinna. Tervalanlähteen tiedetään käytetyn uhrilähteenä. Vuoden 1539 maakirjan mukaan Kosken kylällä oli kuusi taloa.²³ Kosken kylä sijoittuu jo keskiajalla tunnetun Ylisen Viipurintien varrelle.

Hämeenkosken ensimmäinen kirkko rakennettiin kivistä 1500-luvun alkupuolella Pyhän Lauren-tiuksen (Laurin) muistolle Tervalähteen viereen. Kirkko hylättiin ennen 1650-lukua ja kivikirkosta on säilynyt kirkon kahdeksankulmainen kivijalka, joka edustaa Suomessa harvinaista pohjakaavaratkaisua. Hämeenkosken toinen kirkko valmistui ennen vuotta 1650. Puinen ristikirkko tuhoutui isonvihan aikana. Vuonna 1736 rakennettiin yksinkertainen ristikirkko korkealle mäelle, lähelle Linnakalliota. Ristikirkkoa edelsi väliaikainen hätäkirkko Ruununmakasiinin kankaalla.²⁴ Vuonna 1890 perustettiin uusi hautausmaa lähelle Valkjärveä, nykyisen Asikkalantien ja Kaunkorventien väliselle alueelle. Valkjärven hautausmaan porttina on vanhan puukirkon (1736-1876) kellotapulin hirsinen alaosa 1700-luvulta, mikä on siirretty kirkonmäeltä.²⁵

Nykyään kirkonkylän kulttuuriympäristöä hallitsevat Linnakallion länsipuolella, korkean mäen laella sijaitsevat tiilikirkko ja kellotapuli. C.L. Engelin suunnittelema kellotapuli rakennettiin vuosina 1821-1926. Tiilestä muurattu hallikirkko valmistui vuonna 1870. Kirkon piirustukset laati arkkitehti E.B. Lohrmann ja Jean Wiik intendenttikonttorissa vuonna 1849. Hautausmaan laidalla vuonna 1867 valmistunut seurakuntatupa on muuttunut ulkoasultaan.²⁶

Hämeenkosken kirkko ja kellotapuli.

23 Wager, H. (2006): s.56

24 Museovirasto: Kurjalan kartano. Hirvonen, A.; Kinnari, R.; Koski, K. & Ruokolainen, J. (2013): s.12

25 Siikaniemi, P. (1992)

26 Wager, H. (2006): s.56

Kotiseutumueson ja lainajyvästön pihapiiriä.

Kirkonkylän vanhimpiin rakennuksiin kuuluu kirkkomäen juurella Keskustien varrella sijaitseva vuonna 1850 rakennettu hirsinen, 1870-luvulla rapattu, lainajyvästö. Syksyllä 1873 toimintansa aloittanut ja vuonna 1914 laajennettu vanha kansakoulu sijaitsee kirkolta länteen, maisemallisesti näkyvällä paikalla, pelloilta nousevan rinteen laella.²⁷ Jyvästön viereen aikoinaan siirretty kotiseutumuseon rakennuksia. Keskustiellä lainajyvästön vieressä sijaitsee Kuusiston vuosina 1884-86 rakennettu puurakennus, joka liittyy verkatehtaan rakennuttamana työsuhdeasuntona pitäjän teollisuushistoriaan. Rakennusryhmään kuuluu myös liikennöitsijä Pekolan vuonna 1938 rakennettu ja myöhemmin laajennettu entinen tallirakennus, joka on peittämättömästä tiilestä muurattu.²⁸

1800 - 1900 -lukujen vaihteeseen ajoittuvat Puutteenkujan (nykyään Pätiläntie) asuinrakennukset sijaitsevat Linnakallion ja Teuronjoen välissä nauhamaisesti tien varrella. Asuinalue on ollut alun perin vuosina 1857-1928 toimineen verkatehtaan työntekijöiden ja muiden itsellisten ammatinharjoittajien, kuten käsityöläisten asuinalue. Purettu verkatehdas sijaitsi kosken lähetyvillä, missä myös kylän liikerakennukset aikoinaan sijaitsivat.²⁹

Pätiläntien (ent. Puutteenkuja), Toijalantien ja Keskustien risteyksessä on kirkonkylän keskeinen taajamakohta, jossa muutamat säilyneet rakennukset luovat pikkukylämäistä raitttilaa kirkonmäelle nousevan Toijalantien varteen. Entinen Säästöpankki (toimi rakennuksessa vuosina 1898-1964) Toijalantien pohjoispuolella on rakennettu 1870-1880 -luvulla ja toimi ennen pankkia eri omistajien kauppapuoteja sekä postitoimisto. Entisen Säästöpankin naapurissa on Rauhala-niminen asuinrakennus, joka on peräisin 1800-luvulta. Rakennuksessa on pidetty kahvilaa ja kirjakauppaa 1900-luvun alkupuolella. Koskenkorva on Toijalantien eteläpuolella sijaitseva 1870-80 -luvulla rakennettu alun perin liike- ja asuinrakennus.³⁰

²⁷ Wager, H. (2006): s.56

²⁸ Ahola, T. (2006): s.22. Koskinen, M. (1992).

²⁹ Wager, H. (2006): s.56. Ahola, T. (2006): s.23.

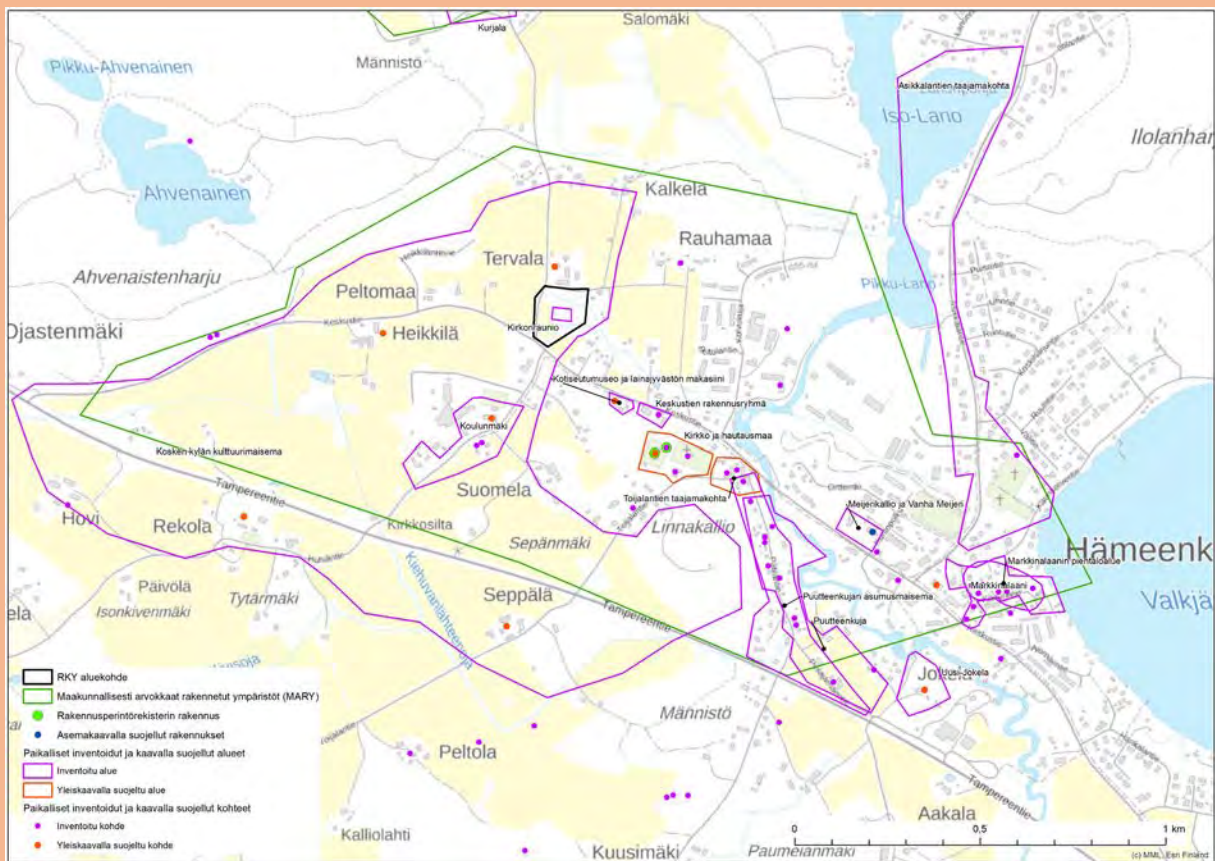
³⁰ Ahola, T. (2006): s.24. Koskinen, M. (1992, 1993).

Hämeenkosken keskustassa, Keskustien varrella, Teuronjoen itäpuolella, on säilynyt tyypillinen meijeritoiminnan kultakauden, vuonna 1929 valmistunut meijerirakennus. Meijeri on kirkonkylän harvoja säilyneitä 1900-luvun alkupuolen tuotantorakennuksia. Vanhan meijerin vieressä on vuonna 1953 valmistunut Meijerikallion asuntolarakennus, joka on tyypillinen jälleenrakennuskauden pienkerrostalo. Keskustien ja Asikkalantien risteyksessä sijaitsee vuosina 1939-40 rakennettu Seuralan suuri, nykyistä ydinkeskustan taajamakuva hallitseva rakennus.³¹

Hämeenkosken kirkonkylän vanhimpiin pientaloalueisiin kuuluu Keskustien ja Valkjärven väliselle alueelle sijoittuva Markkinaalaani. Alueella pidettiin tiettävästi ensimmäiset markkinat 1890-luvulla ja niitä järjestettiin vuoteen 1968 asti. Tilattomien, itsellisten ammatinharjoittajien asuinalue alkoi muodostua markkinapaikan ympärille 1800-luvun lopulla ja vanhimmat nykyiset rakennukset ajoittuvat 1900-luvun alkuvuosikymmenille. Aluetta on täydennysrakennettu 1900-luvun jälkipuoliskolla sekä 2010-luvulla.³²

Kirkonkylän kaakkoisosassa, Teuronjoen etelärannalla sijaitsee Uusi-Jokela, joka on osa Koskenkylän Aakalan kantatila, joka isossajaossa siirtyi ryhmäkylän ulkopuolelle Paumelaan. Uus-renessanssia edustava päärakennus on Kosken vuonna 1857 perustetun verkatehtaan patruunan, kunnallisneuvos Antti Korhosen rakennuttama ja valmistunut vuonna 1888. Jokelan kartanoksi kutsuttu rakennus on myöhemmin toiminut hotellina, ravintolana ja vuokrattavana juhlatilana.³³

Kirkonkylän kulttuuriympäristö on maakunnallisesti arvokas kulttuuriympäristö.

Hämeenkosken kirkonkylän kulttuuriympäristökohteet sekä -alueet.

31 Ahola, T. (2006): s.18, 24

32 Ahola, T. (2006): s.23

33 Ahola, T. (2006): s.24

ASUTUSKEHITYKSEN TUTKIMUS

Myöhäiskeskiaikaista asutuskehitystä on tutkittu Suomessa pohjoismaisen autiotilatutkimuksen osana alkaen vuonna 1969. Suomessa 1560-luvun asutuksen kartoittaminen merkitsi autioitumiskautta edeltäneen maksimaalisen asutuksen selvittämistä. Suomessa on laadittu vuoden 1540 vaiheilta lähtien veroluetteloita (kuten maakirja), joiden avulla on ollut mahdollista saada ensimmäinen kokonaiskuva maamme asutuksesta.³⁴

Asutustutkimuksen tulokset on koottu vuonna 1973 julkaistuihin Suomen asutus 1560-luvulla, Kartasto- ja Suomen asutus 1560-luvulla, Kyläluettelot-teoksiin. Hollolan kihlakunnan osalta asutustiedot ovat vuodelta 1566³⁵. Päijät-Hämeessä MARY-projektiin (maakunnallisesti arvokkaat rakennetut ympäristöt 2005) liittyvässä historiallisessa paikkatietoselvityksessä on koottu kartalle 1560-luvun asutusluettelon mukainen asutus.³⁶ Johanna Forsiuksen laatiman muistion mukaan ”Päijät-Hämeen 1560-luvun kyläasutuksen paikantamisessa käytettiin hyväksi Kuninkaan kartaston karttatulkintaa, nykyisten maarekisterikyliä rajoja sekä Suomen asutus 1560-luvulla – kyläluetteloa ja kartastoa. Vain joitakin yksinäistaloja jäi paikantamatta.”³⁷

Päijät-Hämeen maakuntakaavaa 2014 varten on tehty historiallisten muinaisjäännösten inventointi, jossa on keskitytty asutushistoriallisiin kohteisiin ja niissä erityisesti vanhoihin kylätontteihin. Museoviraston uusien (2012) ohjeiden mukaan historiallisen ajan kylätonteista vain autioituneet ja rakentamattomat tontit, tai niiden osat, ovat suojeltuja muinaisjäännöksiä. Karttojen perusteella paikannetut, mutta nykyisin käytössä olevat kylätontit ovat kulttuuriperintökohteita.³⁸ Historiallisen ajan kylätonttien muinaisjäännösstatus arvioidaan erikseen lausuntomenettelyssä.

Historiallisten kylätonttien inventointityössä kylätonttien paikannus on historiallisten muinaisjäännösten inventointityössä tehty suurimmaksi osaksi Kuninkaan kartaston ja Museoviraston historiallisen ajan kohteiden paikkatiedon avulla. Museoviraston paikkatieto perustuu kylien osalta suurelta osin Kuninkaan kartaston tietoihin. Kuninkaan kartaston kartat sijoittuvat aikavälille 1776–1805, joten kartat eivät vastaa suoraan tilannetta keskiajalla. Vanhempia maakirjakarttoja ja 1800-luvun puolivälin pitäjänkarttoja, sekä muuta karttamateriaalia on käytetty tarvittaessa apuna.³⁹

Inventoinnissa silloisen Hollolan kunnan alueelle paikannettiin melko tasaisesti ympäri kuntaa sijoituen 44 historiallisen ajan kylätonttia, joista peräti 27 kylästä on maininta jo 1400-luvulta tai jopa 1300-luvun puolelta. Tonteista yksi, Toivolan kylätontti, on rajattu ja tutkittu muinaisjäännös. Vuonna 2019 tehdyn arkeologisen inventoinnin mukaan Kalliolan kylätontti on muu kulttuuriperintökohde. Kolmen muun kylätontin (Hollola kk, Kalliola ja Manskivi) alueelta tunnetaan mahdollisesti kyliin liittyviä historiallisen ajan muinaisjäännöksiä.⁴⁰

Silloisen Hämeenkosken kunnan alueelle paikannettiin 23 historiallisen ajan kylätonttia keskittyen kunnan pohjoisosiin. Yhdelläkään kylätontilla ei ollut muinaisjäännösasemaa eikä muita tutkimuksia kylätonteille ole tehty. Kurjalan kylästä on maininta jo 1400-luvulta. Hämeenkoskelta tunnetaan muutamia historiallisen ajan muinaisjäännöksiä.⁴¹

34 Suomen asutus 1560-luvulla, Kartasto (1973): s.5-7

35 Suomen asutus 1560-luvulla, Kyläluettelot (1973): s.138

36 Aarrevaara, E.; Uronen, C. & Vuorinen, T. (2006)

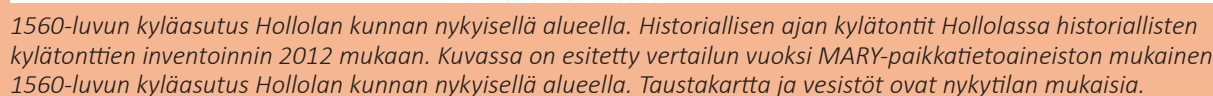
37 Forsius, J. (2005): muistio

38 Sorvali, E.; Taipale, P. & Tikkala, E. (2012): s.3

39 Sorvali, E.; Taipale, P. & Tikkala, E. (2012): s.3

40 Sorvali, E.; Taipale, P. & Tikkala, E. (2012): s.27
Mikroliitti Oy (2019): s.9

41 Sorvali, E.; Taipale, P. & Tikkala, E. (2012): s.27

Hollolan pitäjä		
Kylä	Tilaluku	Varhaisin maininta
Järvenpää	2	-
Tiirismaa	4	1403
Hersala	3	1559 maakirja
Upila	2	1559 maakirja
Siikanieniemi	2	1539 maakirja
Okeroinen	23	1403
Aikkala	2	1539 maakirja
Hankaa	2	1559 maakirja
Utula	4	1478
Nokkola	6	1458
Jarvala	6	1458
Vesala	4	1461
Parinpelto	3	1539 maakirja
Uskila	17	1458
Hatsina	8	1458
Sairakkala	10	1432
Vihattu	1	1539 maakirja
Untila	4	1445
Hälvälä	5	1458
Ilola	3	-
Etola	9	1539 maakirja
Putula (kyläluettelossa 1 tila Tennilän pitäjässä)	2+1	-
Hyrkkälä	4	1560 maakirja
Padonmaa (Palomaa)	3	-
Kaunkorpi	3	-
Kastari	5	1461
Järventaka	4	1467
Toivola	6	1432
Tenhiälä (osa)	2	1539 maakirja
Melkkala	1	-
Hollolan kirkonseutu	0	Ei mainittu
Kurjala (kyläluettelossa Kuuriala)	0 (1)	1400-luku

Hauhon pitäjä		
Kylä	Tilaluku	Varhaisin maininta
Hankala	2	-

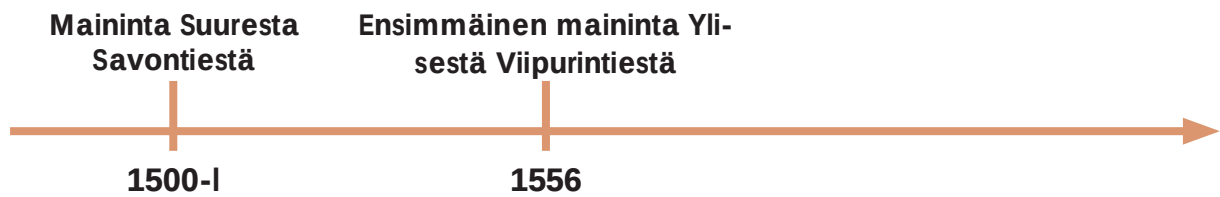
Asikkalan pitäjä		
Kylä	Tilaluku	Varhaisin maininta
Vaania (ei merkitty kartalle)	2	1539 maakirja
Sarva	0 (1)	1559 maakirja
Heinlammi	3	1472
Kukkila	4	1468
Kalliola	8	1445
Paimela	11	1467
Noitala	5	1454
Pyhäniemi (kyläluettelossa 1 tila Hollolan pitäjässä)	12+1	1467
Kutajoki (kyläluettelossa 2 tilaa Hollolan pitäjässä)	9+2	1390
Laitiala	5	1460
Manskivi	2	1539 maakirja

Tennilän pitäjä		
Kylä	Tilaluku	Varhaisin maininta
Huljala	6	-
Mieholä	4	-
Saapas	2	-
Kiukkala	3	-
Toijala	2	-
Porvola	6	-
Huhti	4	-
Käikälä	5	1560 maakirja
Kosken kirkonkylä	7	1539 maakirja
Pätiälä	7	-
Töykkylä	1	-
Leiniälä	2	-
Hyväneula	9	-
Voistio	3	1390
Tennilä (kyläluettelossa 2 tilaa Uusikylän pitäjässä)	9+2	1558

Uusikylän pitäjä		
Kylä	Tilaluku	Varhaisin maininta
Loppi	4	1539 maakirja
Tennilä (osa Tennilän pitäjässä)	2	1558
Hahmajärvi	3	1539 maakirja
Vaaviala (kyläluettelossa nimellä Vaariala)	2	1467
Korpikylä (kyläluettelossa nimellä Korpijärvi)	10	1390

1560-luvun asutusluettelon mukaiset kylät tilalukuineen nykyisen (2019) Hollolan kunnan rajojen mukaisella alueella. Väreillä on osoitettu tilaluvun määrä punaisella (yli 15 tilaa), oranssilla (11-15 tilaa), haalealla oranssilla (6-10 tilaa) ja valkoisella (0-5 tilaa). Varhaisin maininta -tieto on peräisin historiallisten kyläonttien inventoinnista koskien niitä kyliä, joista varhaisin maininta inventoinnissa on merkitty. Historiallisten kyläonttien inventoinnissa mainitaan myös kylät: Herrala 1613 maakirja, Kastari 1461, Näsäkkä 1543 maakirja (Hahmajärvi), Parikka 1465 ja Pinnola 1586. (Sorvali, E.; Taipale, P. & Tikka, E. (2012): s.28-45)

2.3 VANHAT MAANTIET

2.3.1 Ylinen Viipurintie ja Suuri Savontie

Hämeenlinnasta Lahden kautta Viipuriin kulkenut Ylinen Viipurintie on yksi Suomen vanhimpia tielinjauksia ja on suurelta osin yhä käytössä. Ylinen Viipurintie on yhdistänyt hallinnon tarpeisiin rakennetut Hämeen ja Viipurin linnat. Viipurintien linja on todennäköisesti muodostunut jo rautakaudella, mutta sen ikää on hyvin hankala määrittää. Ensimmäinen kirjallinen maininta Ylisestä Viipurintiestä on vuodelta 1556.⁴³ Ylisen Viipurintien nimi johtuu todennäköisesti siitä, että Turusta Suomenlahden rannikon kautta kulkenutta Suurta Rantatietä / Kuninkaantietä on kutsuttu myös Aliseksi tai Eteläiseksi Viipurintieksi.⁴⁴

Ylisen Viipurintien linjaus Hollolasta Nastolaan on tutkittu Lahden kaupunginmuseon toimesta ja selvityksen tulokset on julkaistu vuonna 2017 (Kärkkäinen, Sinikka: Selvitys Ylisen Viipurintien linjauksista Päijät-Hämeessä, 2017). Kartoituksen tarkoituksena oli tien kulun lisäksi selvittää Päijät-Hämeen alueella pois käytöstä jääneet tieosuudet, jotka tulee suojella kiinteinä muinaisjäännöksinä. Kyseessä oli pääosin aikaisempiin lähdeaineistoihin pohjautuva karttaselvitys, jonka pohjalta tehtiin arkeologisia maastotarkastuksia. Selvityksen mukaan nykyisen Hollolan kunnan alueella Ylisen Viipurintien linjaus on paikannettu Hämeenkoskelta Lahteen mutkitellen nykyistä valtatie 12:ta seurailevaksi ja osittain myös samaan tielinjaan.⁴⁵

Ylisellä Viipurintiellä on tulkittu olevan pohjoinen ja eteläinen linjaus, jotka myötäilevät ensimmäistä ja toista Salpausselän reunamuodostumaa. Salosen (1998) tutkimuksen mukaan Hämeenlinnasta Lahteen saakka tielinja on yhtenäinen ja jakaantuu vasta Lahden keskustan itä-puolella. Toisaalta toinen mahdollinen pohjoisen reitti erkanelee jo Lammien kohdalla ja kulkee Asikkalan kautta Vierumäelle toisen Salpausselän reunamuodostumaa myöten, mutta Salonen kuitenkin mainitsee, että Lammilta erkaneva reitti kuuluu pikemmin Suuren Savontien linjaan, kuin Yliseen Viipurintiehen.⁴⁶

Hämeenlinnasta Hollolan, Heinolan ja Mikkelin kautta Savonlinnaan vienyt Suuri Savontie mainitaan 1550-luvulla asiakirjoissa yleisenä tienä. Suuri Savontie oli tuolloin tärkein Hämeen ja Savon välinen kulkuväylä, joskaan ei ainoa ja se noudatti alkuosiltaan Lammille saakka samaa linjausta Ylisen Viipurintien kanssa.⁴⁷

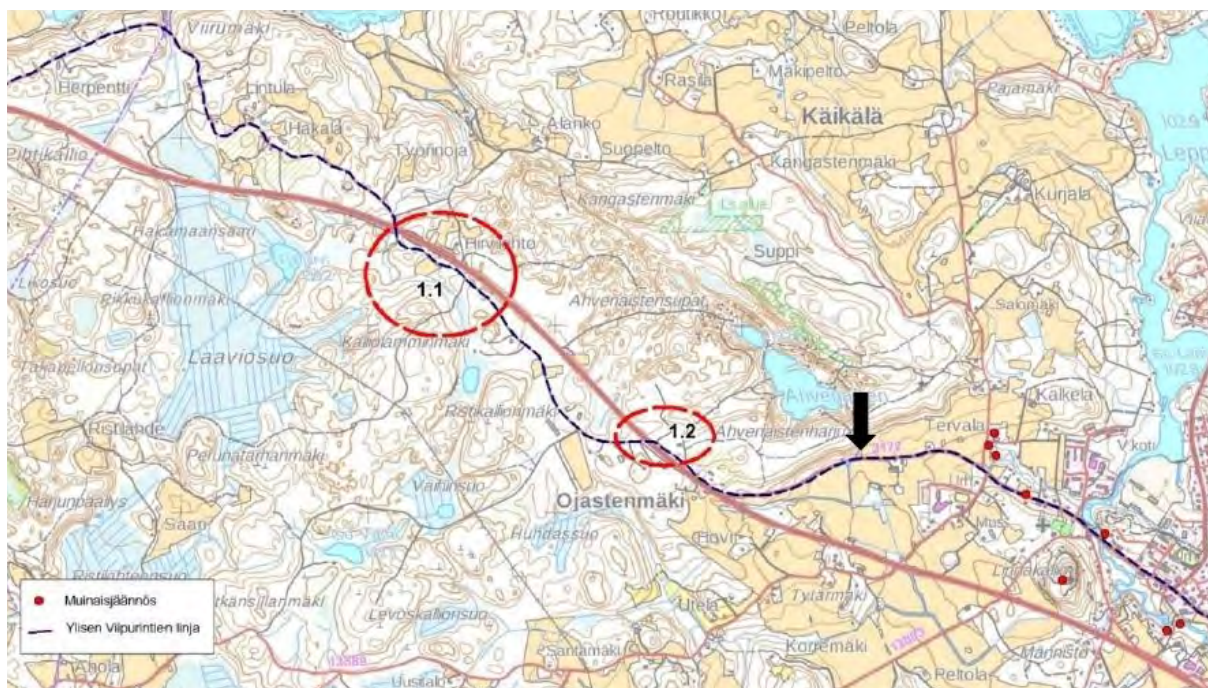
43 Kärkkäinen, S. (2017): s.2

44 Salonen, K. (1999): s.1

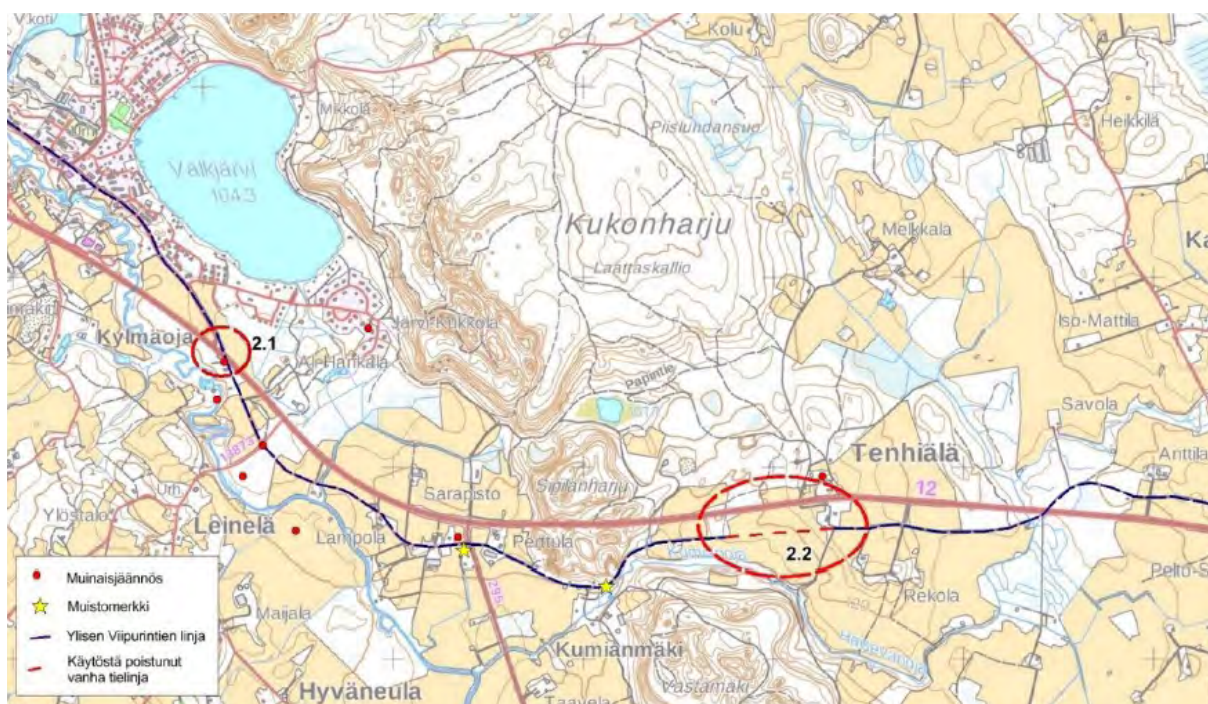
45 Kärkkäinen, S. (2017): s.2

46 Kärkkäinen, S. (2017): s.2-3

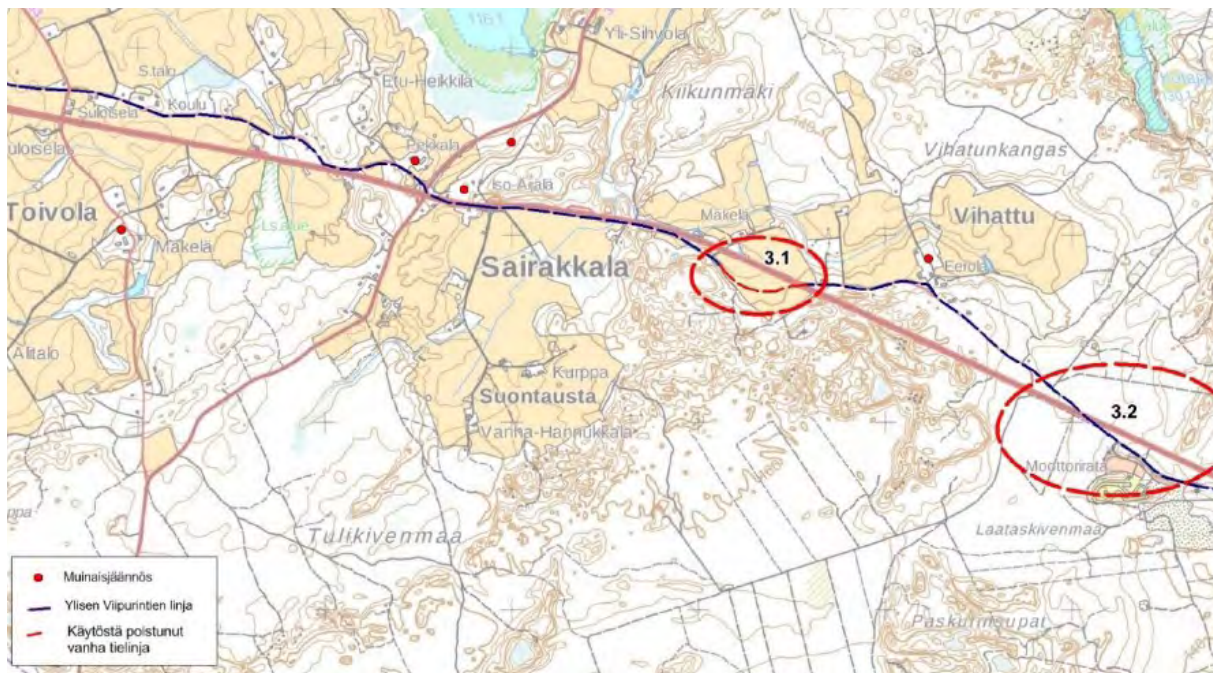
47 Aarveaara, E.; Uronen, C. & Vuorinen, T. (2006): s.19

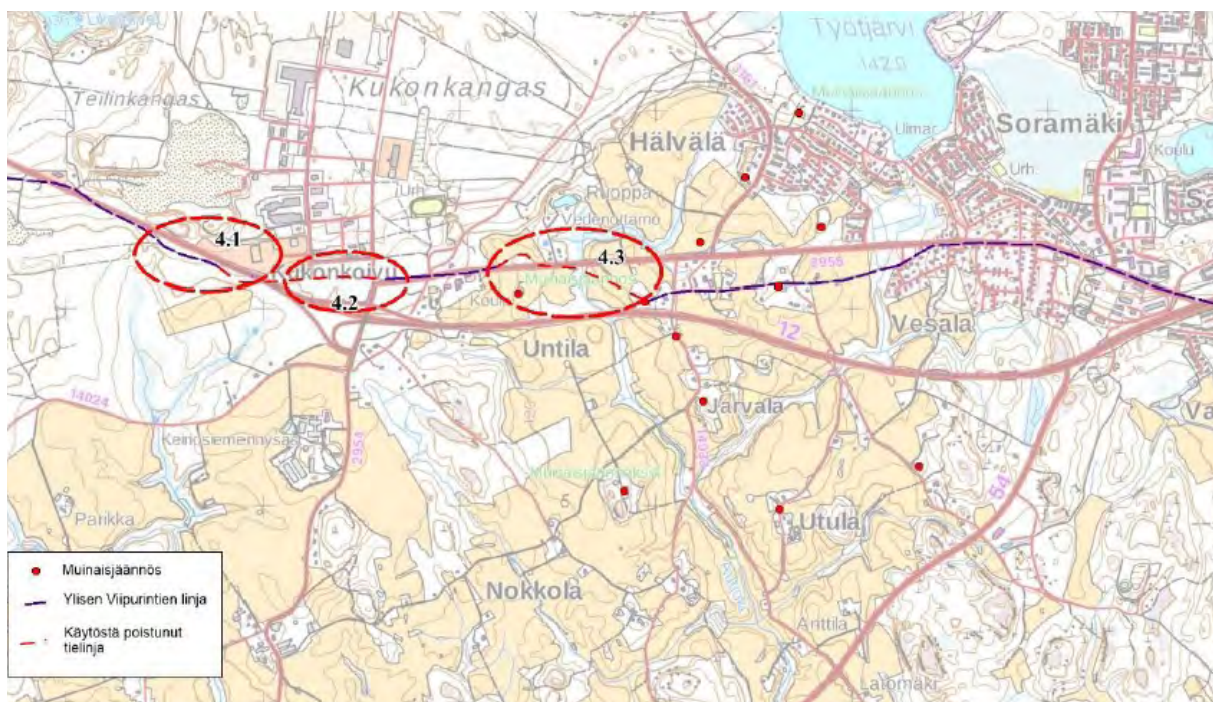
Viipurintien linjaus Hämeenkosken alueella. Kartalla on esitetty myös Kärkkäisen tutkimuksen tarkemmat tutkimuskohteet, valokuvauspaikka ja muinaisjäänökset. (Kuvallähde: Kärkkäinen, Sinikka: Selvitys Ylisen Viipurintien linjauksista Päijät-Hämeessä, 2017. Lahden kaupunginmuseo, Päijät-Hämeen maakuntamuseo. s.6)

Viipurintien linjaus Tenhialän alueella. Kartalla on esitetty myös Kärkkäisen tutkimuksen tarkemmat tutkimuskohteet ja muinaisjäänökset. (Kuvallähde: Kärkkäinen, Sinikka: Selvitys Ylisen Viipurintien linjauksista Päijät-Hämeessä, 2017. Lahden kaupunginmuseo, Päijät-Hämeen maakuntamuseo. s.9)

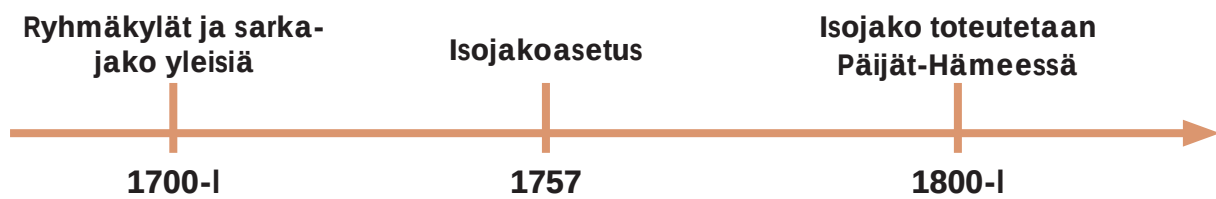

Viipurintien linjaus Sairakkalan alueella. Kartalla on esitetty myös Kärkkäisen tutkimuksen tarkemmat tutkimuskoh-teet ja muinaisjäännökset. (Kuvälähde: Kärkkäinen, Sinikka: Selvitys Yli-Viipurintien linjauksista Päijät-Hä-meessä, 2017. Lahden kaupunginmuseo, Päijät-Hämeen maakuntamuseo. s.12)

Viipurintien linjaus Untilan alueella. Kartalla on esitetty myös Kärkkäisen tutkimuksen tarkemmat tutkimuskoh-teet ja muinaisjäännökset. (Kuvälähde: Kärkkäinen, Sinikka: Selvitys Yli-Viipurintien linjauksista Päijät-Hä-meessä, 2017. Lahden kaupunginmuseo, Päijät-Hämeen maakuntamuseo. s.15)

2.4 KYLÄRAKENTTEEN MUUTOS ISOJAON MYÖTÄ

2.4.1 Kyläkuva tiiviissä ryhmäkylässä

Keskiajalla talojen jakautuessa alkoivat vanhojen kylien viljelysmaat pirstoutua. Uusi maanjakotapa, jota myös sarkajaoksi kutsuttiin, jakoi kylän tonttialueiksi ja peltosaroiksi ja niittysaroiksi. Kyläalue, lohkot ja sarat olivat usein suorakaiteen muotoisia. Vainiot jaettiin lohkoihin tasapuolisesti.⁴⁸

Vielä 1700-luvun puolivälissä Ruotsi-Suomessa oli vallitsevana tyyppinä sarkajaon periaatteisiin pohjautuva tai sitäkin varhaisempi kyläyhteiskunta. Hollolassa asutus keskittyi tiiviisiin ryhmäkyliin, joiden viljelysmaat ja usein myös niityt ja takamaat jakoi väliaita kahteen osaan. Rintapellot ja osittain myös niityt olivat vainiopakon eli yhteistyövelvollisuuden alaisia, metsät ja takamaat oli jaettu kylien ja kyläryhmien kesken.⁴⁹

Hämeen alueelle tyypillisten ryhmä- ja rivikylien yhteinen tonttimaa sijaitsi kuivalla moreenimäellä tai auringonpuoleisella rinteellä peltosarkojen keskellä. Talojen rakennukset olivat tonteilla tiiviinä, mutta usein sekavana, rykelmänä.⁵⁰

Kyläkuvalle oli vielä 1800-luvun lopussa tyypillistä yhtenäiset hirsirakennusten muodostamat kylät ja niiden ympäriltä avautuvat viljely- ja laidunalueet. Keskiajalta lähtien Etelä-Suomessa oli suosittu umpi- ja pihapiiri, jossa rakennukset sijoitettiin neliömäisesti joko yhden tai kahden talon ympärille. Ratkaisusta luovuttiin aikanaan paloturvallisuuden vuoksi. Edelleen pihapiiri usein on kolmelta sivulta suljettu ja yhdeltä avoin.⁵¹

2.4.2 Isojako hajaannutti kylä rakenteen 1700- ja 1800 -luvuilla

Maaseudun rakennettua kulttuuriympäristöä voimakkaasti muuttanut isojako käynnistyi, kun isojakoasetus annettiin ensimmäisen kerran vuonna 1757. Isojako eteni kuitenkin hitaasti talonpoikien vastustuksen vuoksi ja valtaosa isojakotoimituksista Pääjärvi-Hämeessä tehtiin vasta 1800-luvulla ja viimeiset uusjakoina 1900-luvun alussa.⁵²

Isojaon ihanne oli yksijako, tiheän kyläryhmän täydellinen hajottaminen niin, että jokainen talo saa kaikki tiluksensa, pellot, niityt sekä laidun- ja metsämaan, yhtenä ainoana suurena ympyränmuotoisena alueena, jonka keskelle sijoitetaan talo. Tähän ei Suomessa isojakoa aloitettaessa vielä pyritty vaan pyrittiin järjestämään talojen maat harvoiksi suuriksi lohkoiksi.⁵³ Useimmat siirtotalot sijoitettiin kylävainioiden keskelle tai laitamille.⁵⁴

48 Kuusi, S. (1980): I-osa, s. 191-192

49 Kuusi, S. (1980): II-osa, s. 96

50 Riihiranta, J. (2017): s.11

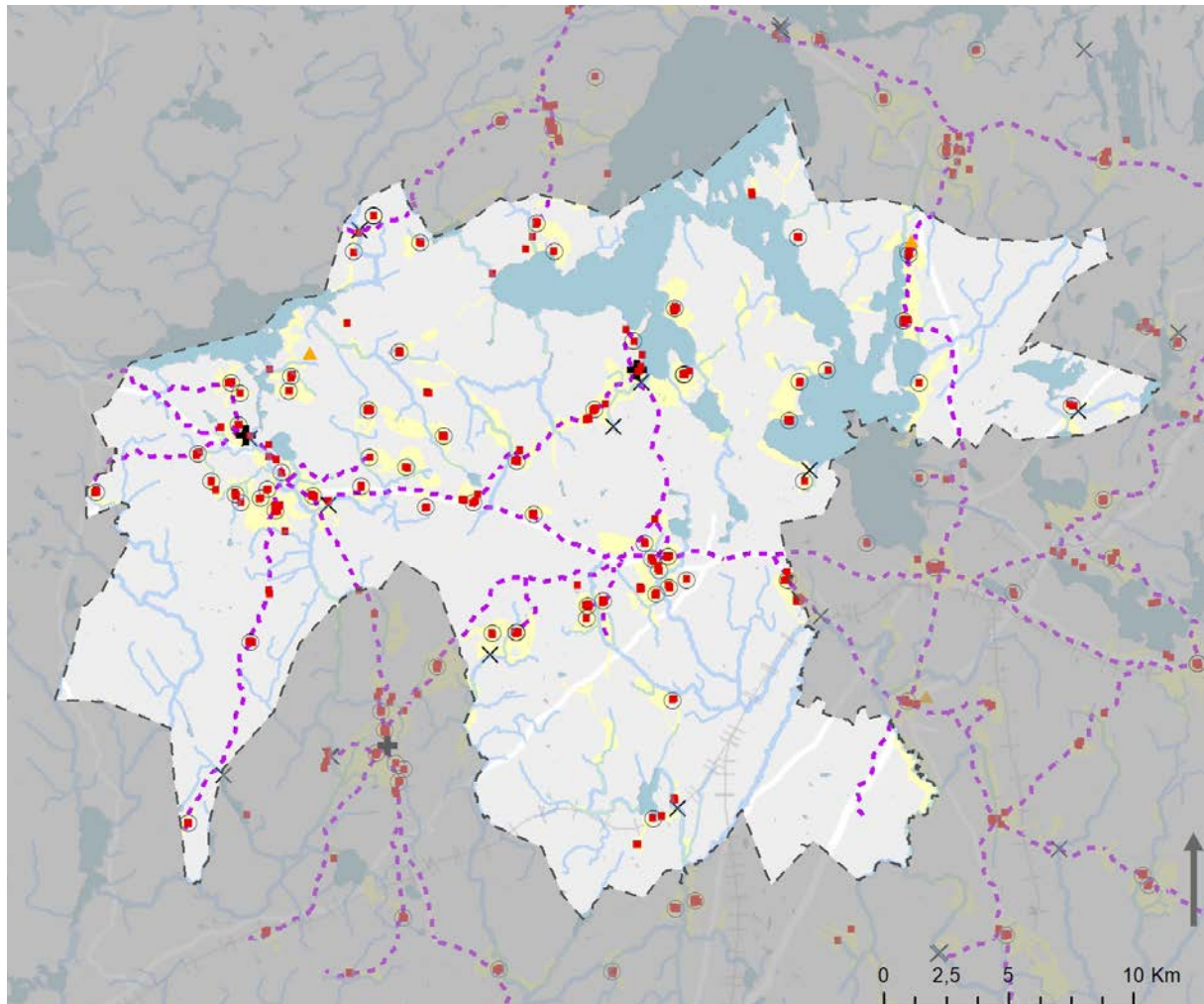
51 Wager, H. (2006): s.10

52 Wager, H. (2006): s.10

53 Kuusi, S. (1980): II-osa, s. 97

54 Kuusi, S. (1980): II-osa, s. 113

Ennen vuotta 1848 ei Suomessa juurikaan ryhdytty isojakoon ja myöhempiin uusjakoihin liittyviin talojen siirtoihin. Vaatimattomassa mitassa kylien hajotus pantiin käyntiin jo 1700-luvulla. Pyrkimyksenä etenkin suurkylissä oli ahtaan kyläalueen paloturvallisuuden parantaminen ja palstojen sijoittamisen helpottaminen. Isojako tapahtui Hollolassa jakokunnittain, jonka muodosti kyläkunta, kylä tai yksinäistalo. Isojako pantiin Hollolassa alulle jo 1760-luvulla alkaen Asikkalan pitäjään kuuluvassa osassa, Paimelassa, Kalliolassa, Noitalassa ja Kutajoella.⁵⁵

— Hollolan kuntaraja 2019 ○ 1560-luvun kyläasutus Päijät-Hämeessä (MARY)	Merkinnät Kuninkaankartastosta (MARY) — Tiet — Pellot ja niityt yms. ■ Kylät ja talot	✚ Kirkko × Mylly ▲ Merkkitulen paikka

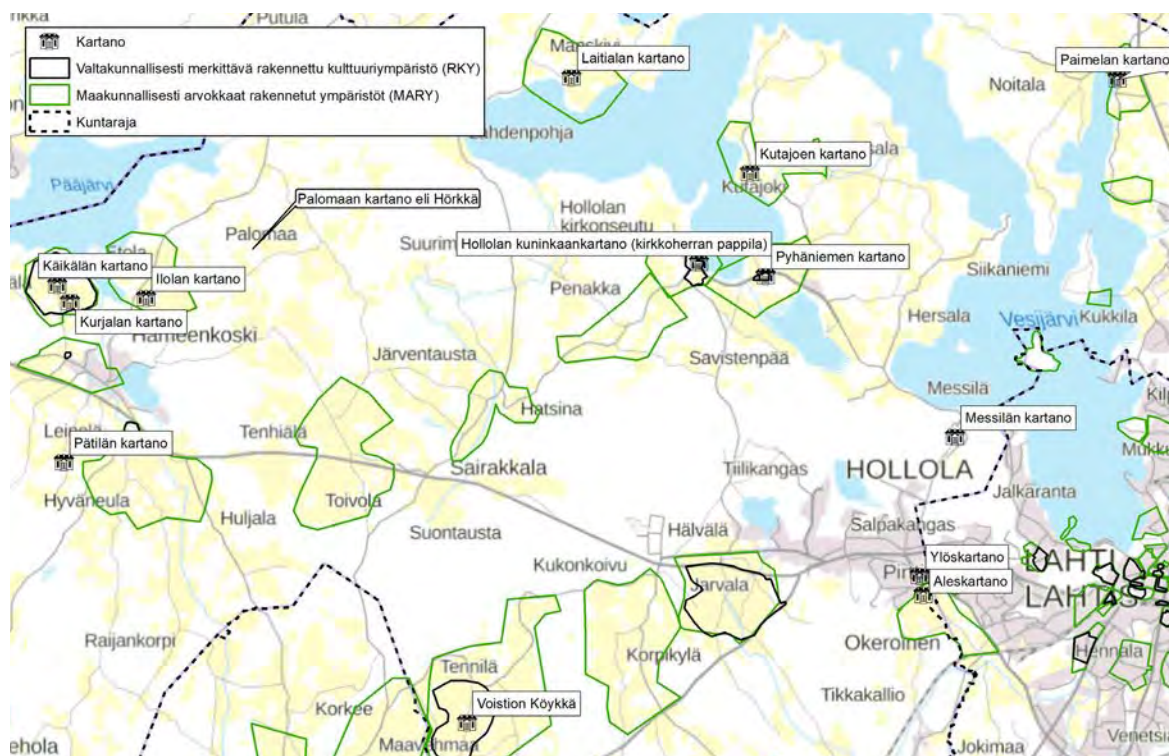
Kuninkaankartaston mukainen yhdyskuntarakenne Hollolan kunnan nykyisellä alueella 1700-luvun lopulla. Vertailun vuoksi kartalla on esitetty myös 1560-luvun kyläasutus. Taustakartta ja vesistöt ovat nykytilan mukaisia.

2.5 KARTANOT JA MUUT HISTORIALLISET SUURTILAT

Päijät-Hämeessä on säilynyt lukuisia vanhoja kartanoita ja muita suurtiloja etenkin Hartolassa, Sysmässä ja Nastolassa. Maatalousvaltaisessa Hollolassa suurten tilakeskusten vaikutuksesta syntyneet laajat ja avoimet viljelyalueet hallitsevat edelleen vanhojen kylien maisemakuvaa.⁵⁶ Kartanoiden merkitystä maisemassa on korostanut yleensä muusta asutuksesta erillään oleviin sijaintipaikkoihin liittyvät tunnusmerkit, kuten laajat avoimet maisematilat, rakennusryhmän arvokkuutta korostavat sisääntuloteiden puukujat ja laajat puisto- ja puutarha-alueet päärakennuksen ympärillä.⁵⁷

Uusia suurtiloja alettiin perustaa runsaasti 1600-luvun puolen välin vaiheilla ja tilat velvoitettiin maksamaan niille veroa. Kartanoilla oli keskeinen asema Hämeen maaseutualueilla ensimmäiseen maailmansotaan asti vaikuttaen monin paikoin hallinnossa sekä sosiaalisessa että kulttuurielämässä. Kartanokulttuuria heikensi kuitenkin useat omistajanvaihdokset, kun esimerkiksi perinnönjakojen myötä tiloja jaettiin pienempiin osiin ja tilojen kannattavuus heikkeni. ”*Toisaalta kartanoiden maaomaisuudet kasvoivat uusien tilojen liittämisen ja pellonraivauksen kautta.*” Kartanoista myös muodostettiin joko vapaaehtoisesti tai ensin ostamalla valtiolle uusia asutustiloja ainakin 1800-luvun lopulta alkaen.⁵⁸

Vesijärven rannoilla on ollut useita kartanoita tai suurtiloja sijoittuen viljelyskelpoisille maille hyvien kulkuyhteyksien ääreen. Järven rannoille perustettiin myös säterikartanoita läänitysmaille, kuten Paimelaan. Useimmiten suurtilat saivat Hollolassa alkunsa, kun taloja yhdistettiin ratsutiloiksi, kuten esimerkiksi Laitilassa ja Pyhäniemessä. Sen sijaan Kutajoen kartano oli Pyhäniemen sivutila, joka itsenäistyi 1920-luvulla. Päijät-Hämeen teollisuushistoriassa kartanot ovat oma erityinen toimijatyyppinsä, joka vaikutti erityisesti 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella. Kartanoiden yhteyteen perustettiin mm. voimalaitoksia, meijereitä, sahoja ja muita tuotantolaitoksia.⁵⁹

Kartanoihin ja niihin verrattavien historiallisten suurtilojen sijainti Hollolassa. Palomaan kartanon sijainti ei ole tiedossa.

56 Wager, H. (2006): s.10

57 Ahola, T. (2013): s.19

58 Aarrevaara, E.; Uronen, C. & Vuorinen, T. (2006): s.18

59 Ahola, T. (2013): s.19

KARTANOT

Voistion Köykkä

Voistion Köykkä tunnetaan Hollolan vanhimpana rälssitilana, joka toimi ratsutilana jo 1500-luvulla ja viljelystilanakin oli jo varhain pitäjän huomattavin.⁶⁰ Voistion päätilana on entinen Köyken tila ja sille annettiin vuonna 1592 verovapaus. Myöhemmin Köykästä muodostettiin ratsutila. Kartanolla ei ollut torppia vuonna 1700, mutta vuonna 1800 niitä oli 13 ja vuonna 1900 torppia oli 5. Vuoden 1918 maanvuokralain nojalla tai myöhemmin harjoitettua asutustoimintaa varten tilasta on erotettu 7 torppaa, 2 lisämaa-aluetta. Tilalla on ollut hevosia, lehmiä ja siansiitoskeskus. Nykyisen päärakennuksen on suunnitellut arkkitehti Einari Teräsvirta ja se valmistui vuonna 1940.⁶¹ Kartanon pihapiirissä on rakennushistoriallisesti monipuolinen kokonaisuus asuin- ja talousrakennuksia.⁶²

Pyhäniemi

Pyhäniemen kartano muodostettiin 1600-luvun lopussa yhdistämällä talonpoikaistaloja.⁶³ Entinen Alestalon ratsutila käsittää kantatilan lisäksi kaksi siihen 1630-luvulla yhdistettyä tilaa. Vuonna 1706 kartanoon liitettiin Ylöstalon ratsutila ja 1910-luvulla Hälvälän yksinäinen ratsutila. Myös Uudenkartanon ja Upilan ratsutilat on liitetty kartanoon. Kartanolla ei ollut torppia vuonna 1700, mutta vuonna 1800 niitä oli 1 ja vuonna 1900 torppia oli 5. Vuoden 1918 maanvuokralain nojalla tai myöhemmin harjoitettua asutustoimintaa varten tilasta on erotettu 11 torppaa, 20 muuta lohkotilaa ja 16 mäkitupaa.⁶⁴

1800-luvun loppupuolelta lähtien Pyhäniemen kartanossa harjoitettiin suurmaanviljelystä, karjanhoitoa ja kasvihuoneviljelyä. Lisäksi kartano pyöritti vuonna 1887 perustettua sahaa sekä vuonna 1900 perustettua kärryn- ja tykinpyörätehdasta, joka oli lajissaan ensimmäinen Suomessa. Toiminnot vaativat paljon työväkeä ja vuonna 1917 kartanoyhteisön vainainen asujaimisto muodostui noin 130 ruokakunnasta. Suurin osa työväestä asui kartanon välittömässä läheisyydessä, vain torpat olivat erillään muusta asutuksesta ulkopelloilla. Kartanon talous- ja tehdasrakennuksia purettiin 1950-luvulla kunnan omistukseen tulleilta mailta.⁶⁵

Nykyään vanhan kylä- ja kartanokeskuksen sisään jäävistä rakennetun ympäristön elementeistä merkittävin on kartanon päärakennus, joka on rakennettu 1780-1820-lukujen aikana. Kartanon pääpihas-
sa on säilynyt myös kartanon sivurakennus ja muualla päärakennuksen lähellä yksinäisluhti, jääkellari ja kaivonkoppi.⁶⁶

Pyhäniemen kartanon pihapiiriä.

60 Kuusi, S. (1980): s.290. Wager, H. (2006): s.50

61 Jutikkala, E. & Nikander, G. (1946): s.481-482

62 Ahola, T. (2006): s.44

63 Wager, H. (2006): s.50

64 Jutikkala, E. & Nikander, G. (1946): s. 475-476. Ahola, T. (2013): s.25

65 Ahola, T. (2013): s.27-29

66 Ahola, T. (2013): s.10-13, liite 5

Messilän kartano kuvattuna noin 1940 - 1949. (Kuva: Sillasto Eero, Lahden kaupunginmuseo)

Messilä

Messilän kartano, jota myös Tiirismaan kartanoksi on nimitetty, muodostui 1630-luvulla kolmesta autiotilasta. Kartanolla ei ollut torppia vuonna 1700 eikä vuonna 1800, mutta vuonna 1900 torppia oli 5. Vuoden 1918 maanvuokralain nojalla tai myöhemmin harjoitettua asutustoimintaa varten tilasta on erotettu 1 torppa, 3 muuta lohkotilaa ja 1 mäkitupa. Tilalla on ollut hevosia ja lehmiä, raamisaha, verkatehdas vuodelta 1815 ja nahkatehdas vuodelta 1821. Kartanon nykyinen puinen päärakennus on vuodelta 1910.⁶⁷ Nykyään kartanoympäristössä toimii Messilän laskettelu- ja lomakeskus.

Vasemmalla Messilän kartanon pihapiiriä nykytilassaan. Ylemmässä kuvassa alueen täydennysrakentamista.

67 Jutikkala, E. & Nikander, G. (1946): s.477-478

Laitiala

Laitialan kartano muodostettiin neljästä tilasta 1600-luvulla.⁶⁸ Laitialan kartano on entinen ratsutila. Kantatilan lisäksi kartano käsitti kolme tilaa, jotka otettiin yhdysviljelyyn sen kanssa 1730-luvulla. Kartanolla ei ollut torppia vuonna 1700, mutta vuonna 1800 niitä oli 11 ja vuonna 1900 torppia oli 7. Vuoden 1918 maanvuokralain nojalla tilasta on erotettu 2 torppaa ja 15 mäkitupaa. Vuonna 1851 sijoitettiin kartanoon Ayrshire-siittola, jolla oli myöhemmin suuri merkitys seudun karjanjalostukselle. Vuonna 1851 perustettiin kartanoon myös olutpanimo. Kartanon päärakennus on rakennettu arkkitehti Lindquistin piirustusten mukaan peittämättömästä tiilestä vuosina 1881-1882. Kaksikerroksinen kartanorakennus on pohjaltaan melkein neliömäinen ja sitä peittää taitettu pyramidikatto.⁶⁹

Näkymä Aleskartanon pihapiiriin.

Aleskartano

Okeroisten kylään sijoittuva kartano nautti säterivapautta vuodesta 1646 ja muodostui 1650-luvulla viidestä tilasta. 1600-luvun lopulla kartanosta muodostettiin Karlmo-niminen säteriratsutila, joka jaettiin vuonna 1780 kahteen osaan Alikartanoon (Aleskartano) ja Ylikartanoon (Ylöskartano). Kartanolla ei ollut torppia vuonna 1700, mutta vuonna 1800 niitä oli 1 ja vuonna 1900 torppia ei ollut yhtään. Vuoden 1918 maanvuokralain nojalla tilasta on erotettu 2 mäkitupaa. Tilalla on ollut hevosia ja lehmiä sekä voimeijeri.⁷⁰ Nykyisen Ali-Kartanon väljä talouskeskus muodostuu pääasiassa 1900-luvun rakennuksista: päärakennus on valmistunut v. 1898, korkea riviaitta on 1800-luvulta ja väentupa on vuodelta 1928. Hollolan verotoimisto toimi parikymmentä vuotta päärakennuksen kamarissa.⁷¹

Paimela

Paimilan kartano (myöhemmin Paimela) muodostui kylään 1680-luvulla kolmesta Anna von Neukirchille vuonna 1632 lahjoitetusta tilasta. Vuonna 1691 kartano muodostettiin säteriratsutilaksi. Kartanosta erotettiin vuonna 1929 puolet Uusikartano-nimiseksi tilaksi. Kartanolla ei ollut torppia vuosina 1700 ja 1800, mutta vuonna 1900 niitä oli 2. Vuoden 1918 maanvuokralain nojalla tilasta on erotettu 1 torppa ja 4 mäkitupaa. Vuonna 1678 kartanon päärakennus oli vaatimaton, tupa ja kaksi kammaria. Viimeisin päärakennus valmistui vuonna 1918 ja paloi 2000-luvulla.⁷²

68 Wager, H. (2006): s.50

69 Jutikkala, E. & Nikander, G. (1946): s. 473-474

70 Jutikkala, E. & Nikander, G. (1946): s. 478-479

71 Ahola, T. (2004): s.5

72 Jutikkala, E. & Nikander, G. (1946): s. 471-472

Ylöskartano

Lähellä Okeroisten asemaa sijaitsevan Ylöskartanon kantatilana on puolet entistä Karlmon sä-terirat-sutilaa, joka vuonna 1780 jaettiin ahteen osaan Alikartanoon (Aleskartano) ja Ylikarta-noon (Ylöskar-tano). Ylöskartanolla ei ole ollut torppia vuosina 1700, 1800 eikä vuonna 1900. Vuoden 1918 maan-vuokralain nojalla tilasta on erotettu 2 mäkitupaa. Tilalla on ollut hevosia ja lehmiä.⁷³ Kartanoa on nimitetty myös Keinokartanoksi, koska se oli kaksi vuosikymmentä Suomen Keinosiemennysyhdistys ry:n toiminnan keskuksena. Kartanon talouskeskus on nykyään osa tiiviisti rakennettua asuinalueita. Kartanon omistajaksi tuli vuonna 1918 Hollolan kunta ja kunta rakennutti kartanon nykyisen päära-kennuksen vuonna 1928 lastenkotikäyttöön.⁷⁴

Ylöskartanon päärakennus ja pihapiiriä.

Kurjalan kartanon pääraken-nus ja pihapiiriä.

Kurjala

Ennen 1600-lukua Hämeen merkittävin kartano oli Kosken Kurjala, josta ensimmäinen mainin-ta virallisissa asiakirjoissa vuonna 1448 koski kartanon myllyn vesioikeutta⁷⁵. Kurjala on ollut rälssitila vuodesta 1455 alkaen ja jo keskiajalla asuinkartanona. Käikälän kartano yhdistettiin Kurjalaan vuonna 1934. Kartanolla ei ollut torppia vuonna 1700, mutta vuonna 1800 niitä oli 21 ja vuonna 1900 niitä oli 11. Vuoden 1918 maanvuokralain nojalla tai myöhemmin harjoitettua asutustoimintaa varten tilasta on erotettu 16 torppaa ja 9 lisämaa-aluetta. Tilalla on ollut he-vosia, lehmiä, raamisaha, mylly, meijeri ja tiilitehdas.⁷⁶

Nykyisen Kurjalan kartanon päärakennus on rakennettu 1700-luvun keskivaiheilla ja laajennettu sekä uudistettu vuosina 1850 ja 1884.⁷⁷ Rakennus edustaa 1800-luvun uusrenessanssia ja 1800-luvun puolivälissä rakennetun lasiverannan osalta uusgotikkaa. Hämeen kartanokulttuurin piirissä kartanon päärakennuksen sanotaan olevan tyyllisesti ainutlaatuinen. Kurjalan pihapiirissä on uusi vuonna 2009 valmistunut asuinrakennus.

73 Jutikkala, E. & Nikander, G. (1946): s. 480-481

74 Ahola, T. (2006): s.34

75 Aromäki, J. (1983): s. 257

76 Jutikkala, E. & Nikander, G. (1946): s. 482-483

77 Ahola, T. (2006): s.25

Ilola

Ilola mainitaan vuonna 1539 kylänä, missä oli kolme taloa. Alun perin ratsutilana toiminut karta-no siirtyi karjanhoitoon vasta 1800-luvun lopulla.⁷⁸ Kartanolla ei ollut torppia vuonna 1700, mutta vuonna 1800 niitä oli 1 ja vuonna 1900 niitä oli 5. Vuoden 1918 maanvuokralain nojalla tai myöhemmin harjoitettua asutustoimintaa varten tilasta on erotettu 1 torppa, 1 muu lohkotila ja 3 mäkitupaa. Tilalla on ollut hevosia ja lehmiä.⁷⁹ Ilolan kartanon vuonna 1923 rakennettu viimeisin päärakennus on sittemmin purettu (vuoden 2005 jälkeen).

Pätilä

Pätilä oli suuri kartano, jonka pinta-ala vielä 1930-luvun alussa oli 950 hehtaaria, joista pika-asutusla-ki vei noin 90 prosenttia.⁸⁰ Pätilän kartano muodostui 1610-luvulla viidestä tilasta, joihin yhdistettiin 1620-luvulla neljä taloa. Kartano nautti säterivapautta vuosina 1630-1683. Vuonna 1691 Pätilästä tuli säteriratsutila. Kartanolla ei ollut torppia vuonna 1700, mutta vuonna 1800 niitä oli 6 ja vuonna 1900 niitä oli 16. Tilasta on ennen vuotta 1918 erotettu 8 torppaa ja vuoden 1918 maanvuokralain nojalla tilasta on erotettu 10 torppaa, 3 muuta lohkotilaa ja 3 mäkitupaa. Tilalla on ollut hevosia ja lehmiä. Kartanon vanha päärakennus tuhoutui tulipalossa vuonna 1923 ja vuonna 1927 tilalle tuotiin uusi päärakennus Karjalan kannakselta, missä se oli ollut huvilana.⁸¹ Myöhemmin hirsihuvila huutokaupat-tiin ja siirrettiin Nastolan Villähteelle. Vuonna 1983 tilalle valmistui uusi omakotitalo.⁸²

Muut kartanot tai suurtilat

Väkirikkein ja mahtavin kartano oli Hollolan kuninkaankartano eli kirkkoherranpappila, jossa isäntä-nä toimi kuninkaan asettama vouti. Vuosina 1556-1571 pappila toimi Hollolan kuninkaankartanona ja Hollolan voutikunnan hallinnollisena keskuksena. Kartanon henkilökuntaan kuului myös Hollolan kirkkoherra, jolle talo ennen kartanon muodostamista oli kuulunut. Oman väen ohella kartanossa ma-joitettiin ja ravittiin huomattava määrä sotilaita. Nykyinen pappila on rakennettu vuonna 1813, mutta ulkoasu on pääasiassa 1850-luvulta.⁸³

Kutajoen kartano oli Pyhäniemen sivutila, joka erotettiin Pyhäniemestä 1926 ja ajettiin asutustarkoi-tuksiin ”Lex-Kallion” nojalla. Tila oli vuokraviljelyssä vuoteen 1933 asti. Kutajoen kartanon pääraken-nus paloi vuonna 1951, jonka jälkeen rakennettiin uusi päärakennus. Pihapiirin kiviavetta on vuo-delta alun perin 1868 ja se on jaettu kahtia viereisen Hovin maatilan kanssa katkaisemalla se kahtia. Tilalla on ollut 1900-luvun alussa juustomeijeri, jossa työskenteli sveitsiläisiä juustomestareita.⁸⁴

Kurjalan Kartanon lähettyvillä sijaitseva Käikälän tila on vanha rälssitila, jonka päärakennus on raken-nettu vuonna 1920. Kurjalaa ja Käikälän taloa ympäröivät laajat ja avoimet, Pääjärveen rajautuvat pel-lot.⁸⁵ Käikälän kartanon tila on ollut vuosina 1932-1955 yhdysviljelyksessä Kurjalan kartanon kanssa.⁸⁶

Palomaan kartanossa, nimenä myös Padonmaa, Patomaa ja Padumaa ja Hörkkä (vuoden 1949 jäl-keen), asutusta tiedetään olleen jo 1500-luvulla. Vuonna 1600 kruunun omistamasta tilasta tehtiin Ylä-Hollolan komppanian ratsutila. Palomaan kartanon maat olivat useine torppineen hyvinkin laa-jat.⁸⁷ Palomaan kartanon päärakennus on palanut vuonna 1970.⁸⁸

Kalliolan kylässä on ollut lyhyen aikaa säterikartano, mutta tästä ei ole mitään tietoja säilynyt eikä kylässä ole myöhemmin kartanoa ollut.⁸⁹

78 Aromäki, J. (1983): s.267

79 Jutikkala, E. & Nikander, G. (1946): s. 485

80 Aromäki, J. (1983): s.270-271. Kosken kohinat: Pätilän kartano.

81 Jutikkala, E. & Nikander, G. (1946): s. 485-486

82 Taipale-Heikkilä, P. (1994)

83 Kuusi, S. (1980): s.273-274. Kuusi, S. (1992): Inventointikortti 4

84 Könönen, N. (2001): inventointikortti 86. Hollolan kunta (1992): inventointikortti 34.

85 Wager, H. (2006): s.57

86 Kosken kohinat: Käikälän kartano

87 Aromäki, J. (1983): s.266-267

88 Kosken kohinat: Palomaan kartano

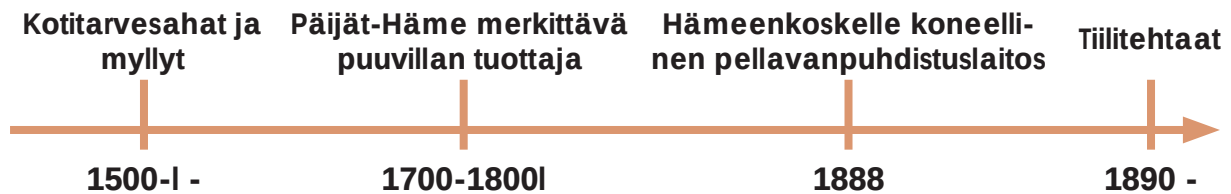
89 Kuusi, S. (1980): s.294

Kartano	Perustettu	Alkuperäinen tyyppi	Päärakennuksen nykytila	Inventointitilanne	Suojelutilanne	RKY	MARY
Voistion Köykkä	1500-luvulla	Ratsutila, Hollolan vanhin rälssitila	Ei tiedossa	Alueinventointi VIRKUssa 2006, rakennusinventointia ei ole tehty		Voistion kulttuurimaisema	Tennilän ja Voistion kulttuurimaisema
Pyhäniemen kartano	1600-luvulla	Kartano	Viime vuosina näyttelytoimintaa	Rakennukset ja ympäristö inventoitu 2013	sr-3 / AK	Hollolan kirkko ja historiallinen pitäjänkeskus	Pyhäniemen kylän ja kartanon kulttuuriympäristö
Messilän kartano	1630-luvulla	Kartano	Ravintola	Rakennusinventointia ei ole tehty			
Laitialan kartano	1600-luvulla	Ratsutila	Ei tiedossa	Alueinventointi VIRKUssa 2006, rakennusinventointia ei ole tehty	Vesijärvi ROYK: sr1 ja /s		Laitialan kartano
Aleskartano	1600-luvulla	Säteriratsutila	Ei tiedossa	Lahden kaupunginmuseon inventointi 2001, Nostavan OYK:n inventointi 2004			Okerosten kulttuurimaisema
Ylöskartano	1600-luvulla	Säteriratsutila	Ei tiedossa	Kohdeinventointi VIRKUssa 2006	(SR / Kuntakeskusten OYK, ei voimassa)		
Paimelan kartano	1680-luvulla	Säteriratsutila	Päärakennus palanut, muut rakennukset purettu	Alueinventointi VIRKUssa 2006, rakennusinventointia ei ole tehty			Paimelan kulttuurimaisema
Kurjalan kartano	1455	Rälssitila	Päärakennus tyhjiillään, pihapiirissä uusi asuinrakennus	Lahden kaupunginmuseo 1992, Kohdeinventointi VIRKUssa 2006, RHS 2010	sr / Hämeenkoski OYK	Kurjalan kartano	Kurjalan kartano ja Käikälän kylän kulttuuri- maisema
Ilolan kartano	Ei tiedossa	Ratsutila	Päärakennus purettu	Kohdeinventointi VIRKUssa 2006			Etolan kylän kulttuurimaisema
Pätilän kartano	1610-luvulla	Kartano, säteriratsutila	Päärakennus siirretty muualle	Alueinventointi Lahden kaupunginmuseo 1994			
Hollolan kunnikaankartano (kirkkoherran pappila)	1556	Kirkkoherran pappila	Seurakuntasali	Rakennusinventointi Kirkonseudun-Pyhäniemen OYK 1992	sr-1 / OYK	Hollolan kirkko ja historiallinen pitäjänkeskus	Hollolan kirkonkylän kulttuuri- maisema
Kutajoen kartano	Ei tiedossa	Pyhäniemen kartanon sivutila	Päärakennus paloi 1951, jonka jälkeen rakennettu uusi päärakennus.	Vesijärven ROYK-inventoinnissa kohdeinventointi 2001	Vesijärvi ROYK: pihapiiri /s ja entinen väentupa sr2		Kutajoen kulttuurimaisema
Käikälän kartano	Ei tiedossa	Rälssitila	Ei tiedossa	Rakennusinventointia ei ole tehty	sk / Hämeenkoski OYK	Kurjalan kartano	Kurjalan kartano ja Käikälän kylän kulttuuri- maisema
Palomaan kartano eli Hörkkä	Ei tiedossa	Ei tiedossa	Päärakennus palanut	Rakennusinventointia ei ole tehty, ei sijaintitietoa			

Kartanot ja kartanoihin verrattavat historialliset suurtilat Hollolassa.

3. TEOLLISUUDESTA VAUHTIA

3.1 TEOLLISUUDEN HISTORIAA HOLLOLASSA

3.1.1 Myllyt ja sahat

Varhainen teollisuus Päijät-Hämeessä 1700-luvun puolivälin ja lopun aikana käsitti lähinnä pieniä kotitarvesahoja. Maaseudulla on ollut runsaasti myllyjä ja niiden yhteydessä pienimuotoista sahaus-toimintaa.⁹⁰

Hämeenkoskella kuninkaankartastossa 1700-luvun lopulta on merkittynä 12 myllyn paikkaa, jotka olivat samoilla paikoilla vielä 1900-luvun alussa. Hämeenkoskella pitäjän keskuksena toimi 1810-luvulta kirkonkirjoissa Myllykylänä mainittu alue, jonka maat kuuluivat Etolan ja Kosken kyliin. Myllykylässä oli neljä myllyä: Kosken kylän, Kurjalan kartanon, Etolan kylän ja Porvolan kylän. Teurojoessa alempana sijaitsivat rinnakkain Pätilän kartanon ja Hankalan rälssitilan myllyt, Teuronjokeen laskevassa Kumianojassa sijaitsi Huljalan kylän mylly. Hyrkkälän ja Putulan kylien mailla oli kolme myllyä ja myllyjen ympärille kasvoi Putulan myllykylä. Lisäksi yksi mylly oli Hyhdin kylässä ja Yksi Porvolan kylän takamailla.⁹¹

Suurin osa myllyistä oli ns. kotitarvemyllyjä osakkaiden omaan käyttöön. Kurjalan kartanon ja Hankalan rälssitilan myllyt olivat vanhimpia ns. tullimyllyjä, jotka jauhoivat maksusta (tullista) kenelle vain. Vesimyllyjen lisäksi Koskella mainitaan olleen yksi viljaa jauhava tuulimylly Palomassa. Kurjalan kartanon mylly oli tietyvästi vanhin Kosken myllyistä, jo vuodelta 1448 säilyneessä asiakirjassa oli maininta myllystä. Kosken kirkonkylän myllyjen toiminta loppui 1960-luvun alussa samalla kun kirkonkylän miljöö muuttui siltarakentajien myötä. Kosken myllyistä ei ilmeisesti ole jäljellä muuta kuin Kurjalan myllyn betonisen vesirännin yläosa ja Pätilän myllytupa Hankalan pellavatehtaan rinteessä.⁹²

1900-luvun alkupuolella oli Hämeenkoskella kotitarvesahoja monessa paikassa. Hankalan saha ja tiili toimi Valtatien 12 varrella, lähellä Hankalan taloa, on nykyisin tyhjillään olevassa entisessä tiilitehtaassa vuodesta 1935 vuoteen 1947. Rakennuksessa valmistettiin tiiliä 1920-luvulta lähtien ja jonne siirrettiin saha vuonna 1940.⁹³ Hankalan Saha ja Tiili aloitti tiilien valmistuksen käsin ja 1930-luvun puolivälissä otettiin höyrykone avuksi.⁹⁴

Vuonna 2002 tehdyn Porvoonjoen yläjuoksun esi- ja kulttuurihistoriallisten kohteiden inventoinnissa dokumentoiduista kohteista suurin osa oli myllyjä. Tutkitulta alueelta Hollolasta löytyi kolme vesimyllypaikkaa (Herralassa Papulan mylly sekä Okeroisissa Takamaan mylly ja Vähäjoen mylly).⁹⁵ Vuonna 1930 Hollolan maalaiskylässä oli yhteensä 8 myllyä. Herralaan perustettiin vuonna 1925 uusi saha ja sekä Toivolaan että Paimelaan oli perustettu uusi saha.⁹⁶

90 Wager, H. (2006): s.10. Aarrevaara, E.; Uronen, C. & Vuorinen, T. (2006): s.21.

91 Helen, P. (2019): s.161-162

92 Helen, P. (2019): s.161-162. Aromäki, J. (1983): s.399-400.

93 Hirvonen, A.; Kinnari, R.; Koski, K. & Ruokolainen, J. (2013): s.35

94 Aromäki, J. (1983): s.356

95 Toim. Lahelma, A. (2002): s.174, 177

96 Heikkinen, A. (1975): s.375

Hankalan sahan ja tiilitehtaan ympäristöä. Alueen rakennukset ovat heikossa kunnossa, mutta kertovat yhä teollisuustoiminnan mittakaavasta ja luonteesta.

Herralan ja Hahmajärven väliselle alueelle, Vuohikoskeen vuonna 1765 perustettu vesisaha oli runsaan sadan vuoden ajan ainoa sahateollisuuden laitos Hollolassa. Uusista höyrysahoista ensimmäiset perustettiin Lahteen Vesijärven rannalle, kuten vuonna 1869 Lahden Höyrysaha. 1800-luvun loppupuolella Hollolassa perustettiin sahoja myös muualle kuin rautatien välittämään läheisyyteen Lahteen. Vuonna 1889 toimi Hollolan alueella yhteensä kuusi höyrysahaa.⁹⁷ Venäjän vallan aikana Hollolan (Lahden aluetta lukuun ottamatta) huomattavin teollisuuslaitos oli vuonna 1887 perustettu Pyhäniemen saha ja sen yhteydessä toiminut vuonna 1900 perustettu kärryn- ja tykinpyörätehdas, joka oli lajissaan Suomen ensimmäinen. Vuonna 1918 pyörätehdas siirtyi Lahteen.⁹⁸

Hollolalaisia sahoja voidaan pitää varsin pieninä verrattuna maan sahateollisuuteen yleensä. Pyhäniemen sahan toiminnan loputtua 1900-luvun alkupuolella oli Korpikylän saha suurin ja merkittävin, mutta senkin sahausmäärät vähenivät 1950-luvulla. 1950-luvun lopulla uudistettujen Toivolan ja Herralan sahojen tuotantoluvut alkoivat nousta ja niitäkin suurempi oli vuonna 1953 aloittanut Laitialan saha.⁹⁹

Monet Hollolan pienehköt sahat jatkoivat sahaustoimintaa vielä 1960- ja 1970-luvuillakin, 1960-luvulta lähtien voimakkaasti kasvaneen Herralan sahan ollessa merkittävin Hollolan silloisen kunnan alueen sahoista.¹⁰⁰ Hämeenkoskella vuonna 1963 Kaarle Sydänmäen rakennuttama saha toimi myöhemmin Enso-Gutzeitin sahana ja työllisti 1980-luvulla noin 100 työntekijää.¹⁰¹

97 Heikkinen, A. (1975): s.81

98 Hollolan kunta: Kirkonseudun- Pyhäniemen osayleiskaava, 1992

99 Peltola, J. (2013): s.205

100 Peltola, J. (2013): s.239

101 Hirvonen, A.; Kinnari, R.; Koski, K. & Ruokolainen, J. (2013): s.37

Hankalankosken pellavaloukku.

3.1.2 Kosken pellavateollisuus ja verkatehdas

Maatalousvaltaisella Hämeenkoskella on ollut myös varhaista teollisuutta, josta tärkeimpänä muistutmana on Hankalan pellavaloukku. Päijät-Häme oli merkittävä pellavan tuottaja 1700- ja 1800 -luvuilla ja Hämeenkoskelle valmistui vuonna 1888 Suomen ensimmäinen koneellinen pellavanpuhdistuslaitos. Nykyisin museona toimiva tehdasrakennus oli toiminnassa vuoteen 1955 asti.¹⁰² Hirsirakenteinen pellavaloukku sijaitsee Hankalankosken äärellä ja sen lähettyvillä on entinen johtajan asuinrakennus 1800- ja 1900-lukujen vaihteesta, myllytupa ja aitta. Pellavanpuhdistamon länsipuolella sijaitsee koskeen tehty patoallas. Hyvin säilynyt teollisuusmiljöö on valtakunnallisesti arvokas rakennettu kulttuuriympäristö ja pellavaloukku on suojeltu rakennussuojelulailla.

Päijät-Hämeen merkittävimpiin teollisuuslaitoksiin lukeutuva Hämeenkosken Kirkonkylään vuonna 1857 perustettu verkatehdas on sittemmin hävinnyt. Tehdas jouduttiin purkamaan vuokratontilta vuosina 1925-26 ja siirrettiin Lahteen, jossa tehdas kuitenkin teki konkurssin jo vuonna 1929.¹⁰³ Teollisesta toiminnasta kirkonkylällä muistuttavat Puutteenkujan 1800-1900- lukujen vaihteessa rakennetut työväenasunnot ja markkinaalanin 1900-luvun alusta olevat pientalot. Jokelan 1880-luvulla rakennettu ”kartano” oli verkatehtaan isännöitsijän asuintalo.¹⁰⁴

102 Wager, H. (2006): s.10. Aarrevaara, E.; Uronen, C. & Vuorinen, T. (2006): s.20.

Hirvonen, A.; Kinnari, R.; Koski, K. & Ruokolainen, J. (2013): s.35.

103 Aromäki, J. (1983): s.329-333. Hirvonen, A.; Kinnari, R.; Koski, K. & Ruokolainen, J. (2013): s.35.

104 Wager, H. (2006): s.56

3.1.3 Tiilitehtaat Hollolassa

Hollolan tiilitehtaat sijoituivat Salpausselän eteläpuolisille savimaille, lähinnä Okeroisiin, Herralaan ja Tennilään lähelle 1870-luvun alussa avattua rautatietä ja sen asemia / pysäkkiä. Monet tiilitehtaista olivat varsin lyhytikäisiä tai kausiluontoisia ja pienimuotoisia.¹⁰⁵

Liikenteellisesti edullinen Herralan seutu alkoi 1900-luvun alkupuolella kehittyä entistä teollisuusvaltaisemmaksi yhdyskunnaksi. Parhaimmillaan Herralassa toimi yhtä aikaa puolenkymmentä tiilitehdasta, joista ensimmäinen perustettiin 1890-luvulla rautatieaseman eteläpuolelle (vuodesta 1926 alkaen Katilan Tiili Oy¹⁰⁶). Vuonna 1920 Herralassa toimi kaksi tiilitehdasta, saha ja mylly. Vuosina 1940-41 Suomessa ryhdyttiin rakentamaan viittä 2-4 miljoonaa tiiltä tuottavaa tiilitehdasta, joista kaksi sijaitti Hollolassa: Kimpo Oy ja Tennilän tiili Oy. Samaa suuruusluokkaa oleva Okeroisten tiilitehdas oli aloittanut toimintansa vuonna 1938, Jokilammen sala-ojaputkitehdas vuonna 1939 ja Uuno Katilan tiilitehdas Herralassa uusi sota-aikana uuninsa ja lisäsi sodan aikana tuotantoa. Näin ollen sodan jälkeen Hollolassa toiminutta tiiliteollisuutta voidaan pitää koko maankin mittakaavassa merkittävänä.¹⁰⁷

Okeroisten tiilitehdas paloi 1950-luvun puolivälissä juuri ennen kuin tehdas olisi jäänyt vuoden 1956 alueliitoksessa Lahden puolelle. Herralassa Kimpo Oy toimi vuoteen 1976 asti ja Jokilammen sala-ojaputkitehdas vuoteen 1960 asti, Tennilän tiili Oy toimi vuoteen 1969 asti. Katilan Tiili Oy myytiin vuonna 1988 OY Partek Ab:lle ja seuraavana vuonna tehtaan tuotanto siirtyi Lappilaan, jolloin loppui noin 90 vuotta kestänyt tiilenvalmistus Herralassa. Tehdas paloi vuonna 2009 tapahtuneessa tuhopoltossa.¹⁰⁸

3.1.4 Muita teollisuuslaitoksia 1800-luvun loppupuolen ja 1900-luvun alun Hollolassa

Sahojen ja tiilitehtaiden lisäksi Hollolassa oli jonkin verran muutakin teollisuutta, josta suurin osa sijoittui Okeroisiin¹⁰⁹. Keskeisiä teollisuuslaitoksia Päijät-Hämeessä olivat myös väki- ja virvoitusjuomatehtaat sekä panimot. Laitialassa oli oluttehdas vuodesta 1851 alkaen¹¹⁰.

Varsinainen meijeritoiminta alkoi Suomessa 1800-luvun puolivälissä, kun suuret kartanot perustivat meijereitä. Koskella Kurjalan kartanoon perustettiin meijeri vuonna 1892. Kosken osuusmeijeri valmistui vuonna 1905 ja uusi tilavampi rakennus vuonna 1929. Kosken meijerin toiminta loppui vuonna 1967.¹¹¹

Lahti houkutteli hyvän sijaintinsa vuoksi teollisuutta 1800-luvulta lähtien¹¹². Kun lopullinen ero Lahdesta tapahtui vuonna 1905 oli Hollolan nimismiespiirin alueella seuraavat tehdaslaitokset: Jalkaranassa OY Pallaksen lankarullatehdas, Okeroisissa Pietilän tiilitehdas sekä Komolan, Kukon, Nokkolan, Sairakkalassa Kylän, Hahmajärven Ylöstalon, laitilan Viron, Hatsinan ja Uskilan (7kpl) myllyt, Herralan kaksi tiilitehdasta. *”Koko Hollolan maalaisalueella teollinen kehitys oli hidasta, sillä teollisuus keskittyi Lahteen tai sen liepeille.”*¹¹³

105 Peltola, J. (2013): s.216

106 Leiponen, K. (1981):Liite 6.1.

107 Peltola, J. (2013): s.216-219

108 Peltola, J. (2013): s.220, 234. Leiponen, K. (1981):Liite 6.1.

109 Peltola, J. (2013): s.205

110 Heikkinen, A. (1975): s.79

111 Aromäki, J. (1983): s.273-276

112 Wager, H. (2006): s.10

113 Heikkinen, A. (1975): s.217-220

Hämeenkosken vanha meijeri.

3.1.5 Sotien jälkeinen teollisuuskehitys

Aluemenetyksen jälkeen huomattavin teollisuusalue Hollolassa oli Okeroinen, jossa toimi edelleen Rekolan Huonekalutehdas. Vuonna 1937 Okeroisiin perustettiin rauta- ja metallivalimo sekä tiilitehdas. Teollisuustoiminta monipuolistui myös Herralassa, jonne kahden sahan, tiilitehtaan ja myllyn lisäksi perustettiin vuonna 1938 Jokilammen Salaojaputkitehdas ja vuotta aiemmin oli kylässä aloittanut pyykkipoika, lumilapioita ja vaateripustimia valmistanut T:mi Puuteos. Okeroisissa ja Herralassa liikenneyhteyksien korkea taso veti niitä entistä selvemmin pois pelkästä maatalousvaltaisesta toiminnasta samaan aikaan kun muiden kylien teollinen toiminta oli taantumassa.¹¹⁴

Vuoden 1956 alueliitoksen jälkeen Hollolan teollinen kehitys hidastui, mutta uusi kasvun kausi alkoi 1960-luvulla etenkin Hollolan uuden keskuksen Salpakankaan alueella.¹¹⁵ 1960-luvun lopulla suurin osa Salpakankaan teollisuusyrityksistä toimi metalli-, huonekalu-, muovi- ja kemianteollisuuden aloilla. Kun Salpakankaan teollisuusalue alkoi täyttyä, perustettiin 2000-luvun alussa Kukonkoivun yritys- ja puisto valtatie 12 varteen.¹¹⁶

Koskella 1980-luvun alkaessa suurin työnantaja sadalla työntekijällään oli Enso-Gutzeitin vuonna 1963 Teuronjoen rantaan rakennettu saha (silloin nimellä Sydänpuu Oy). Sahalla oli tuhoisa tulipalo vuonna 2002. Toinen koskelainen iso teollisuusyritys 1980-luvulla oli Hugo Silvonen Oy:n kutomo (40 työpaikkaa).¹¹⁷

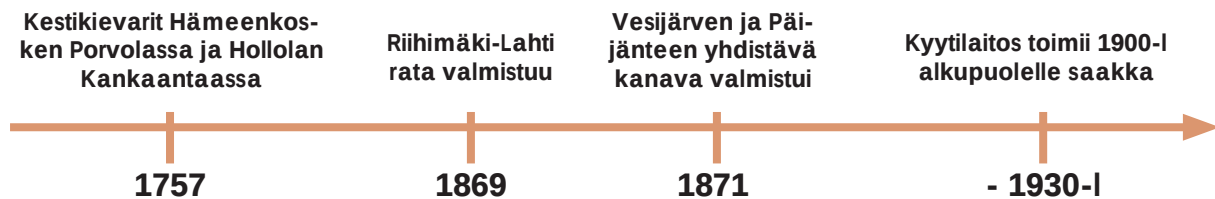
¹¹⁴ Heikkinen, A. (1975): s.375

¹¹⁵ Heikkinen, A. (1975): s.450

¹¹⁶ Peltola, J. (2013): s.235

¹¹⁷ Romäki, J. (1983): s.352-353

3.2 REITTEJÄ MAALLA JA VEDESSÄ

3.2.1 Kauppareitit ja kyytilaitos

Päijät-Hämeessä vanhat kulkureitit vakiinnuttivat asemaansa keskiajan kuluessa. Merkittävimmät reiteistä olivat Hämeen ja Viipurin linnojen välinen Ylinen Viipurintie sekä Kärkölästä ja Lahdesta Suomenlahden rannikolle johtaneet tiet tai ratsupolut. Hämeen maantieverkosto oli 1700-luvun alkupuolella vielä suhteellisen harva, mutta tieolot kehittyivät 1800-luvun puoliväliin mennessä runsaan läpikulkuliikenteen vuoksi.¹¹⁸ 1700-luvulla ja 1800-luvun alkupuoliskolla oli hollolaisten tärkein kaupapaupunki Porvoo, erityisesti hyvien kulkuyhteyksien vuoksi. Hämeenlinnan merkitys hollolaisille oli hyvin vähäinen samoin kuin Jyrängön (vuonna 1839 Heinolan kaupunki). 1700-luvun loppupuolella ja edelleen 1800-luvun alkupuolella vilkastuvassa kaupankäynnissä Hollolan kautta kulki Päijänteen suunnalta sahatavaroita merenrantakaupunkeihin ja toiseen suuntaan lähinnä suolaa ja rautaa. Myös sisämaan markkinoille kulki rahtikuormaa merikaupungeista useimmiten Päijännettä myöten.¹¹⁹

Teiden kustantaminen oli varsin pitkään maanomistajien harteilla ja rasitusta lisäsi kyytilaitos. Yleisten teiden varsilla piti olla kieväri kahden peninkulman välimatkoin ja maanomistajien piti ylläpitää kievareita ja huolehtia vuorollaan hollikyydyistä eli pitää kievärisä hevosta ja ajomiestä mahdollisia matkustajia kuljettamassa. Kyytilaitos hävisi lopullisesti vasta toisen maailmansodan aikana. Hollolassa oli 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa 3-4 kieväriä: mm. Herralassa, Sairakkalassa (1900-luvulla Pekkalan talossa), Manskivessä, Vesalassa ja Lahdessa.¹²⁰ Hämeenkoskella oli eri aikoina kestäkievareita Porvolassa, Hankalassa, Putulassa, Huljalassa ja kirkonkylässä.¹²¹

Ylisen Viipurintien varrelta ei tunneta mainintoja keskiaikaisista majapaikoista, mutta kirkon asialla matkustavilla oli oikeus käyttää alueen pappiloita, luostareita sekä kirkon lampuotitiloja. Vuodelta 1757 peräisen olevan kartan mukaan oli ylisen Viipurintien varrella 15 virallista kestäkievää, joista yksi oli Hämeenkosken Porvola ja yksi Hollolan Kankaantaka.¹²² Hämeenkosken pappila on majoittanut Ylisen Viipurintien kulkijoita Hämeenkoskella jo viimeistään 1500-luvulta eteenpäin.¹²³ Hollolassa Ylinen Viipurintie (yleinen tie) on kulkenut pitkän matkan päässä Hollolan kirkon eteläpuolitse. Pitäjänkeskus siirtyi kirkonkylälle nykyisen kirkon valmistuttua 1400-luvun lopulla, jolloin myös majatalot ja tavernat siirtyivät sinne. Ylisen Viipurintien käyttäjät ovat näin ollen joutuneet poikkemaan yleiseltä tieltä yöpymisen tai ruokailun vuoksi.¹²⁴

118 Aarrevaara, E.; Uronen, C. & Vuorinen, T. (2006): s.19. Kuusi, S. (1980): s.163 (II-osa)

119 Kuusi, S. (1980): s.151, 163 (II-osa)

120 Heikkinen, A. (1975): s.34-35

121 Aromäki, J. (1983): s.412. Kärkkäinen, S. (2017): s.6.

122 Salonen, K. (1999): s.36-40

123 Kärkkäinen, S. (2017): s.6

124 Salonen, K. (1999): s.29

3.2.2 Vesireitit, rautatiet ja lentoliikenne

Hollolan liikenteessä tapahtui täydellinen mullistus, kun vuonna 1869 valmistui Riihimäen-Lahden rautatie ja vuonna 1871 Vesijärven ja Päijänteen yhdistävä kanava.¹²⁵ Rautatie Lahdesta Pietariin valmistui vuonna 1870 ja muodosti merkittävän tekijän Lahden ympäristön teollisuuden ja elinkeinoelämän kasvulle. Samoihin aikoihin Lahden-Riihimäen radan valmistumisen kanssa rakennettiin satamarata Lahden asemalta Vesijärven rantaan. Rautatien yhdistyminen vesireittiin Lahdessa helpotti tuotteiden kuljettamista.¹²⁶ Vesiliikenne muuttui höyryvoimaiseksi 1800-luvun loppupuolella, joten pitkän matkan rahtien kuljetus rautateitse ja vesitse kasvoi runsaasti.¹²⁷

1800-luvun lopulla Hollolassa oli kolme rautatieasemaa, Lahti, Vesijärven satama (asemarakennus valmistui vuonna 1869) ja Herrala (asemarakennus valmistui vuonna 1867). Myöhemmin rautatien varrelle Hollolaan rakennettiin pysäkki Okeroisiin (vuonna 1903 tehty anomus pysäkin rakentamisesta hyväksyttiin rautatiehallituksessa) ja Tennilään (Heinäsuon pysäkki, joka rakennettiin vuonna 1923).¹²⁸ Herralan vanha puuasema on purettu vuonna 1957 ja nykyinen tiilestä muurattu ja julkisivuiltaan rapattu asemarakennus valmistui vuonna 1956.¹²⁹

Talvisodan aikana suunniteltiin maalentokenttien rakentamista Suomeen, koska oli varauduttava jääkenttien sulamiseen kevään aikana. Hollolan Hälvälänkankaan lentokentän lisäksi päätettiin rakentaa kentät Asikkalaan ja Padasjoelle. Hälvälän lentokentän rakentaminen alkoi maaliskuun 1940 lopulla ja kenttä saatiin välttävään kuntoon myöhään syksyllä 1940.¹³⁰

Herralan rautatieasema.

125 Kuusi, S. (1980): s.165-166 (II-osa)

126 Aarrevaara, E.; Uronen, C. & Vuorinen, T. (2006): s.19. Heikkinen, A. (1975): s.32.

127 Heikkinen, A. (1975): s.39

128 Heikkinen, A. (1975): s.31-32. Mantere, H.: Kun tenniläläiset rautatiepysäkin hankkivat

129 Ahola, T. (2006): s.24

130 Peltola, J. (2013): s.75

VESIJÄRVEN HUVILA-ASUTUS JA PIENTEN JÄRVIEN LOMA-ASUNTORAKENTAMINEN

Päijät-Häme on houkutellut kesäasukkaita jo 1800-luvun lopulta lähtien ainakin Asikkalassa. Isosaaren huvila-asutus on noteerattu Päijät-Hämeessä kulttuurihistoriallisesti arvokkaaksi kokonaisuudeksi saaren kaakkoisrannan osalta. Pienimuotoinen huvilayhdyskunta on rakentunut 1900-luvun alkuvuosikymmeninä.¹³¹

Vesijärven rannoilla on useita kulttuuri- ja rakennushistoriallisesti merkittäviä huviloita, esimerkiksi Isosaaren vanha huvila-asutus on Päijät-Hämeessä kulttuurihistoriallisesti arvokas kokonaisuus. Vanhaa huvila-asutusta löytyy lähes kaikkialta Vesijärven rannoilta.¹³²

Särkän alue edustaa pienipiirteistä toisen maailmansodan jälkeen syntynyttä huvila-aluetta ja se on Hollolan ensimmäisiä loma-asuntoalueita. Särkän kesämökeistä koostuva rakennuskanta on varsin eri ikäistä, mutta pienimuotoista ja maiseman ja maaston edellytykset huomioivaa.¹³³

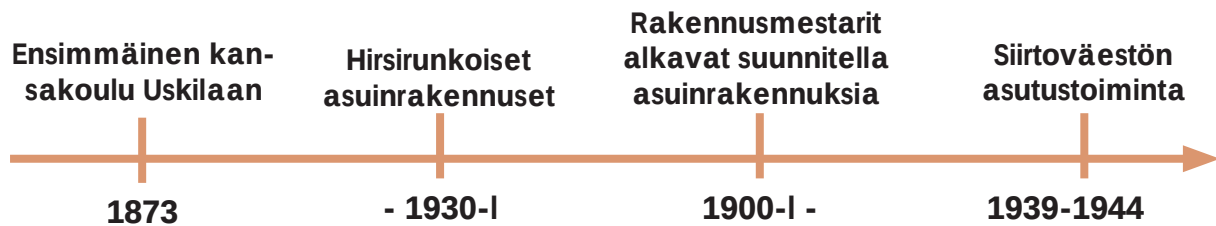
Vanha huvilarakennus Unkarinsaaraassa kuvattuna noin vuosina 1890-1899. Rakennus on myöhemmin palanut. (Kuva: Riigoin Gabriel, Lahden kaupunginmuseot)

¹³¹ Wager, H. (2006): s.11, 54

¹³² Könönen, N. (2001): s.2

¹³³ Hollolan kunta (1992): Kirkonseudun- Pyhäniemen osayleiskaava

4. 1900-LUVUN UUDET TUULET

4.1 VUOSISADAN VAIHTEEN RAKENNUSPERINTÖ MAASEUDULLA

Suomalainen talonpoikainen rakennustekniikka loi maaseudulle yhtenäisen kaltaisia hirsirakennuksia aina 1930-luvulle asti. Siinä missä rakennustekniikka pysyi samana, rakennustyyliessä tapahtui hienovaraisia muutoksia. Usein maaseudun rakennukset muistuttivat toisiaan, mutta pieniä eroavaisuuksia syntyi paikallisten olosuhteiden ja rakentajan mieltymysten mukaan. Tyypillinen suomalainen asuinrakennus oli suorakaiteen muotoinen hirsirakennus, jossa oli yksi tai kaksi huonetta ja pieni eteinen ja/ tai kuisti. Kaikissa huoneissa oli hormillinen tulisija ja pienet ruutuikkunat lasin korkean hinnan vuoksi. Tyypillinen talon kate oli pärekatto aina 1850-luvulta 1950-luvulle asti. Hirsirakennusten lautaverhoilu alkoi yleistyä maaseudulla 1800-luvun lopulla, kun puuteollisuus tuotti markkinoille kohtuuhintaista sahatarvaa. Aiemmin hirsi suojattiin käsittelemällä se punamullalla tai rautavihtrillä.¹³⁴

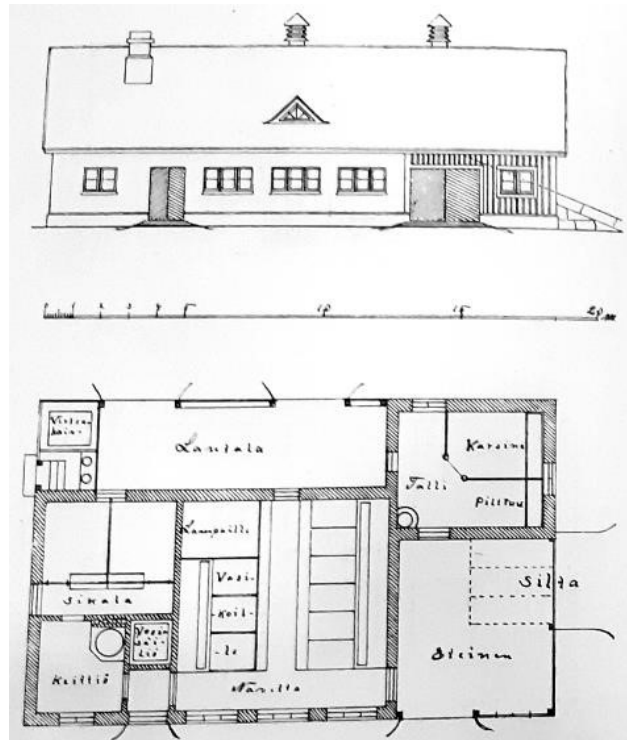
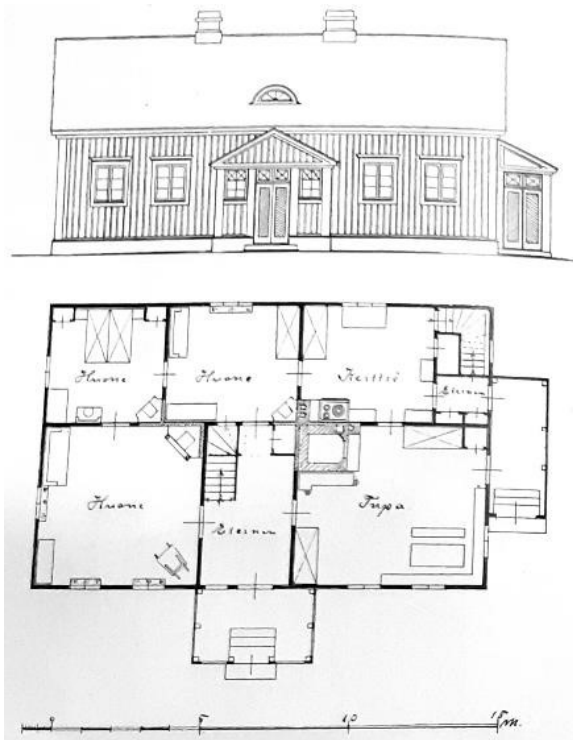
1900-luvun alussa järjestöjen palveluksessa olleiden maatalousrakennusmestareiden ammattikunta syntyi vastaamaan suunnittelun ja rakentamisen muuttuneisiin vaatimuksiin ja heidän toimenkuvaansa kuului asema- ja rakennuspiirustusten laatiminen, kurssien ja luentojen järjestäminen, ammattikirjallisuuden levittäminen sekä yleinen neuvominen rakentamiseen liittyvissä kysymyksissä. Kuitenkin pätevistä suunnittelijoista oli pulaa maaseudulla ja ammattimiehet olivat mukana ensisijaisesti julkisissa rakennushankkeissa, kun talonpojat torppareista ja mäkitupalaisista puhumattakaan rakensivat, miten parhaiten taisivat. 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä talonpoikainen rakentamistapa muuttui uusien ihanteiden, hygieenisyyden, taloudellisuuden ja käytännöllisyyden, mukaiseksi. Rakennuksissa suuri tupa korvautui erillisellä keittiöllä, olohuoneella ja makuuhuoneilla. ”Siinä missä talonpoikaistyylissä suosittiin tietynlaista monumentaalisuutta ja jyrkyyttä, uusi tyyli oli kirjavampi sekoitus pelkistettyjä linjoja, mutta toisaalta myös yltiöpäistä koristeellisuutta, mikä näkyi esimerkiksi huvilarakentamisessa.” 1900-luvun alussa rakennusmestarit eivät arvostaneet liikaa koristeellisuutta vaan suorakaiteen muotoinen asuinrakennus sai olla vain hillityllä tavalla koristeltu: ikkunanpielissä koristelaudat ja kuistissa hieman koristeleikkauksia.¹³⁵

Modernien ihanteiden mukaista rakennustyyliä pyrittiin levittämään mallipiirustuksilla, joita tuotettiin esimerkiksi mallipiirustuskilpailuiden avulla. Parhaimmat piirustukset julkaistiin lehdissä ja niitä sai ostaa edullisesti esimerkiksi Rakennustaidon toimistosta. Huomattavaa on, että maatalousrakennusmestarit ja muut rakennusalan ammattilaiset eivät työssään puuttuneet maaseudun työväestön asunto-oloihin, vaan ”vähäisin” asunto heille oli pienviljelystila. Näin ollen maaseudun työväestö (kuten torpparit ja mäkitupalaiset) asui ja rakensi vielä pitkään, miten parhaiten taisi, eikä kukaan puuttunut asumisen laatuun.¹³⁶

¹³⁴ Rajala, M. (2014): s.13-18

¹³⁵ Rajala, M. (2014): s.39-44

¹³⁶ Rajala, M. (2014): s.45, 70

Tyypipiirustukset keskikokoisen maatilan asuinrakennuksesta ja kotieläinrakennuksesta. Lähde: Nieminen, A. W.; Itä-Hämeen Maanviljelysseuran rakennusneuvonta 1909-1929, Toimintakertomus 20-vuotiskaudelta, 1929. Kustannusosakeyhtiö Otava. s.18 ja s.20.

Itä-Hämeen Maanviljelysseuralla aloitti vuonna 1909 rakennusneuvojana A.W. Nieminen, kenen lisäksi seuralla toimi toinen rakennusneuvoja (J. Vigren) vuosina 1919-1921 ja piirustuksia teetettiin myös muilla suunnittelijoilla. Lisääntyneiden töiden vuoksi Maanviljelysseura perusti rakennustoimiston vuonna 1921 ja toimistoon palkattiin rakennuspiirustajia tarpeen mukaan. Itä-Hämeen Maanviljelysseuran alueella asuinrakennukset tehtiin lähes yksinomaan puusto, kivijalat kivistä ja vesikatto päreistä. Rakennustyyli muuttui alkuaikojen (1909-) koristeellisemmasta suurempaan ja yksinkertaisempaan. Rakennusneuvonnan alkuaikoina tehtiin navettarakennukset lähinnä kivistä ja puusta, harvemmin tiilestä. Myöhemmin kotieläinrakennusten rakennusaineena alettiin käyttää myös sementtiä (perustukset kivijalkoihin, seinät, välikatot ja lattiat).¹³⁷

Valokuvissa Paimelan ja Kalliolan vanhaa rakennuskantaa 1900-luvun alkuvuosikymmeniltä.

137 Nieminen, A. W. (1929): s.7-12

Yläpuolella ote Hollolan koillisosasta Suomen taloudellisen kartan 1:100 000 karttalehdeltä IV:7, Heinola. Kartta on tehty Maanmittaushallituksessa vuonna 1921. Kartalta on nähtävissä esimerkiksi Paimelan kylärakenteen hajautuminen Vesijärven rannan keskiaikaiselta kylätontilta idän suuntaan, jossa talot on sijoitettu erilleen peltojen keskelle ja laiduille.

ALUEMUUTOKSET HOLLOLASSA 1900-LUVULLA

Hollolan Lahden kylää oli esitetty kaupungin paikaksi jo 1700-luvun puolivälissä. Vuonna 1878 paikkakunnalle myönnettiin kauppalan oikeudet ja vuonna 1905 Lahti sai kaupunkioikeudet. Vuosina 1916, 1923, 1933 ja 1956 Hollolasta lohkottiin alueita paisuvan kaupungin tarpeisiin.¹

Sodanjälkeinen rakentaminen kohdistui silloisessa Hollolassa erityisesti Lahden rajan tuntumaan, tärkeiden kulkuväylien, kuten Hämeenlinnantien varteen, Petsamoon ja Pirttimäen harjulle (nykyään Pirttiharjun alue). Suuren muuttovoiton myötä Hollolaan oli jälleen alkanut muodostua taajama-asutusta, jonka keskuksena oli Okeroinen. Vuonna 1956 alussa lohkaistiin osa Okeroisten kylästä ja pienempiä osia Tiirismaan, Vihatun, Herralan, Upilan, Siikaniemen ja Kukkilan kylistä osaksi Lahtea. Liitoksen jälkeen Hollolan saaman muuttovoitto alkoi tyrehtyä, kunnes alkoi taas vuoden 1965 jälkeen kasvaa.²

Alueliitosten vuoksi jälleenrakennuskausi Päijät-Hämeessä näkyi voimakkaimmin Lahdessa, jossa 1940- ja 1950-luvuilla rakennettiin aktiivisesti.³

Vuoden 1956 jälkeen Lahden ja Hollolan raja merkitsi selvää rajaa maaseudun ja kaupungin välillä. Hollolan tiiveimmät asuinalueet sijoittuivat tuolloin Herralan, Kukkilan ja Kalliolan kyliin sekä Vesalan kylän liepeille Soramäkeen.⁴

1 Aarrevaara, E.; Uronen, C. & Vuorinen, T. (2006): s.20.

Peltola, J. (2013): s.3.

2 Peltola, J. (2013): s.96-98.

Heikkinen, A. (1975): s.447-448.

3 Wager, H. (2006): s.11

4 Peltola, J. (2013): s.100

4.2 JULKINEN RAKENTAMINEN

4.2.1 Koulurakentaminen käynnistyy

Suomessa annettiin asetus kansakouluista vuonna 1866, joka siivitti koulujen rakentamista kaupungeissa ja maaseudulla. Kansakoulut olivat usein yksinkertaisia puurakennuksia. Maalaiskouluja ohjattiin myös tyyppipiirustuksin, joista ensimmäiset ilmestyivät vuonna 1892.¹³⁸ Hollolan ensimmäinen kansakoulu perustettiin Uskilaan, vuosina 1873-1874 valmistuivat Uskilan ja Lahden kylän koulutalot.¹³⁹ 1873 avattiin myös Kosken kansakoulu Tenhiälän kylän Lampolan rälssitilalla. Kosken toinen kansakoulu päätettiin perustaa Etolan kylään, aluksi asuinrakennuksen vuokrahuoneisiin. Vuonna 1897 alettiin hankkia Etolaan omaa koulurakennusta Hollolan Kastarin koulun ”rakennusjärjestelmän” mukaisesti, mutta noin kaksi metriä pidempänä.¹⁴⁰ Vuonna 1989 annetun asetuksen mukaisesti kuntien tuli rakentaa kouluja niin tiheään, ettei koulumatkat ylittäneet viittä kilometriä. Asetuksen myötä koulurakentamisen määrä kasvoi entisestään 1900-luvun vaihteessa.¹⁴¹

Kalliolan vanha kansakoulu.

4.2.2 Kokoontumisrakennukset ja kulttuuri

Hollolaan perustettiin 1890-luvulla ensimmäiset kansan sivistämiseen tähtäävät yhdistykset: yksi raittiusseura ja kaksi maatalousseuraa. Samaan aikaan Hämeenkoskella perustettiin yksi raittiusseura, yksi maatalousseura ja yksi nuorisoseura. 1910-luvulla toimi kunnissa myös työväenyhdistykset. 1920-luvulla alkoi muiden muassa pienviljelijäyhdistysten perustaminen. Nuorisoseuran ja työväentaloja rakennettiin useita 1900-luvun alusta lähtien. Päijät-Hämeessä ensimmäisten seurantalojen joukossa oli Hämeenkoskelle 1890-luvulla valmistunut seurahuone, jonka nuorisoseura ja VPK ostivat vuonna 1899. Vuonna 1902 Putulan nuorisoseura pääsi omiin tiloihin ja vuonna 1905 Hollolan nuorisoseura.¹⁴²

138 Arkkitehtuurimuseo: Koulurakentamisen historiaa

139 Heikkinen, A. (1975): . 131

140 Aromäki, J. (1983): s.368, 374

141 Arkkitehtuurimuseo: Koulurakentamisen historiaa

142 Päijät-Hämeen seurantalot (1986): s.16, 20, 23

Herralan seurojentalo.

*Hollolan
nuorisoseurantalo Kukko.*

Hämeenkoskella sijaitseva Seurala edustaa komeaa tiilirakenteista seurantalorakentamista.

4.3 SIIRTOVÄESTÖN ASUTUSTOIMINTA

4.3.1 Pika-asutuslaki ja maanhankintalaki takasivat nopean asutustoiminnan

Vuosina 1939-1944 jouduttiin Suomessa suorittamaan laajoja väestönsiirtoja Neuvostoliitolle luovutetuilta maa-alueilta itäisillä raja-alueilla sekä Hangon ja Porkkalan vuokra-alueilla. Ensimmäiset väestönsiirrot lokakuussa 1939 olivat evakointeja sodan vaaran vuoksi ja talvisodan syttyessä marraskuussa 1939 evakuoitava alue laajeni. Kesällä 1941 Suomen joukot valtasivat takaisin Moskovan rauhassa luovutetut ja vuokratut alueet ja väestö palasi kotiseuduilleen vuosien 1941-1944 aikana. Kesäkuussa 1944 Neuvostoliiton läpimurron jälkeen Karjalan kannaksella suomalaiset perääntyivät ja väestön oli taas siirryttävä pois kotiseuduiltaan.¹⁴³

Siirtoväestön asuttaminen aiheutti Suomelle vaikeita haasteita, mutta nämä ongelmat ratkaistiin nopeasti tehokkaasti ja pääosin onnistuneesti. Pääosa siirtolaisten asuttamisesta ratkaistiin 1940-luvulla ja 1950-luvun puoliväliin mennessä siirtoväen asuttaminen oli saatu päätökseen.¹⁴⁴

Siirtoväestä yli puolet oli maataloussiirtoväkeä ja jo talvisodan päättymisen jälkeen siirtoväen edustajat vaativat, että maataloussiirtoväen sijoittaminen omille tiloille oli aloitettava nopeasti ja tämän vuoksi siirtoviljelijöille oli annettava riittävästi valmista peltoa. Vuoden 1940 pika-asutuslakiin otettiin määräys maatalousväen sijoittamisesta alueille, joiden luonnonolot ja taloudelliset edellytykset vastasivat mahdollisimman suuresta määrin heidän entisiä asuinsijojaan. Asutuslakeihin kirjattiin myös, että maataloussiirtoväelle muodostettavat tilat oli pyrittävä sijoittamaan olemassa olevan asutuksen yhteyteen, lähelle suuria kulutuskeskuksia ja hyvien liikenneyhteyksien varsille. Näiden periaatteiden vuoksi tiloihin oli otettava maata myös yksityisiltä maanviljelijöiltä ja maanomistajilta, joskin ensisijainen maanluovutusvelvollisuus asetettiin valtiolle, yhtiöille, kunnille ja seurakunnille.¹⁴⁵

Vuonna 1945 säädetty uusi maanhankintalaki vastasi pääpiirteissään aikaisemmin säädettyä pika-asutuslakia. Maanhankintalakiin kirjattiin määräykset maanhankinnasta siirtoväen lisäksi myös sotainvalideille, sotaorvoille ja -leskille sekä perheellisille rintamasotilaille. Laki määräsi lisämaiden antamisesta liian pienille tiloille, yhteislaidunten muodostamisesta pienkarjan omistajille sekä tilojen muodostamisesta asutustoiminnan vuoksi tiloilta pois joutuville maataloustyöläisille ja vuokramiehille.¹⁴⁶

4.3.2 Asutusrakenne ja tyyppitalot jälleenrakennuskaudella

Toisen maailmansodan aikaan Suomi oli maatalousmaa, jossa suurin osa väestöstä sai elantonsa maataloudesta. Hollola oli koko maan mittakaavassa sangen teollistunut maalaiskunta jo toisen maailmansodan jälkeen, vaikkakin maa- ja metsätaloudella oli vielä 1950- ja 1960-luvuilla merkittävä asema.¹⁴⁷

Isojaon jälkeen kylien asutusrakennetta muutti siirtolaisten asuttaminen sodan jälkeen, kun esimerkiksi vanhoille niitty- ja laidunalueille rakennettiin taloja.¹⁴⁸ Koska Karjalan siirtolaiset ja rintamamiehet oli asutettava, lautarakenteisia tyyppitaloja nousi Hollolassa muuallekin. Esimerkiksi Vesalan kylässä myytiin tontteja huonosti maanviljelykseen sopivalta, mutta rakentamiseen sopivalta hiekkamaalta.¹⁴⁹

Vuoden 1940 pika-asutuslain mukaan voitiin muodostaa asukkaiden toimeentulon varmistamiseksi kolmenlaisia tiloja: viljelystiloja, sekamuotoistiloja ja asuntotiloja. Kussakin tilatyypissä voitiin perustaa erikokoisia tiloja riippuen paikallisoloista ja tuotantoedellytyksistä. Myöhemmän maanhankinta-

143 Naskila, M. (toim.) (1984): s.18

144 Naskila, M. (toim.) (1984): s.18

145 Naskila, M. (toim.) (1984): s.20-22

146 Naskila, M. (toim.) (1984): s.22

147 Peltola, J. (2013)

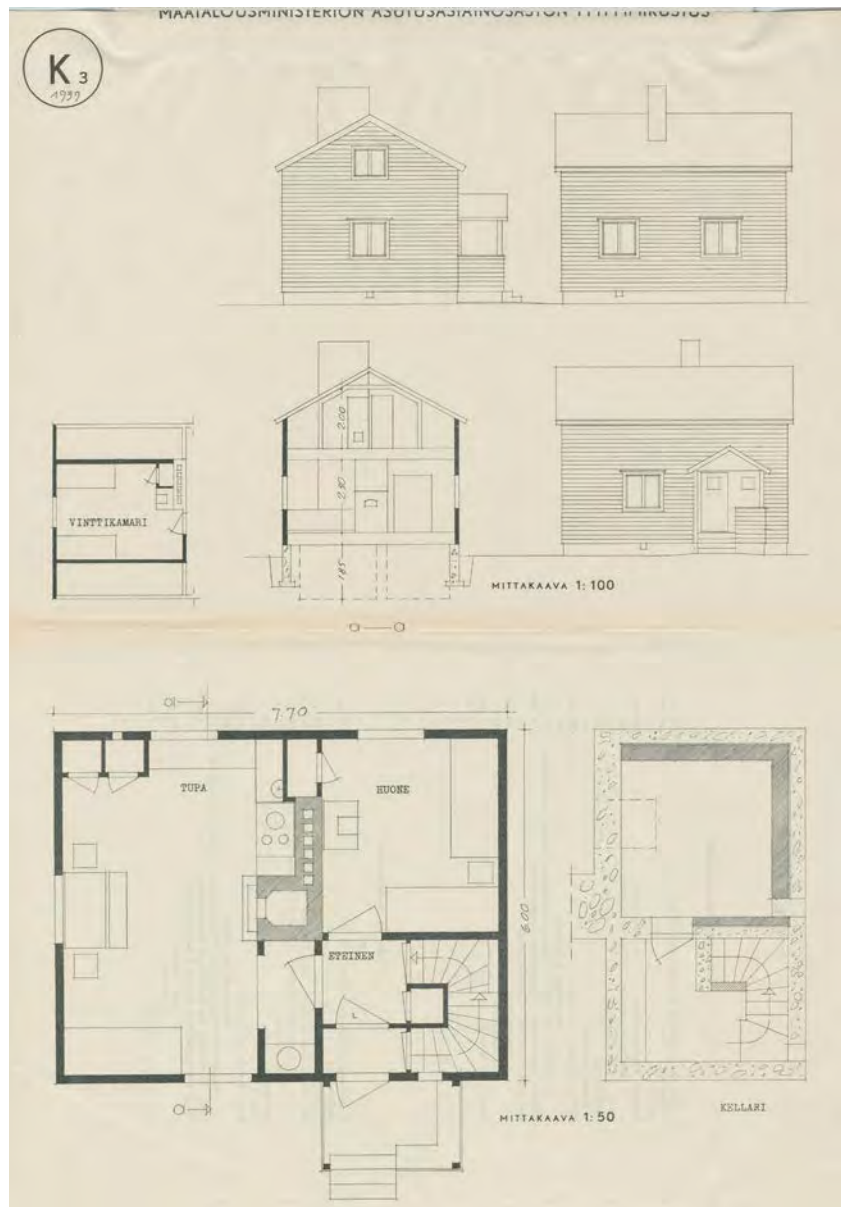
148 Aarrevaara, E.; Uronen, C. & Vuorinen, T. (2006): s.16

149 Peltola, J. (2013): s.96-97

lain perusteella voitiin muodostaa viljelys-, asuntoviljelys-, kalastus- ja asuntotiloja, asuntotontteja, korvausmetsiä (ei perustettu lainkaan), yhteismetsiä ja laidunalueita sekä hankkia lisäalueita ja lisäosuuksia kylän yhteiseen veteen ja perustaa muita lain toimeenpanossa tarpeelliseksi katsottuja alueita.¹⁵⁰

Vuosina 1945-1958 rakennettiin maanhankintalakia toimeenpantaessa Suomeen kaikkiaan lähes 156 000 uutta rakennusta, joista noin 50 % rakennettiin siirtoväestölle. Uudesta rakennuskannasta asuinrakennuksia oli noin 68 000.¹⁵¹

Jälleenrakentamisessa ei ollut mahdollista juurikaan soveltaa yksilöllistä rakentamista vaan tiettyjä rakennustyyppejä käyttämällä voitiin helpottaa rakentamiseen tarvittavan rakennusmateriaalin ja työmäärän ennakkoarvioita sekä edistää asianmukaisten tarvikkeiden hankintaa ja rakennustyön käyttöä.¹⁵² Maanviljelyseura laati maaseudun jälleenrakennustiloille rakennussuunnitelmat käyttäen muiden muassa Maatalousministeriön Asutusasiainosaston (ASO) ja Asutusvaliokunnan tyyppipiirustuksia. Lautarakenteiset, harjakattoiset, puolitoistakerroksiset rintamamiestalot, joissa rakennuksen keskellä olevan savupiipun ympärille sijoitettiin kaikki asuintilat, levisivät koko Suomeen ja korvasivat vielä 1930-luvulla kaupunkialueellakin jatkuneen hirsirakentamisen. Rakennustarvikkeiden säästämiseksi Etelä-Suomessa moni siirtolaisperhe sai asuttavakseen valmiitakin tiloja.¹⁵³

Esimerkki Maa- ja metsätalousministeriön tyyppitalopiirustuksesta vuodelta 1939. (Lähde: Kansallisarkiston digitaalirakisto, Maa- ja metsätalousministeriön tyyppitalopiirustukset (kokoelma), K 3.)

150 Naskila, M. (toim.) (1984): s.62-63

151 Naskila, M. (toim.) (1984): s.72

152 Naskila, M. (toim.) (1984): s.74

153 Peltola, J. (2013): s.128-129

4.3.3 Siirtokarjalaisten asuttaminen Hollolaan ja Hämeenkoskelle

Hollolaan perustettiin vuoden 1940 pika-asutuslain perusteella yhteensä 185 tilaa. Hollolaan sijoitettiin Kannaksen maatalousalueilta kivennapalaisia ja äyräpääläisiä. Hollolaan saatiin seitsemän Ruotsista lahjoitettua taloa siirtolaisten asuttamista varten. Hollolaan sijoitettiin myös väliaikaisesti osa Viipurin kaupungin asukkaista. Vuoden 1941 alussa siirtoväkeä oli 19,5 % koko Hollolan väestöstä. Suomi joutui jälleen sotaan kesällä 1941. Joulukuussa 1941 säädettiin laki, jossa aiemmin luovutettujen alueiden entiset omistussuhteet palautettiin ja siirtoväki alkoi vuoden 1942 aikana palailla Kannakselle. Lähtijöiden oli luovuttava pika-asutuslain perusteella muodostetuista tiloistaan.¹⁵⁴

Jatkosodan päätyttyä asutettavien piiri laajeni siirtoväen lisäksi sotainvalideilla, sotaeskillä, sotaorvoilla, perheellisillä rintamamiehillä ja maanvuokraajilla, mikä merkitsi asuttamistoiminnan laajentumista vuoden 1940 tilanteeseen verrattuna. Äyräpääläisiä sijoitettiin ensisijaisesti Hollolaan, kuten vuonna 1940 pika-asutuslain perusteella. Pika-asutustilastaan luopuneilla oli mahdollisuus anoa tilaa uudelleen käyttöönsä ja Hollolaan sijoitettiin edelleen myös kivennapalaisia viljelijöitä. Hollolaan perustettiin vuonna 1945 kaikkiaan 184 tilaa siirtoväen asuttamiseksi.¹⁵⁵ Vuonna 1950 oli Hollolassa siirtoväkeä runsaat 2200 henkeä.¹⁵⁶

Hollolan Vesikansaan perustettiin 56 tilaa karjalaisasutukselle eli lähes kolmannes kaikista Hollolaan perustetuista tiloista. Pyhäniemeen perustettiin 24 tilaa, Voistioon 15 tilaa ja noin kymmenen Mesilään, Hakosiltaan, Okeroisiin sekä Miekkiöön.¹⁵⁷ Myös Heinäsuolle syntyi uusi asutusalue siirtokarjalaisille. Keskeisiä maanluovuttajia Hollolassa olivat suurtilat, kuten Mukkulan kartano sivutiloineen, Pyhäniemen kartano, Voistion kartano, Paimelan kartano ja Yli-Kartano.¹⁵⁸ Vesikansan Kukkilassa maanluovuttajia olivat Ali-Seppälän, Ylöstalon ja Alestalon tilat, joiden maille muodostuivat Eerolan pienviljelystila, Latokarkean ja Teutamons asuntoalueet sekä Tervämäen asuntoalue.¹⁵⁹

Hämeenkoskelle sijoitettiin siirtoväkiluettelon (1.10.1947) mukaan 461 siirtolaista, joista suurin osa oli kotoisin Äyräpäästä (244 henkilöä). Kosken väkilukuun verrattuna, vuoden 1945 alussa 2405 henkilöä, asutustoiminta oli melko suurta. Koskelle perustettiin maanhankintalain perusteella 82 varsinaista viljelystilaa ja puolenkymmentä asuntotonttia sekä lisäksi rintamamiehille ja heihin verrattavissa oleville maansaajille kuutisenkymmentä viljelystilaa. Laajamittainen asutustoiminta mahdollistui Koskella viiden kartanon maille sekä Walkiakoski Oy:n Pätilänkorven laajalle metsäalueelle. Pätilänkorpi sijoittui Pätilän kartanon asumattomalle takamaa-alueelle ja siitä syntyi todellisten uudisraivaajien kylä, jonne käytännössä paljain käsin tehtiin tietä 15 kilometriä ja perustettiin 56 tilaa.¹⁶⁰

Siirtokarjalaisten tilojen rakennuskanta oli jälleenrakennuskaudelle tunnusomaisesti pelkistettyä ja mittakaavaltaan hallittua.

154 Peltola, J. (2013): s.54-55. Heikkinen, A. (1975): s.447-448.

155 Peltola, J. (2013): s.126-128

156 Heikkinen, A. (1975): s.447-448

157 Peltola, J. (2013): s.128-129

158 Siikaniemi, P. (1989): s.61. Loive, E. (1981): s.271.

159 Ylöstalo, H. (2001): s.78

160 Aromäki, J. (1983): s.221-222

KOULURAKENNUKSIJA HOLLOLASSA

Hollolan koulurakentaminen seurailee kansallisia kouluarkkitehtuurin kehitysvaiheita. Maaseutujen puukoulut olivat arkkitehtuuriltaan pelkistettyjä. Vuoden 1898 asetus koulumatkojen enimmäispituu-
desta sekä oppivelvollisuutta koskeva laki vuodelta 1921 olivat kiihdyttäneet kansakoulujen raken-
tamista. Maaseutukoulut olivat pääosin puurakenteisia, harjakattoisia matalia rakennuksia. Sotien
jälkeen yleistyi koulumalli, jossa luokkatilat oli jaettu yhteen ja voimistelutilat toiseen siipeen. Tämä
usein rapattu koulutyyppe oli aiempia korkeampi ja usein sommiteltu pihatilaa rajaavaksi massaksi.
1960-luvulta lähtien kaupungistuminen ja tuloillaan oleva peruskoulu-uudistus monimuotoistivat
kouluarkkitehtuuria. Koulurakentamisessa palattiin mataliin, yksikerroksisiin massoitelluratkaisuihin.
Tosin nyt runkosyvyys kasvoi ja kattomuotona oli useimmiten tasakatto. 1960- ja 1970-luvuilla erityi-
sesti hallikouluissa runkosyvyys kuitenkin kasvoi. 2000-luvulle tultaessa on koulurakennusten koko
kasvanut ja usein niiden tilaohjelmalta haetaan joustavuutta. 2000-luvulla myös värit ovat palanneet
voimakkaasti osaksi kouluarkkitehtuuria.

Vasemmalla Etolan ja oikealla Hyvänneulan vanhat koulurakennukset.

Uutta ja vanhaa koulurakentamista Hämeenkoskella. Rakennukset ovat samassa pihapiirissä.

Korpikylän koulu.

Hälvälän koulu.

Hollolan entinen kotitalouskoulu.

Paimelan koulu.

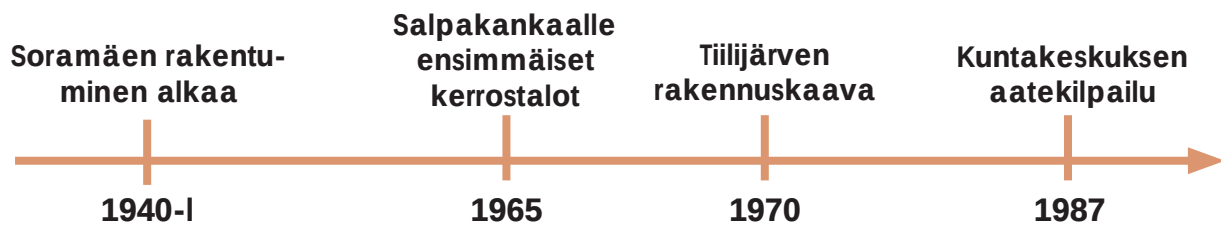

Herralan koulu.

Nostavan koulu.

5. HOLLOLAN MODERNI AIKA

5.1 JÄLLEENRAKENNUSKAUDEN YHDYSKUNTARAKENTAMINEN

5.1.1 Tiiviit asutuskeskittymät 1950-luvulla

Sotien jälkeen rakennustoiminta vilkastui muidenkin kuin siirtokarjalaisten asutustoiminnan vuoksi. Silloiseen Hollolan Okeroisten kylään kuuluneille Hämeenlinnantien varressa sijainneille Petsamon, Pirttiharjun ja Kasakkamäen alueille rakennettiin tiiviitä omakotitaloalueita, jotka vuonna 1956 liitettiin osaksi Lahden kaupunkia. Kauempana Lahden rajalta Vesalan kylässä ryhtyi maanviljelijä Lauri Huikko myymään tontteja harjulta, koska hiekkaharjut soveltuivat huonosti maatalouden tarpeisiin. Vesalan kylän harjulle alkoi näin rakentua Soramäkenä tunnettu alue. Alueliitosten jälkeen Hollolaan jäi Soramäen lisäksi tiiviitä asutuskeskittymiä Herralaan, Kukkilaan ja Kalliolaan. Kuitenkin 1950-luvun puolivälissä Lahden ja Hollolan raja merkitsi selvää rajaa maaseudun ja kaupungin välillä.¹⁶⁴

Voidaan sanoa, että Soramäeltä alkoi Hollolan uuden kuntakeskuksen rakentuminen valtatievarseen. Soramäkeen oli jo 1940-luvun lopulla rakennettu terveystalo, autokorjaamo ja muutama pientalo sekä betonivalimo. Tiivistä omakotiasutusta alkoi syntyä 1950-luvulla ensin Yli-Eerolan peltomaalle paloaseman ympäristöön, sitten myös vanhan valtatie pohjoispuolelle ja mäenrinteelle (Sivakkatie, Tuhkatie). Seuraavina vuosikymmeninä pientaloalueen laajentuessa rakennustyylillä muuttui esimerkiksi Sauvatien yksikerroksisiin, alun perin tasakattoisiin liitaloihin. Soramäen itäpuolisella entisellä teollisuusalueella on toiminut mm. Järvisen suksitehdas.¹⁶⁵

5.1.2 Rakentamisen ohjaaminen ja kunnallistekniikka

Vuonna 1948 perustettiin Hollolaan työasiainlautakunta suunnittelemaan ja ohjaamaan kunnallista rakentamista. Myös kunnanrakennusmestarin virka perustettiin 1940-luvun lopulla. 1960-luvun alkupuolella alkoi rakennustoiminta kunnassa vilkastua ja vuonna 1961 kunnassa päätettiin laatia yleiskaava. Taajamien kasvaminen Vesalassa, Kalliola-Kukkilassa, Herralassa ja Salpakankaalla tekivät välttämättömiksi rakennuskaavoituksen kehittämisen. Kuntaan palkattiin ensimmäinen kaavoitusinsinööri Pekka Koivuaho vuonna 1969. Taajamien kasvaminen johti laajojen kunnallisteknisten työkohteiden, kuten vesilaitosten, vesijohtolinjojen ja viemäroinnin toteuttamiseen.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Peltola, J. (2013): s.94-100

¹⁶⁵ Ahola, T. (2004): s.5-6

¹⁶⁶ Heikkinen, A. (1975): s.456-457. Koivuaho, P. (1996): s.146.

Lääninhallitukset päättivät maalaiskuntien kaavoitusasioista sekä myönsivät poikkeusluvut vuoden 1969 alkuun asti. Salpakankaan ensimmäisten kerrostalojen rakentaminen perustui aluerakentamissopimuksiin, joissa rakentajat huolehtivat talonrakentamisen lisäksi omien alueittensa kaavoittamisesta sekä kaavateiden ja johtoverkoston rakentamisesta. Hollolassa oli aluerakentamissopimuksia 1960-luvun lopussa kuuden yhtiön kanssa.¹⁶⁷

5.2 TAAJAMARAKENTEEN KASVU

5.2.1 Mäntykankaalle rakennetaan Hollolan suurin taajama

Uusien aluemenetysten (alueliitokset Lahden kaupunkiin) välttämiseksi Hollolassa päätettiin 1960-luvulla rakentaa sekä asuntoja että työpaikkoja, mikä tarkoitti teollisuusalueen rakentamista. Teollisuus- aluetta varten tarvittiin liikenteellisesti järkevä paikka. Autoliikenteen nopean kasvun vuoksi 1950-luvun lopulla, Hollolassa päädyttiin rakentamaan teollisuusalue Salpausselän harjulle Hämeenlinnantien varteen. Tien pohjoispuoli palstoitettiin teollisuudelle ja eteläpuoli asutukselle. Teollisuustonteille oli hyvin kysyntää ja yritysten toiminta lähti alkuun vuosina 1964-1965.¹⁶⁸

Mäntykankaana puhuttu alue nimettiin Salpakankaaksi vuonna 1965 ja samana vuonna alueen ensimmäiset kerrostalot nousivat Okeroisten Ylikartanon maille, Salpakankaantielle. Ensimmäiset omakotitontit tulivat myyntiin keväällä 1966 Pihkatien ja Ylikartanontien alueelta. 1960-luvun loppupuoli oli hektistä maanhankinnan ja rakentamisen aikaa Salpakankaalla.¹⁶⁹ Salpakankaantien kerrostaloalueen lisäksi oli 1960-luvun lopussa aloitettu Hedelmätarhan ja Soramäen kerrostaloalueiden sekä poikkeusluvilla Ylikartanon, Kumpulan, Pihkatien ja Soramäen pohjoisosan omakotitaloalueiden rakentaminen.¹⁷⁰

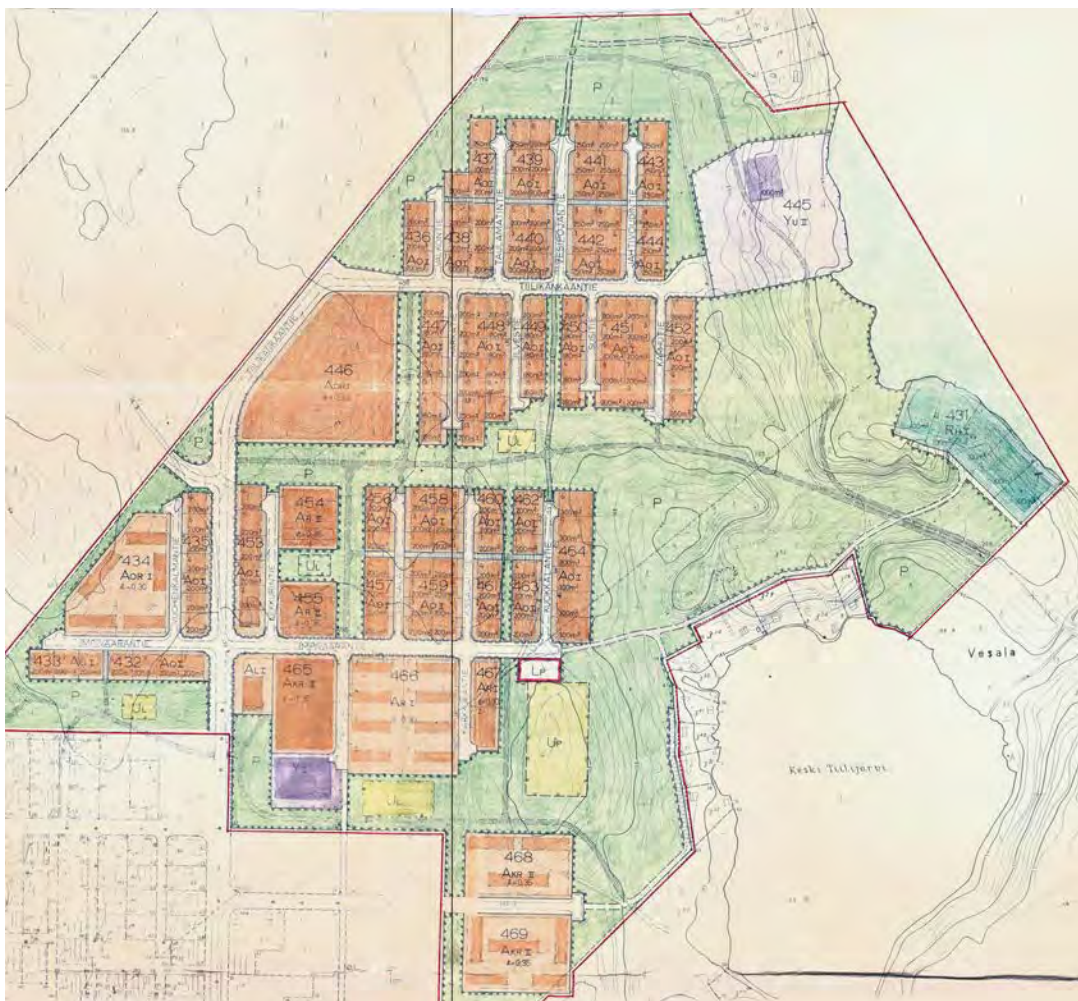
Ote Salpakankaan opaskartasta vuodelta 1974. Kartalla on esitetty Salpakankaantielle rakennetut asuinrakennukset nimineen.

¹⁶⁷ Koivuaho, P. (1996): s.146. Peltola, J. (2013): s.103-105.

¹⁶⁸ Peltola, J. (2013): s.102

¹⁶⁹ Peltola, J. (2013): s.103-105

¹⁷⁰ Koivuaho, P. (1996): s.145

Ote Tiilikankaan väritetystä rakennuskaavakartasta. Kuvalähde: Tiilikankaan rakennuskaava 1975 (nro 03-14), Hollolan kunta.

Ensimmäinen rakennuskaavan saanut pientaloalue oli Tiilijärvi vuonna 1970. Onnistuneiden maa-kauppojen myötä 1970-luvun alussa kaavoitettiin myös Tiilikangas, osa Työtjärven alueesta sekä Vanhatalon alue. Silloisen Hollolan kunnan kaavoitusinsinöörin, Pekka Koivuahon mukaan ensimmäiset kaava-alueet kuvastavat laatimisajankohdan tiheään vaihtuvaa ajattelutapaa niin tonttien koon, talotyyppien, julkisivumateriaalien kuin kattotyyppienkin suhteen.¹⁷¹

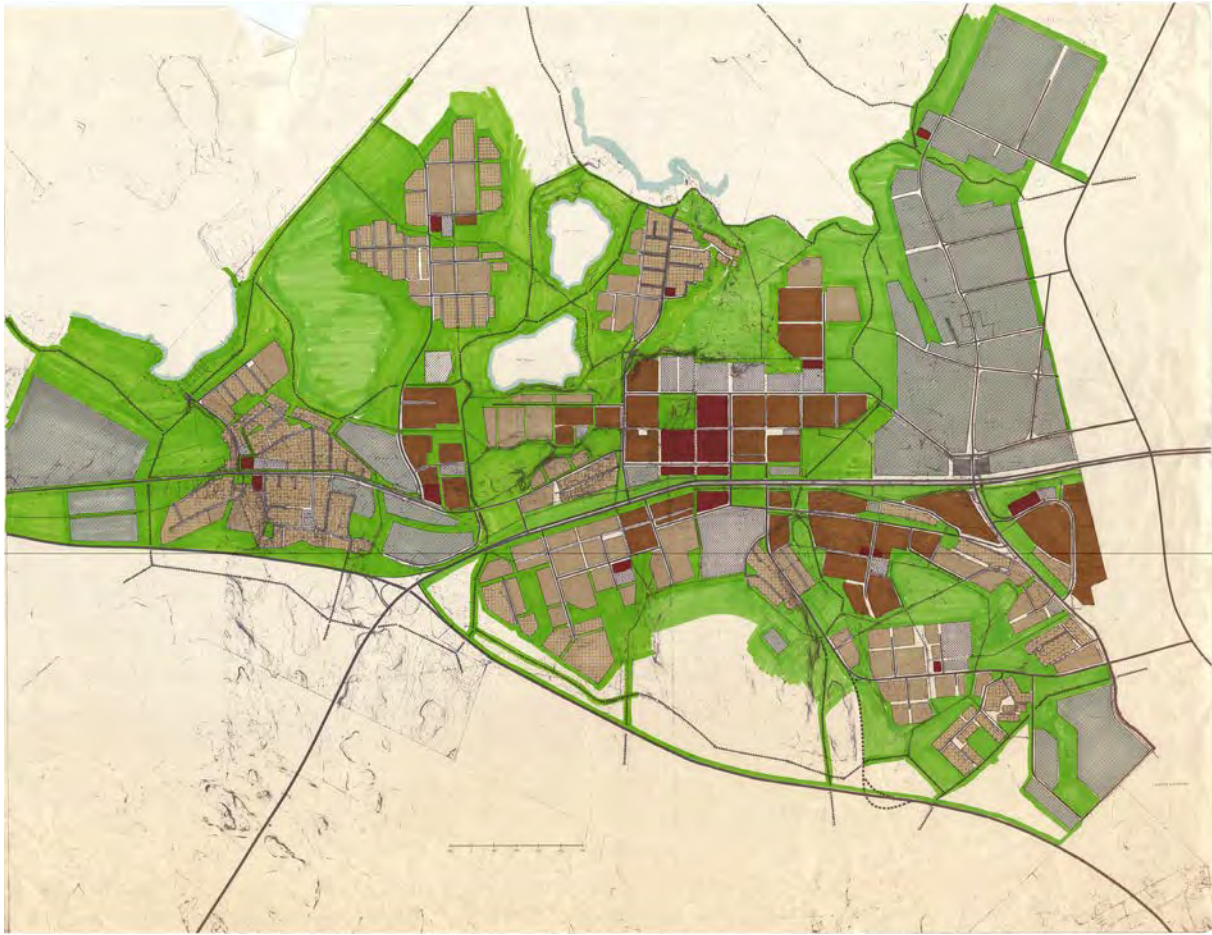
Salpakankaalle hyväksyttiin vuonna 1973 kaavarunko, jonka perusrakenne on hahmotettavissa edelleenkin.¹⁷² Kaavarunkosuunnitelma ilmentää 1960-luvun kaupunki- ja taajamasuunnittelun ihanteita, jolloin 1950-luvun luonnonläheisyys väistyi ja tilalle tuli suorakulmaisuuteen perustuva tiivis ja tehokas kompaktikaupunki.¹⁷³ Kaavarungossa määriteltiin mm. Valtatien 12 sijainti ja taso, pääkokoojatiet, liikekeskus ja hallinnollinen keskus, asunto- ja teollisuusalueet, Heinsuon urheilukeskus, Tiilijärvien rantojen yhtenäiset rakentamattomat viheralueet, yhteydet Tiirismaan ulkoilualueelle eri asunto-alueilta sekä Terveystien varteen rakennettavat julkiset rakennukset. Salpakankaan toteutuksessa pyrittiin hyvään laatutasoon ja sen varmistamiseksi laadittiin ja hyväksyttiin 1970-luvun puolivälissä lähiympäristösuunnitelma, jossa annettiin perusteet esimerkiksi rakennusten julkisivumateriaaleille, katujen, kevyen liikenteen raittien, aukoiden yms. rakentamistasolle, materiaaleille, kalustukselle jne.¹⁷⁴

171 Koivuaho, P. (1996): s.147

172 Koivuaho, P. (1996): s.146. Peltola, J. (2013): s.103-105.

173 Ramboll (2015): s.55

174 Koivuaho, P. (1996): s.146-149

Salpakankaan kaavarunko vuodelta 1973. Kaavarun-
gon suunnittelijana toimi
arkkitehtitoimisto KSS
(Koivisto-Salminen-Siivola)
ja liikenneverkon osalta LTOY
(Liikennetekniikka Oy).

SALPAKANGAS		1
KESKUSTASUUNNITTELU		
KAAVARUNKO		
	FVM	15.6.1973
	SUHDE	1:5000
	NO	47
HOLLOLAN	KSS	☒
KUNTA	LTOY::	☐
	NEUVOTTELEVA ARKKITEHTITOIMISTO VUORIK. 6A 00100 HELSINKI P 126244 Liikennetekniikka Oy insinööritoimisto	

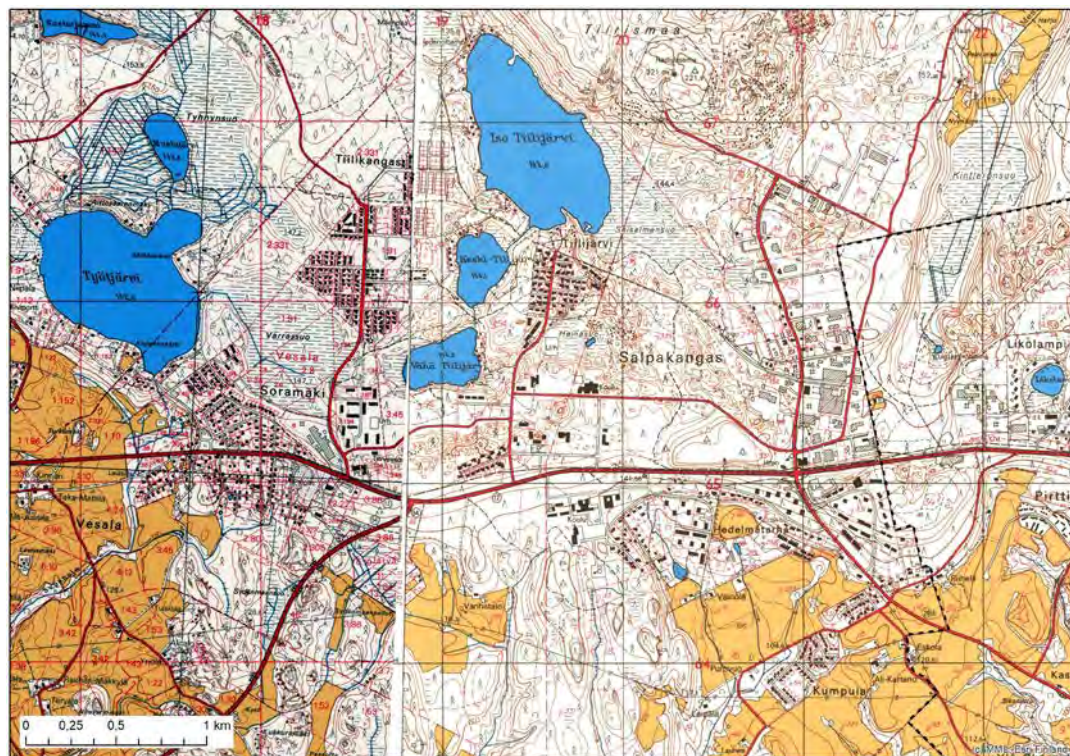
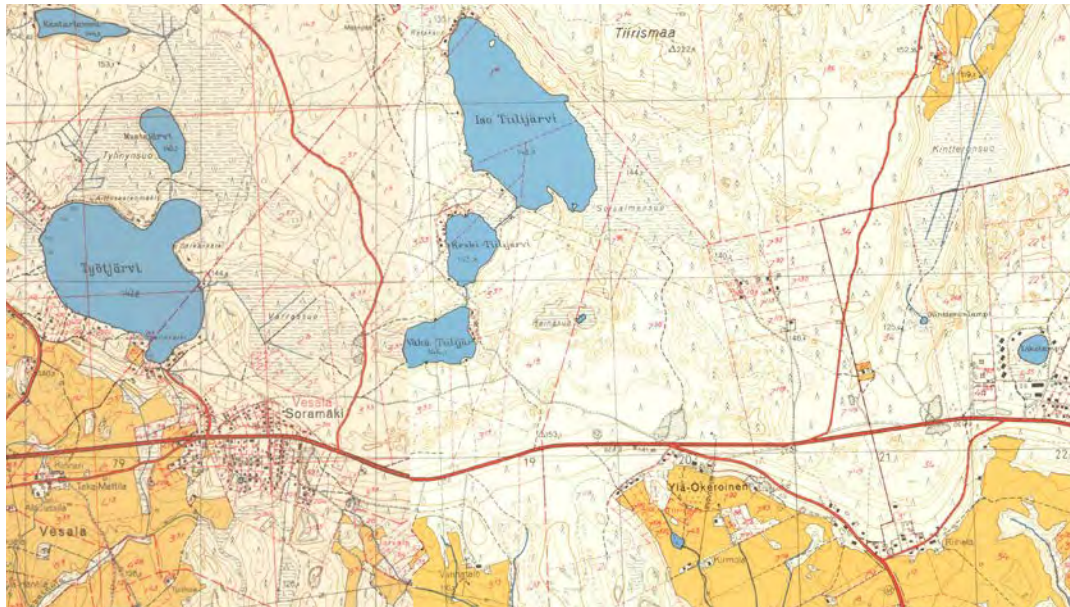
KERROSTALOJA	0,5-0,8	
PIENTALOJA	0,3-0,4	
PIENTALOJA	0,2-0,3	
KESKUSTAPALVELUT:		
JULKISET PALVELUT:		
TEOLLISUUS:		

Hollolan kuntakeskuksen rakenteessa näkyy edelleen alkuperäinen kaavarunkosuunnitelma, kuten eri tehokkuuksilla rakennetut asuinalueet, julkisten palveluiden vyöhyke Terveystien pohjoispuolella, jäsenely ja eritelty liikenneverkosto sekä pysäköintialueet. Ainoa merkittävä poikkeama kaavarun-
gon maankäyttöperiaatteisiin on Pekka Koivuahan mukaan ollut asuntoalueiden rakennusoikeuksien pienentäminen niillä alueilla, jotka vielä 1970-luvun lopussa olivat rakentamatta.¹⁷⁵

Ensimmäinen Salpakankaan ydinkeskustan rakennuskaava vahvistui vuonna 1974 ja asuntorakenta-
minen aloitettiin Rakentajantieltä kunnanviraston ja Tiilijärventien välisestä korttelista. Keskuskadun
ja Rakentajantien neljä lamellitaloa yhdessä luoteis- ja kaakkoispuoleisten pistetalojen kanssa muo-
dostavat mielenkiintoisen version 1970-luvulle tyypillisistä tuulimyllykortteleista. Taloryhmien väleihin
jää valoisia ja autottomia sisäpihoja, joissa kasvaa täysikasvuinen puusto.

¹⁷⁵ Ramboll (2015): s.55. Koivuaho, P. (1996): s.146.

Liikerakentamisen käynnistämisessä kuntakeskukseen oli vaikeuksia, koska asuntorakentaminen oli aloitettu Pihkatien ja Tiilijärven omakotitaloalueita lukuun ottamatta Salpakankaan itä- ja länsireunalta, joissa sijaitsi asukkaiden tarvitsemat elintarvikemyymälät, postit ja pankkikonttorit. Kunnanviraston rakentamispäätös vauhditti liikerakentamista ja ensimmäinen liikerakennus T-market Holli valmistui kunnanviraston kanssa samoihin aikoihin vuoden 1978 lopussa. Salpakankaalle rakennettiin vuonna 1964 kansalaiskoulu, kansakoulu- ja kirjastorakennus valmistui vuonna 1971.¹⁷⁶

Ylhäällä peruskarttojen yhdistelmä vuosilta 1963 ja 1964, jolloin Salpakankaan alue oli lähes kauttaaltaan rakentamatonta (Lähde: Maanmittaushallitus 1963 ja 1964.)

Alhaalla peruskarttojen yhdistelmä vuosilta 1968 ja 1969, jolloin Salpakankaan ensimmäiset alueet ovat jo rakentuneet mm. Tiilikankaalle, Tiilijärvelle, Pihkatielle, keskusta, Hedelmätarhaan, Salpakankaantielle, Kumpulaan ja teollisuus-alueelle (Lähde: Maanmittaushallitus 1978 ja 1979.)

¹⁷⁶ Koivuaho, P. (1996): s.146-147. Heikkinen, A. (1975): s.456-457.

JÄLLEENRAKENNUSKAUDEN PIENTALOALUE: SORAMÄKI

Vasemmalla kartta Soramäen alueesta. Oikealla katunäkymä Kiitotielle.

Soramäen pientaloalue on edustava esimerkki jälleerakennuskauden asuinalueesta. Alue on rakennut yhtenäisenä ja sille ovat tunnusomaisia harjakattoiset, noppamaiset pientalot sekä pihapiirejä täydentävät pienipiirteiset piharakennukset. Soramäen pientalot pihoineen on sijoitettu luontevasti rinnemaastoon. Alueen tiet ovat kapeita ja paikoin, kuten Muuntajantiellä rakennukset on sijoitettu saman suuntaisesti ja rajaavat katutilaa selkeästi.¹⁶¹

Soramäentien eteläpuolella rakennuskanta on yhtenäisempää, 1950-luvun tyyppitalojen hallitessa ympäristöä. Soramäentien pohjoispuolella rakennuskannan ikäjakauma ja talotyytit ovat moninaisempia. Tuhkatien varrella on 1940-luvun lopulla ja 1950-luvun alussa rakennettuja rintamamiestaloja pienempiä omakotitaloja. Soramäentien ja Suksipolun välillä on kolme muusta rakennuskannasta poikkeavaa rakennusta, joiden tunnuspiirteitä ovat loiva harjakatto, rapatut julkisivut, suuret koro-kekehysellä varustetut ikkunat sekä sisäänkäynnit. Ainakin yksi taloista, Mäntymäki I, on sementtivalimon perustajan, Esko Blomin rakennuttama ja arkkitehti Unto Ojosen suunnittelema. Talo on valmistunut vuonna 1952.¹⁶² Soramäen alueen rakennuksiin on tehty muutoksia, mutta rakennusten mittakaava ja aikakauden tunnistettavuus on alueella säilynyt hyvin.

Vasemmalla katunäkymä Soramäen Paloasemantieltä. Katunäkymän rytmi syntyy samaan suuntaan tasavälein sommitelluista rakennuksista. Oikealla sementtivalimon perustajan, Esko Blomin rakennuttama omakotitalo.

¹⁶¹ Ahola, T. (2006): s.43

¹⁶² Ahola, T. (2006): s.43. Ahola, T. (2004): s.6.

Soramäen pientaloalueella on Soramäen entinen paloasema, joka on nykyään asuinkäytössä (vuoden 2006 inventoinnissa nimellä Kallio). Rapattu tiilitalo on taajamakuvallisesti arvokas ja sen tunnuspiirteitä ovat sotien jälkeiselle rakennustavalle tyypillinen muotokieli ja julkisivumateriaalit. Soramäen entinen terveystalo sijaitsee Soramäentien pohjoispuolella, keskeisellä paikalla ja on jälleenrakennuskaudelle tyypillinen rakennustyyppi (vuoden 2006 inventoinnissa nimellä Puisto). Rakennus on nykyään asuinkäytössä. Sen arkkitehtuurin pääpiirteet, kuten pintamateriaalit ja ikkunoiden sekä ovien pelkistetty muotokieli, ovat säilyneet kohtuullisen hyvin. Soramäentien eteläpuolella, omakotialueen laidalla, on Blomin veljesten sementtivalimon vanha tehdasrakennus. Muistitiedon mukaan tämä Vesalan valimo rakennettiin 1940-luvun loppupuolella. Vuonna 2004 rakennus on ollut varastona.¹⁶³

Vanha Paloasema.

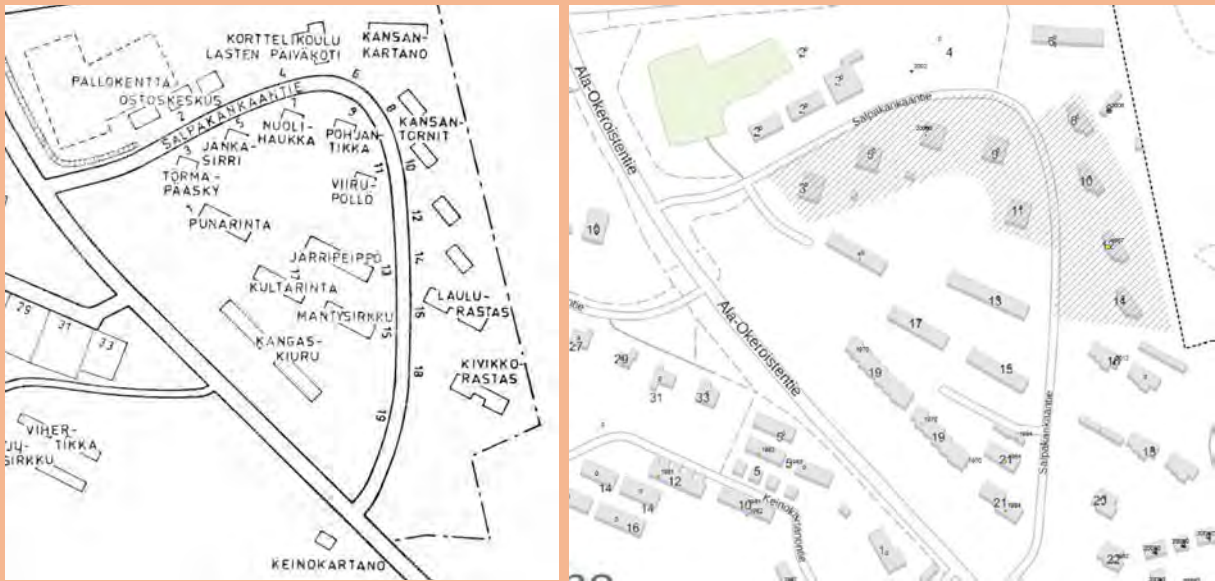
Vanha terveystalo.

*Vanha sementtivalimon
tehdasrakennus.*

163 Ahola, T. (2006): s.42. Ahola, T. (2004): s.6.

1960-LUVUN KERROSTALOLÄHIÖ: SALPAKANKAANTIEN PISTETALOT

Vasemmalla vanha opaskartta, oikealla raja-alueen edustavimmasta osasta.

Salpakankaan kerrostaloalue syntyi Hollolan ensimmäisen aluerakentamissopimuksen myötä. Kyseinen aluerakentamissopimus oli ensimmäisiä valtakunnallisellakin tasolla. Alue on rakenteeltaan tyyppillinen metsälähiö, jossa kokoojakadun ympärille on vapaamuotoisesti sijoitettu piste- ja lamellikerrostalot. Valoisuuden ja ilmavuuden tavoitteet välittyvät rakennusten sommittelusta. Metsälähiöille tunnusomaisesti kortteleiden raja sekoittuu ympäröivään metsäalueeseen. Rakennukset on sijoitettu huolellisesti rinteeseen. Julkisivuissa käytetyt nauhaikkunat ovat 1960-luvulle tunnusomainen tyyli-
piirre.

Näkymä Salpakankaantie 3 ympäristöstä. Talojen välissä kohoavat suuret havupuut korostavat alueen metsäistä luonnetta.

1970-LUVUN KERROSTALOKORTTELI: RAKENTAJANTIEN KORTTELIT

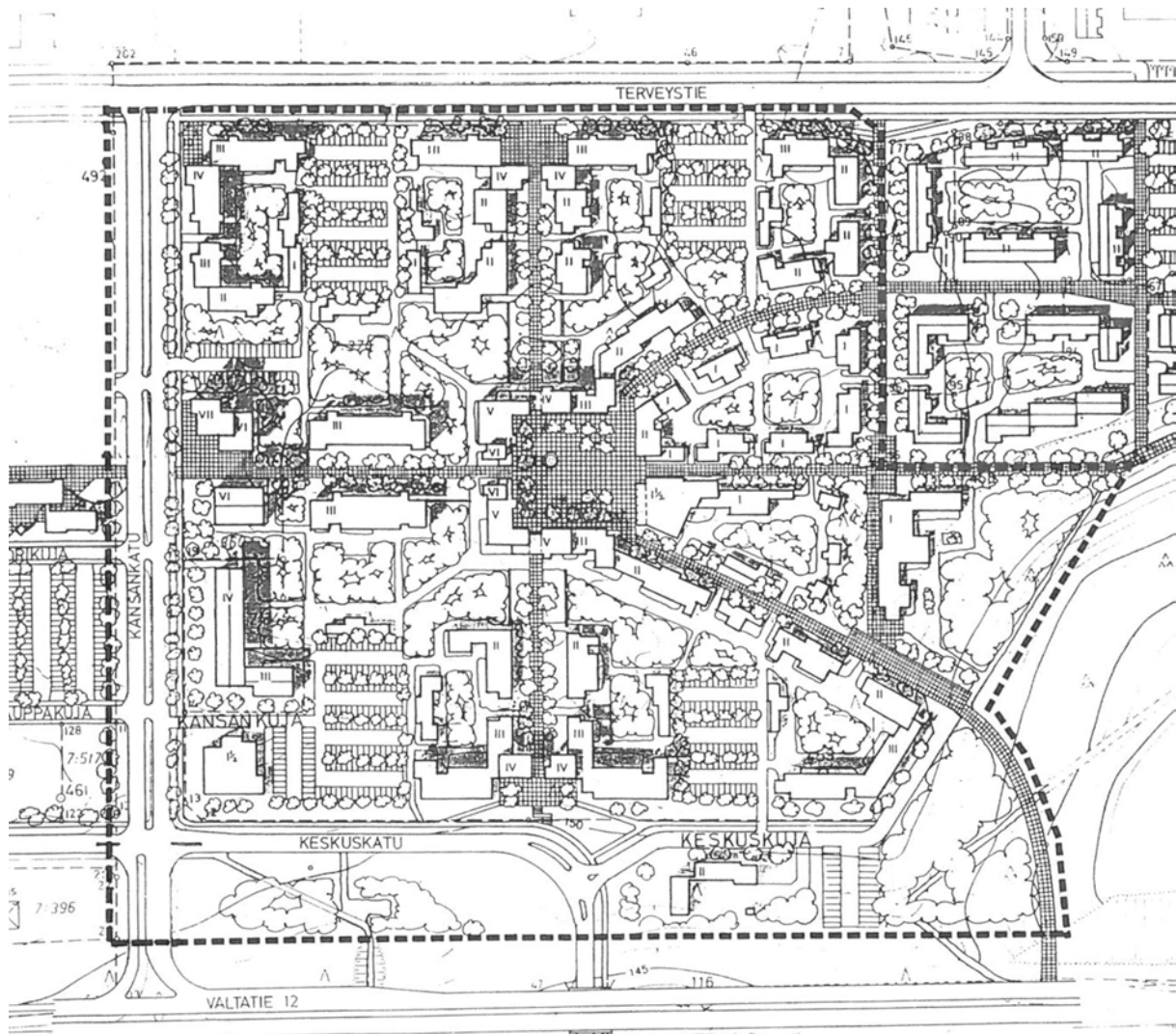
Oikealla esitetystä kartasta on alueen edustavimmat osat. Vasemmalla alueen korttelinäkymiä.

Tyypillinen esimerkki 1970-luvun asuinrakentamisesta on Salpakankaalla Rakentajantien kerrostalokortteli Keskuskadun ja Tiilijärventien kulmauksessa. Alue on asemakaavoituksen, rakentamisen ja asumisen ihanteiden tyyppiesimerkki ajalta, jolloin suunnittelussa astuivat kuvaan standardisointi, toiminnan rationalisointi ja suurtuotanto. Kokonaisuudessa on nähtävillä muunnelmans. tuulimyllykorttelista. Keskelle sijoitettu lamellitalokortteli ja laidoille viistoon sommitellut pistemäiset kerrostalot muodostavat viihtyisät ja valoisat sisäpihat talojen väliin. Rakennusten ajalle tyypilliset julkisivut ovat säilyneet pääosin alkuperäisessä muodossa.¹⁷⁷

Perspektiivikuva. Arkkitehtitoimisto KSS ja Liikennetekniikka Oy; Keskustan rakennuskaava 01-8a, Salpakangas, korttelit 201-222, kaavaselostus, 15.12.1973, Hollolan kunta.

177 Ramboll (2015): s.61.

Kankaantilan kaava-alueen illustraatiokuva vuodelta 1985. Kuvan on piirtänyt Arkkitehtityö Oy. Kuvalähde: Kan-kaantilan rakennuskaavan selostus (asemakaava 08-73), Hollolan kunta.

5.2.2 Taajamakehitystä 1980-luvulla

Massamuuttoliike hidastui 1970-luvun puolivälin jälkeen ja samalla asuntorakentaminen muuttui määrällisen tarpeen tyydyttämisestä asumisen laadun ja tason parantamiseksi. Tuotanto siirtyi aluksi kerrostalorakentamisesta pientaloihin ja myöhemmin myös kerrostaloalueiden ja -asuntojen laadulliseen parantamiseen. Salpakankaalla kerrostaloalueilla rakennusoikeuksia pienennettiin ja rivitaloasumisen suosio kasvoi. 1980-luvun alussa Tiilijärvien ympärillä sijaitseva Ranta-Jussilan alue oli suurin yhtenäinen kaavoittamaton ja rakentamaton alue keskellä Salpakangasta. Maakauppojen seurauksena alueelle kaavoitettiin Tiilirannan ja Tiilipuiston asuinalueet sekä virkistysalueet Tiilijärvien rannoille.¹⁷⁸

Esimerkkinä rakennusoikeuksien pienentämisestä ja 1980-luvun kaupunkisuunnitteluperiaatteista on Kankaantilan alue Valtatien 12, Kansankadun ja Terveystien välillä. Hollolan kunta ja Rakennuskunta Haka omistivat Kankaantilan alueen maat ja Rakennuskunta Haka teki aloitteen kaava-alueen rakentamisen tarkistamiseksi paremmin nykypäivän asumista vastaavaksi. Kaavan tavoitteeksi asetettiin rakennusoikeuden lasku, ylisuurten pysäköintialueiden hajakesitys ja pienimittakaavainen rakentaminen. Alue varattiin kerrostalo- ja rivitaloasumiselle ja Kankaantilan asemakaava hyväksyttiin vuonna 1986. Asemakaavan suunnittelusta vastasi Arkkitehtityö Oy. Vaihtelevankorkuinen massoittelu perustuu reittien ja aukoiden tilalliseen rajaamiseen, suojaisiin piha-alueisiin ja kaupunkikuvallisiin koros-

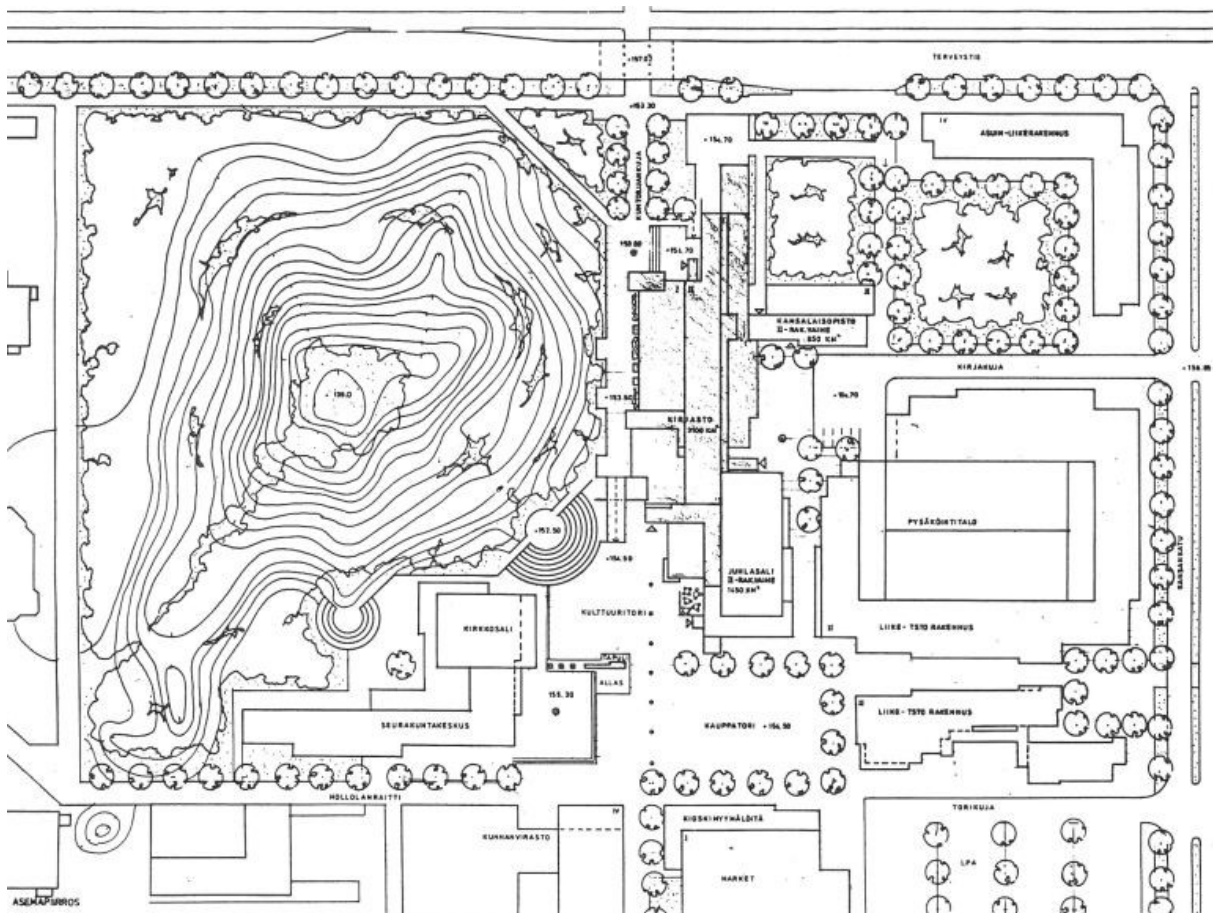
178

Koivuaho, P. (1996): s.148

tuksiin. Suunnitelmaa kuvaa lintuperspektiivisommittelu. Talomassat kohoavat kohti kuntakeskusta ja korkeimmat rakennukset muodostavat porttiaiheen alueen halkaisevan kevyenliikenteen raitin varrelle.¹⁷⁹ Alue on rakentunut pääosin 1980-luvun lopulla ja 1990-luvun alkupuolella.

Vuonna 1987 Hollolan kunta järjesti aatekilpailun, jonka tavoitteena oli löytää kaavallinen ratkaisu täydentämään silloista kuntakeskusta. Kilpailun yksi tärkeä tavoite oli tulevan kulttuurikeskuksen kehittäminen Hollolan eläväksi, tasokkaaksi ja toimivaksi symboliksi. Kutsukilpailu käytiin neljän arkkitehtitoimiston (Arkkitehtityö Oy, Arkkitehtitoimisto Pekka Helin ja Tuomo Siitonen, Arkkitehtitoimisto Vuorelma & Salo Oy ja Suunnittelukeskus Oy) kesken. Alueen asemakaavoitusta jatkettiin parhaaksi arvioidun suunnitelman, Arkkitehtityön ehdotuksen ”Tiedonpolku” perusteella. Asemakaavan perusteella rakennettiin kauppakeskus Kompassi ja kirjasto.¹⁸⁰

Myöhemmin kuntakeskukseen laadittiin Keskustasuunnitelma (hyväksyttiin vuonna 1998). Ajalle tyypillisesti suunnitelmassa keskityttiin lähiympäristön parantamistoimenpiteisiin kuten keskustan kevyen liikenteen yhteyksien parantamiseen ja jalankulku- ja oleskelualueiden viihtyisyyden lisäämiseen.¹⁸¹

Ote Salpakankaan kuntakeskuksen aatekilpailun voittajatyöstä ”Tiedonpolku”. Kilpailutyön teki Arkkitehtityö Oy.

179 Ramboll (2015) s.6, 58. Kankaantilan kaava-alueen rakennuskaava 05-73 (1986): s.3-5.

180 Ramboll (2015): s.9

181 Ramboll (2015): s.10

5.3 HOLLOLAN TUOREIMMAT RAKENNETUT KERROKSET

5.3.1 Rakentaminen 2000-luvulla

Uudella vuosituhannella Hollolaan on syntynyt julkisen rakentamisen myötä uudenlaista kaupunkikuvaa. Keskeiselle paikalle Salpakankaan keskustaan rakentunut kirjasto edustaa 2000-luvulle tunnusomaista veistoksellista ja dynaamista arkkitehtuuria. Sen pääjulkisivun koko seinän kattava sisäänveto muodostaa kuin kehykset tummanpuhuvalle sisäänkäynnille. Voimakkaan umpinaisten osien suhde vaihtelevaan ikkuna-aukotukseen on tunnusomainen piirre uuden vuosituhannen arkkitehtuurille. Kirjaston ovat suunnitelleet arkkitehdit Jyrki Tasa, Teemu Tuomi, Rauli Ukkonen, Tuomas Uusheimo sekä sisustusarkkitehti Timo Kilpiö.

Toinen edustava esimerkki 2000-luvun rakentamisesta on Hollolan Sovituksenkirkko. Kirkkorakennus on valmistunut vuonna 2010 ja sen pääarkkitehtina on toiminut arkkitehti Sauli Havas (Arkkitehtitoimisto Havas Rosberg Oy). Kolmikerroksisessa, L-mallisessa rakennuksessa toimii myös seurakuntakeskus. Rakennuksen ominaispiirteisiin kuuluu materiaalien ja muotojen vaihtelu, joka tulee erityisen edustavasti esiin sisätiloissa kohdissa, joissa valo ja varjo vaihtelevat. 2000-luvulle tunnusomaista umpipintojen ja veistoksellisten aukotusten vaihtelua tukee arkkitehti Havaksen hajoamisen ja ehjäksi tulemisen tematiikka, jota hän kertoo pohtineensa suunnittelutyön yhteydessä.¹⁸²

Sovituksenkirkon pihalla kasvavat männynt korostavat rakennuksen vertikaalisia linjoja.

Hollolan kirjasto edustaa 2000-luvun veistoksellista arkkitehtuuria ja on myös hyvä esimerkki voimakkaasti kaupunkikuvaa määrittävästä julkisesta rakentamisesta.

1980-1990-LUVUN KESKUSTA-ASUMISEN KORTTELI: KANKAANTILA (HAKAPORTINRAITIN KORTTELI)

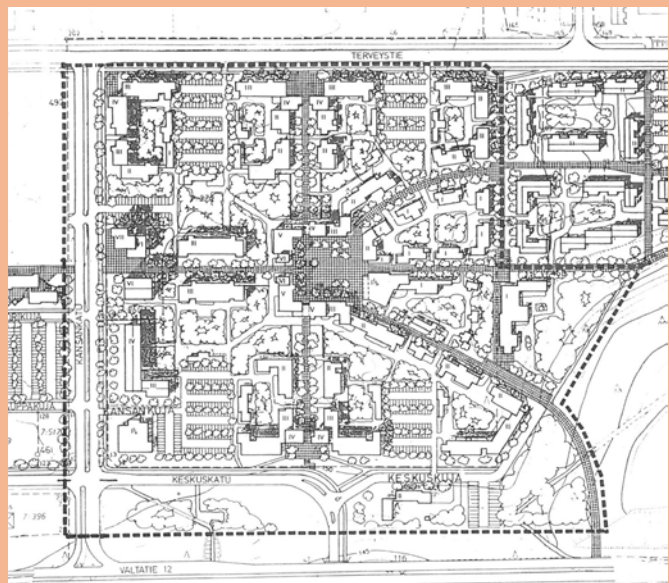
Vasemmalla kartta alueen edustavimmasta osasta. Oikealla kuva korttelinäkömästä.

Kankaantilan asemakaava kuvastaa hyvin 1980-luvun suunnitteluperiaatteita, joissa korostettiin massoitteilla raittien, aukioiden ja ulkotilojen tilasarjoja ja taajamakuva ja tavoiteltiin mittakaavaltaan miellyttävää lähiympäristöä. Osa alueen rakennuksista on toteutettu välittömästi asemakaavasuunnittelun jatkoksi noudattaen johdonmukaisesti asemakaavasuunnittelun periaatteita. Kankaantila on Salpakankaan halkaisevan kevyenliikenteen pääraitin itäinen päätepiiste.¹⁸³

Asemakaavan suunnittelusta vastasi Arkkitehtityö Oy. Vaihtelevan korkuinen massoitte perustuu reittien ja aukioiden tilalliseen rajaamiseen, suojaisiin piha-alueisiin ja kaupunkikuvallisiin korostuksiin. Suunnitelmaa kuvaa lintuperspektiivisommittelu. Talomassat kohoavat kohti kuntakeskusta ja korkeimmat rakennukset muodostavat porttiaiheen alueen halkaisevan kevyenliikenteen raitin varrelle. Alue on rakentunut pääosin 1980-luvun lopulla ja 1990-luvun alkupuolella.¹⁸⁴

Näkymä korttelin sisäpihalle.

Alueen havainnekuva. Kankaantilan rakennuskaavan selostus (asemakaava 08-73), Hollolan kunta.

183 Ramboll (2015): s.62

184 Ramboll (2015): s.6.

Kankaantilan kaava-alueen rakennuskaava 05-73, kaavaselostus, 1986. s.3-5.

LIIKUNTA- JA VAPAA-AJAN YMPÄRISTÖT

Hollolan vanhimpia matkailukohteita on Messilä, josta tuli matkailukohde jo vuonna 1859. Tuolloin suunniteltiin näkötornin sijoittamista Tiirismaalle. Messilän vanhin rakennuskanta on 1800-luvulta ja pitää sisällään muun muassa 1800-luvun lopulla rakennetun päärakennuksen, tuparakennuksia sekä vanhan navetan. Hevostalli on 1900-luvun alusta. Matkailukäyttö jatkui 1800-luvulla, kun talossa tarjottiin maksua vastaan virvokkeita ja ruokaa Pirunpesälle ja Tiirismaan huipulle kiipeäville matkailijoille. Vuonna 1880 Messilässä vieraili kansainvälinen geologiryhmä, he olivat tutustumassa jääkauden jälkeisiin muinaisrantoihin sekä maailman vanhimpaan kallioperään.¹⁸⁵

Vuonna 1969 tilalla luovuttiin karjataloudesta ja siirryttiin täyspainoisesti matkailutoimintaan. Samana vuonna valmistui hotelli ja lomakeskus. Leirintäalueen päärakennus rakennettiin vuonna 1985 ja lomaosakkeita muutama vuosi myöhemmin.¹⁸⁶

Näkymiä Messilän ympäristöstä.

Liikunta-monitoimitalo (uimahalli) Terveystien pohjoispuolella on valmistunut vuonna 1986 ja se on Arkkitehtitoimisto Helin & Siitosen suunnittelema. 1980-luvun postmodernismille tyypillinen leikkisä ja monimuotoinen arkkitehtuuri toistaa neliömuotoa julkisivulaatoissa, pienissä ikkunoissa, sisäänkäynnin ikkunajaotuksessa ja koristeaiheessa räystäällä. Ajan hengen, teollisen rakennustuotannon ja taloudellisen optimoinnin pelkistämä laatikkomainen liikuntahalli on valmistunut vuonna 1977.¹⁸⁷

Liikunta- ja monitoimitalo.

185 OYK selostus: Hollolan kulttuurireitti –esite. Hirvonen, A.; Kinnari, R.; Koski, K. & Ruokolainen, J. (2013): s.14.
OYK selostus: Messilän-Tiirismaan osayleiskaava 1989.

186 OYK selostus: Hollolan kulttuurireitti –esite. OYK selostus: Messilän-Tiirismaan osayleiskaava 1989.

187 Ramboll (2015): s.37

6. AIEMMAT INVENTOINNIT

6.1 VALTAKUNNALLISET ARVOALUEET

6.1.1 Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt ovat valtioneuvoston päätökseen perustuvia, valtakunnallisiin alueidenkäyttötavoitteisiin sisältyviä kohteita. Kohteiden ominaispiirteet ja arvot on tunnistettu Museoviraston laatimassa inventoinnissa. Valtioneuvoston päätös edellyttää, että valtakunnallisesti arvokkaiden kulttuuriympäristöjen ja luonnonperinnön arvot, kohteiden alueellinen monimuotoisuus ja ajallinen kerroksisuus turvataan maakuntien suunnittelussa ja kuntien kaavoituksessa sekä valtion viranomaisten toiminnassa.

Hollolassa on viisi rakennetun kulttuuriympäristön kohdetta, jotka on listattu valtakunnallisesti merkittäviksi:¹⁸⁸

- *Hankalankosken pellavaloukun* alueeseen kuuluu pellavanpuhdistamon lisäksi entinen johtajan asuinrakennus, myllytupa ja aitta.
- *Hollolan kirkko ja historiallinen pitäjänkeskus* -alueeseen kuuluu kivikirkon ja tapulin lisäksi Kapatuosian linnavuori, kirkkoherranpappila, kunnantupa, kirkonkylän vanhan maantien varren kyläasutus sekä erillisenä alueena Pyhäniemen kartanomiljö.
- *Kurjalan kartanon* alueeseen kuuluu Kurjalan kartanon tilakeskuksen ja sitä ympäröivien peltoaukioiden lisäksi Käikälän entisen ratsutilan rakennukset sekä keskiaikaisen kivikirkon raunio erillisenä kohteena.
- *Vesalan, Nokkolan, Untilan ja Utulan viljelymaisema* -alueella on tunnettuja esihistoriallisia asuinpaikkoja sekä keskiaikaisia kyläpaikkoja.
- *Voistion kulttuurimaiseman* alueeseen kuuluu päärakennuksen lisäksi väentupa, navetta ja tallirakennus sekä rakennuksia ympäröivä puisto.

6.1.2 Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet

Valtioneuvoston periaatepäätöksellä (1995) on valittu valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet, jotka ovat maamme edustavimpia kulttuurimaisemia. Niiden arvo perustuu monimuotoiseen kulttuurivaikutteiseen luontoon, hoidettuun viljelymaisemaan ja perinteiseen rakennuskantaan. Maisema-alueiden avulla turvataan edustavien ja elinvoimaisten maaseutumaisemien säilyminen sekä pyritään herättämään kiinnostusta maisemanhoitoa kohtaan.

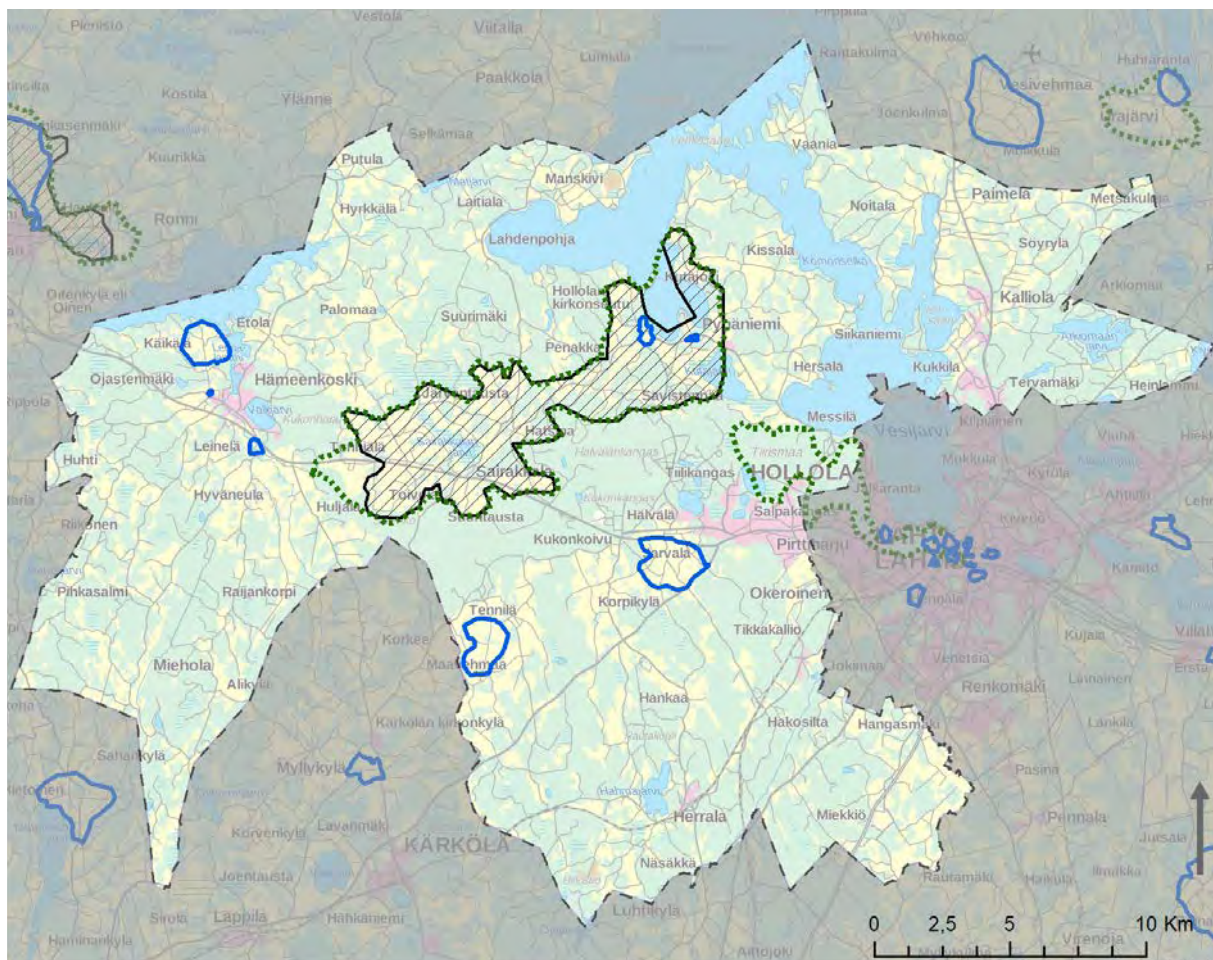
Hollolassa on yksi valtakunnallisesti arvokas maisema-alue, *Kastari - Hatsina – Kutajoki* -maisemakokonaisuus. Maisema edustaa hyvin hoidettua Päijänteen seudun viljelymaisemaa. Maisema-alue on laaja kokonaisuus, joka ulottuu Vesijärven rannalta, Kutajoen, Pyhäniemen ja Kirkonkylän kautta Uskilaan, Hatsinaan, Sairakkalaan ja Kastariin I Salpausselän reunamille.¹⁸⁹

188 Museovirasto: Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY

189 Arvokkaat maisema-alueet (1992): s.73

Vuosina 2010-2014 valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet inventoitiin uudestaan. Ympäristöministeriön asettama työryhmä on koonnut maakuntakohtaisten inventointien pohjalta ehdotuksen koko Suomen valtakunnallisesti arvokkaiksi maisema-alueiksi. Ehdotus toimii pohjana valtioneuvoston päätöksentekoa varten.

Päijät-Hämeessä päivitysinventointi tehtiin vuonna 2011. Inventoinnin perusteella on ehdotettu yhtä uutta ja yhtä laajennettavaa valtakunnallisesti arvokasta maisema-aluetta. *Tiirismaan maisemat* (nimi MAPIO-työryhmän ehdotus 2015) on maamerkkimäinen jäännösvuori- ja reunamuodostumakokonaisuus Lahden ja Hollolan alueella. Tiirismaan maisemaa esitetään inventointien perusteella uutena kohteena valtakunnallisesti arvokkaaksi maisemanähtävyydeksi. *Hollolan kulttuurimaisemat* vastaa lähes koko rajaukseltaan nykyistä valtakunnallisesti arvokasta maisema-aluetta (Kastari - Hatsina – Kuttajoki). Vanhaa rajausta on laajennettu länteen käsittämään Tenhiälän viljelyaukea ja Huljalan Helvetin rotkoalue.¹⁹⁰

- Hollolan kuntaraja 2019
- Valtakunnallisesti merkittävä rakennettu kulttuuriympäristö
- ▨ Valtakunnallisesti arvokas maisema-alue
- ⋯ Ehdotus uudeksi valtakunnallisesti arvokkaaksi maisema-alueeksi

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt ja arvokkaat maisema-alueet Hollolassa.

190 Ympäristöministeriö (2016): Ehdotukset valtakunnallisesti arvokkaiksi maisema-alueiksi maakunnittain, Päijät-Häme

6.2 PÄIJÄT-HÄMEEN MAAKUNNAN MAISEMA- JA KULTTUURIYMPÄRISTÖSELVITYKSET

6.2.1 Päijät-Hämeen seurantalot

Päijät-Hämeen seurantalot selvityksessä (Lahden museolautakunta. Selvityksiä ja kannanottoja XXVI. 1985) tutkittiin yhdistystoimintaa Päijät-Hämeessä ja laadittiin kunnittainen esittely 1980-luvun alussa olemassa olleista ja jo hävinneistä seurantaloista. Maakunnassa oli vanhoista seurantaloista jäljellä yhteensä 85/123, Hollolassa 10/14.

6.2.2 Päijät-Hämeen rakennetun kulttuuriympäristön inventointi 2006

Päijät-Hämeen maakuntakaavaa 2006 varten valmistui maakunnallisesti arvokkaiden kulttuuriympäristöjen inventointi (MARY) vuonna 2005. Inventoinnin tarkoituksena oli tunnistaa ja tuoda esille Päijät-Hämeen rakennetun kulttuuriympäristön ominais- ja erityispiirteet, arvot ja merkitykset. Raportissa esitetään yleisluontoinen katsaus Päijät-Hämeen rakennetun kulttuuriympäristön piirteistä 1960-luvulle saakka. Selvityksen mukaan varhainen, yhä näkyvä maankäyttö, kuten keskiaikaisperäinen kylärakenne, viljelymaisema ja tiestö ovat päijät-hämäläisiä arvoja, joita tulee vaalia. Hyvin säilyneet, pääasiassa 1800- ja 1900-lukujen vaihteen, perinteistä agraaria rakentamista edustava rakennuskanta tuo lisäarvoa vanhoille kulttuuriympäristöalueille. Toisaalta myös alkuperäinen ja yhtenäinen nuorempi rakentaminen muodostaa arvokkaita alueita, kuten jälleenrakennuskauden asutustila- ja omakotialueet tai 1960-luvun lähiöajatteluun rakentuneet kerrostalolähiöt.¹⁹¹

MARY-inventoinnissa Hollolan alueelle (silloinen Hollola ja Hämeenkoski) osoitettiin 22 maakunnallisesti arvokasta kulttuuriympäristöä, jotka on huomioitu myös uudessa Päijät-Hämeen maakuntakaavassa 2014 vaakarasteri-merkinnällä ”*Kulttuuriympäristön tai maiseman kannalta maakunnallisesti arvokas alue*”. Merkinnällä on osoitettu seuraavat kohteet:

HOLLOLA:

- Hankaan kylän kulttuurimaisema
- Hatsinan kylän kulttuurimaisema
- Herralan tilitehtaan ja aseman seutu
- Hollolan kirkonkylän kulttuurimaisema
- Isosaaren huvilayhdyskunta
- Kalliolan kulttuurimaisema
- Kastarin ja Toivolan kylien kulttuurimaisema
- Korpikylän ja Vaavialan kylien kulttuurimaisema
- Kutajoen kulttuurimaisema
- Laitialan kartano
- Okeroisten kulttuurimaisema
- Paimelan kulttuurimaisema
- Pyhäniemen kylän ja kartanon kulttuuriympäristö
- Tennilän ja Voistion kulttuurimaisema
- Uskilan kylän kulttuurimaisema
- Vesalan, Nokkolan, Untilan ja Utulan kulttuurimaisema

HÄMEENKOSKI:

- Etolan kylän kulttuurimaisema
- Hankalankosken pellavaloukku
- Hyrkkälän ja Putulan kylien kulttuurimaisema
- Kirkonkylän kulttuuriympäristö
- Kurjalan kartano ja Käikälän kylän kulttuurimaisema
- Leinelän, Hyväneulan ja Töykkylän kylien kulttuurimaisema

191 Wager, H. (2006): s.8-9

6.2.3 Päijät-Hämeen maisemaselvitys 2006

Päijät-Hämeen maakuntakaavaa 2006 varten valmistui maisemaselvitys ja maakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden selvitys vuonna 2006. Arvokkaiden maisema-alueiden määrittämisessä käytiin kunnittain läpi Päijät-Hämeen vahvistetun seutukaavan MY-alueet ja ehdotettiin myös uusia kohteita (osa seutukaavan MT- ja MA-alueita, osa karttatulkinnan perusteella valittuja kohteita). Lisäksi tarkastettiin seutukaavan ku- (arvokas kulttuurihistoriallinen alue) ja ma- (arvokas maisema-alue) osa-alue-merkinnöillä osoitetut alueet. Pääsääntöisesti maakunnallisiksi maisema-alueiksi määriteltiin suhteellisen laaja-alaisia ja Päijät-Hämettä monipuolisesti edustavia kulttuurimaisemia.¹⁹²

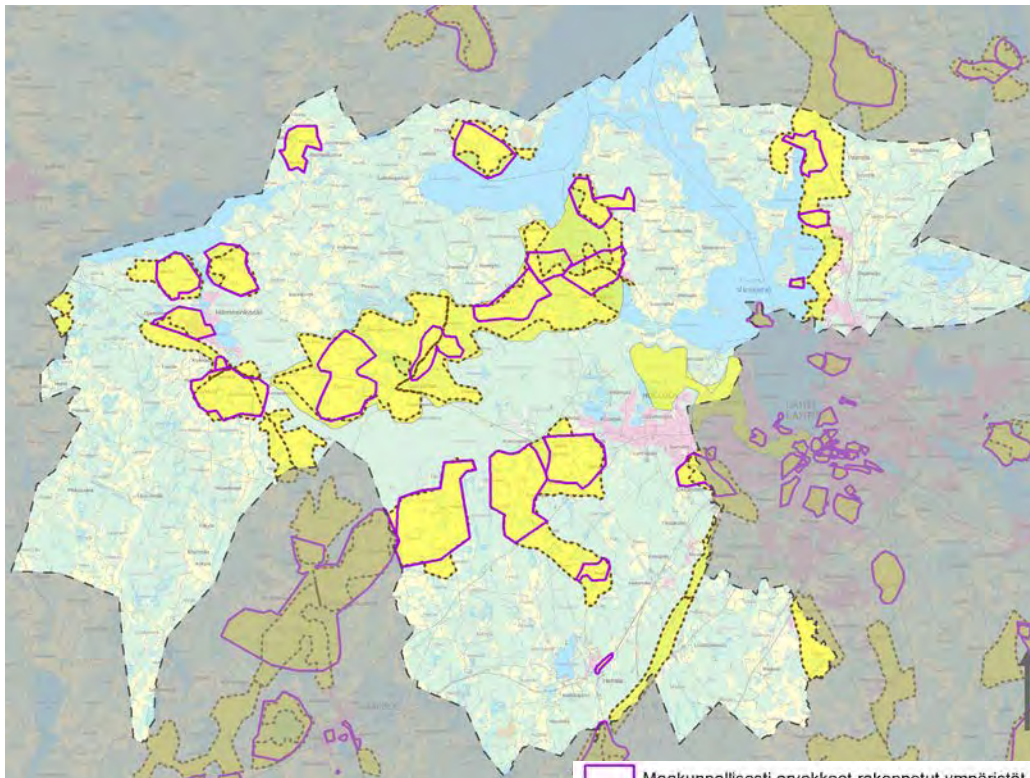
Maakunnallisesti arvokkaita maisema-alueita osoitettiin selvityksessä 17 kappaletta Hollolan ja Hämeenkosken alueille. Maisema-alueet on huomioitu myös uudessa Päijät-Hämeen maakuntakaavassa 2014 vaakarasteri-merkinnällä ”Kulttuuriympäristön tai maiseman kannalta maakunnallisesti arvokas alue”.

HOLLOLA:

- Luhdanpohjan maisema-alue
- Porvoonjoen kulttuurimaisema, Nostava
- Porvoonjoen kulttuurimaisema
- Kirkonkylän kulttuurimaisema
- Pyhäniemen Kutajoen kulttuurimaisema
- Sairakkalan kulttuurimaisema
- Laitialan kulttuurimaisema
- Vesalan-Korpikylän kulttuurimaisema
- Tennilä-Voistion kulttuurimaisema

HÄMEENKOSKI:

- Etolan kulttuurimaisema
- Takapellonsuppien maisema-alue
- Harjunpäälyksen maisema-alue
- Kurjalan kulttuurimaisema
- Kirkonkylän Teuronjoen kulttuurimaisema
- Hyväneulan kulttuurimaisema
- Huljalan ja Kuuselan maisema-alue
- Sarapiston kulttuurimaisema

Kulttuuriympäristön ja maiseman kannalta maakunnallisesti arvokkaat alueet Hollolassa.

Maakunnallisesti arvokkaat rakennetut ympäristöt (MARY)
Maakunnallinen maisema-alue (Päijät-Hämeen maisemaselvitys 2006)
Kulttuuriympäristön tai maiseman kannalta maakunnallisesti arvokas alue (maakuntakaava 2014)

192 Aarrevaara, E.; Uronen, C. & Vuorinen, T. (2006): s.60

6.2.4 Porvoonjoen asutustutkimus 2002

Lahden kaupunginmuseon Porvoonjoen asutustutkimus – kansallismaiseman syntyvaiheet ja tulevaisuus -hanke selvitti vuosina 2000-2002 Porvoonjoen maiseman syntyvaiheita ja kehitystä joen yläjuoksun alueella Lahdessa, Hollolassa ja Orimattilassa. Tutkimusalueeseen kuuluivat Porvoonjoen lähiympäristön lisäksi myös siihen laskevat sivujoet sekä jokilaakson vesis-töäalueeseen oleellisesti kuuluvat järvet.¹⁹³

Tutkimusalueelta inventoitiin esihistoriallisia muinaisjäännöksiä, historiallisen ajan muinaisjäännöksiä kulttuurikasvillisuutta ja kantataloja. Kantatalona tarkoitetaan tutkimuksessa ennen vuotta 1540 asutettu kylän ”alkuperäistä taloa” (eli alkuperäistä maanomistuksen yksikköä), joka on usein jakautunut jo isojakoon mennessä useampaan osaan. Ennen isojakoa syntyneitä kantatalon osia kutsutaan myös kantataloiksi. Kantatalon jakautumisen yhteydessä syntynyttä uutta taloa kutsutaan osataloksi eli tilaksi (maarekisteriin merkitty, oikeudellisesti rajoiltaan määrätty alue).¹⁹⁴

Hollolassa inventoitiin yhteensä 26 kantataloa sisältäen Hahmajärven, Herralan, Näsäkän ja Hollolan Okeroisten kylien olemassa olevien kantatalojen tai niiden osatalojen pihapiirien rakennukset. Hollolassa inventoitiin 29 kohdetta ja 4 aluetta, joista luetteloon päätyi 26 kohdetta/aluetta. Inventoinnin yhteydessä kohteita ei arvoluokitettu.¹⁹⁵

6.2.5 Hämeen vesimyllyt ja vesivoimalaitokset -inventointi 2003

Hämeen vesimyllyjä ja vesivoimalaitoksia koskevassa inventoinnissa tutkittiin 54 kohdetta. Inventointi laadittiin kuntien kohde-ehdotuksien pohjalta. Osassa kohteista jäljellä oli enää pato. On myös mahdollista, että inventoinnin ulkopuolelle on jäänyt vesimyllyrakennuksia tai myllypaikkoja, joissa on jäljellä raunioita tai rakenteita. Osa raunioituneista myllypaikoista on historiallisen ajan muinaisjäännöksinä inventoituja. Hollolasta on tunnistettu 2 kohdetta.¹⁹⁶

193 Lahelma, A. (toim.) (2002): s.5

194 Lahelma, A. (toim.) (2002): s.66

195 Lahelma, A. (toim.) (2002): s.70

196 Ahola, T. (2017): s.12

6.3 RAKENNUSINVENTOINNIT HOLLOLASSA

6.3.1 Kirkonseudun - Pyhäniemen osayleiskaavan rakennusinventointi 1992

Kirkonseudun ja Pyhäniemen alueen rakennuskulttuurin inventointi tehtiin osayleiskaavan laatimisen aineistoksi vuosina 1991-1992. Rakennusinventoinnin teki tutkija Anneli Björkqvist museovirastosta. Inventoinnin tavoitteena oli selvittää ja kytkeä kulttuurihistoriallisesti arvokkaat maisemakokonaisuudet ja rakennuskokonaisuudet. Rakennusryhmiä tai yksittäisrakennuksia inventoitiin 36 kpl ja miljöökokonaisuuksia 3 kpl. Osa inventointikohteista on osayleiskaava-alueen ulkopuolella Hersalassa ja Kutajoella.

Kirkonseudun - Pyhäniemen osayleiskaavaan on merkitty kaksi tärkeää rakennushistoriallista aluekokonaisuutta (sr, kirkon lähiympäristö ja Pyhäniemen kartanon ympäristö). Kaavaan on merkitty 22 rakennustaiteellisin, kulttuurihistoriallin tai maisemallisin perustein suojeltavaa rakennusta tai rakennusryhmää (sr-1 tai sr-2).

6.3.2 Kirkonseudun - Pyhäniemen osayleiskaavan rakennusinventointi 1992

Hämeenkosken kirkonkylän ja eteläisten osien kylien rakennusperintöä on inventoitu vuosina 1992-1995. Inventointikorttien perusteella digitoitiin yhteensä 78 kohdetta ja 3 laajempaa inventointialuetta. Inventoiduissa kohteissa on usein mukana useita saman pihapiirin rakennuksia. Inventoinnit jakautuivat seuraaviin kokonaisuuksiin:

- Inventointi 1992 (Maija Koskinen): Markkinalaanin pientaloalue
- Inventointi 1992 (Päivi Siikaniemi): kirkko- ja seurakuntarakennuksia sekä vanhustentalo
- Inventointi 1992 (Maija Koskinen ja Päivi Siikaniemi): Lukkarilan aitta
- Inventointi 1992 (Maija Koskinen): Puutteenkujan asumusmaisema
- Inventointi 1992 (Maija Koskinen): rakennuksia Kirkonkylällä ja sen eteläpuolella
- Inventointi 1993 (Maija Koskinen): rakennuksia Kirkonkylällä ja sen eteläpuolella sekä Kurjala
- Inventointi 1994 (Päivi Taipale-Heikkilä): Pätälä, Leinelä, Töykkylä, Hyväneula ja Hankala
- Inventointi 1995 (Päivi Taipale-Heikkilä): Huljalan kylän rakennuksia

6.3.3 Kukkilan-Kalliolan osayleiskaavan rakennussuojelukohteet 1996

Osayleiskaavaan merkityt rakennussuojelukohteet ja -miljöökokonaisuudet perustuvat Päijät-Hämeen kulttuurihistoriallisten kohteiden inventointiin (Putkonen, Lauri: Päijät-Hämeen kulttuurihistorialliset kohteet, täydennysselvitys 1983, A 14. Päijät-Hämeen seutukaavaliitto.) sekä osayleiskaavan yhteydessä tehtyyn arviointiin huomioiden maakunnallisen selvityksen jälkeen tapahtuneet muutokset. Osayleiskaavassa on osoitettu 12 rakennussuojelukohdetta tai rakennusryhmää sr-merkinnällä.

6.3.4 Vesijärven rantaosayleiskaavan rakennusinventointi 2001

Vesijärven rantaosayleiskaavaa varten laadittiin kesällä 2001 vanhaa rakennuskantaa ja raken-nettua kulttuuriympäristöä koskeva selvitys. Inventointi dokumentoi lähinnä vanhaa Vesijärven huvilakulttuuria painottuen Kiviniemen ja Isosaaren alueisiin sekä ranta-alueiden maalais-taloja painottuen Paimelan ja Kalliolan alueisiin. Inventoinnin tarkastelualue oli noin 200-500 m kaistale Vesijärven rannasta. Tarkastelussa eivät olleet mukana alueet, joilla oli jo vahvistettu asemakaavatasoinen kaava

(Kukkila, Messilä, Pyhäniemen ja Kirkon seutu, Laitialan ja Siika-niemen leirikeskuksen alueet sekä Vehkosaaren ja Hännysaarena alueet). Kohteiden valintaan vaikuttivat kohteen iän (iällisen tarkastelun yläraja 1950-luku) ja historian lisäksi kohteiden maisemallinen merkitys ja arkkitehtuuri. Pääosa luetteloiduista kohteista koostuu vanhoista, 1900-luvun alkuvuosikymmenten huviloista ja maalaista-loista. Inventoinnissa oli mukana 91 kohdetta. Vesijärven rantaosayleiskaavassa kaavassa on osoitettu merkinnällä sr1 tai sr2 58 vaalimisen arvoista rakennusta. Lisäksi /s- merkinnällä (esim. AM/s) on osoitettu 29 vaalittavaa pihapiiriä.

6.3.5 Kuntakeskuksen osayleiskaavan rakennusinventointi 2004

Kuntakeskuksen osayleiskaava-alueen rakennusinventointi on tehty rakennuskannan kulttuurihistoriallisten arvojen ja suojelutavoitteiden määrittelemiseksi. Inventointi ulottui ajallisesti jälleenrakennuskauden 1940- ja 1950-luvun rakennuskantaan, joten suurin osa kuntakeskuksen rakennuskannasta jäi tarkastelun ulkopuolelle. Työn tavoitteena oli kartoittaa alueen historiallisen kehityksen kannalta merkittäviin vaiheisiin liittyvät rakennukset, rakennusryhmät, asuinpaikat ja maisemakokonaisuudet, mitkä edelleen välittävät niistä informaatiota. Kohteiden valinnassa huomioitiin myös se, kuinka edustavasti ja tunnistettavasti rakennus/miljöökohde valotti suomalaisen rakentamisen ja arkkitehtuurin historiaa.

Osayleiskaava- alueella kiinnitettiin huomiota seuraaviin historiallisiin teemoihin:

- Salpakankaan taajaman ensimmäinen vaihe (jälleenrakennuskausi)
- Keskiaikainen kyläasutus
- Iso- tai uusjaon synnyttämä maisemavaihe
- Vanhat tie
- Rantarakentaminen

Inventoinnissa oli mukana 7 kohdetta, joista alueita oli 2. Lisäksi inventointikohteeksi otettiin kunnantalo teemainventoinnin kohteena, mutta se jää 1970-luvun rakennuksena rajauksen ulkopuolelle eikä sen kulttuurihistoriallista arvoa määritelty työn yhteydessä. Rakennusinventointikohteita tai – alueita on osayleiskaavaan merkitty (sr tai /s) 7 kpl.

6.3.6 Nostavan yleiskaavan rakennusperinnön inventointi 2004

Nostavan yleiskaava-alueen rakennusinventointi tehtiin rakennuskannan kulttuurihistoriallisten arvojen ja suojelutavoitteiden määrittelemiseksi. Työn laati Teija Ahola. Työ oli osa Hollolan kunnan hallinnoimaa Viiden kunnan rakennuskulttuuri –projektia (VIRKU). Kaava-alueelta (luonnosvaiheessa laajempi kuin hyväksymisvaiheessa sisältäen myös Okeroisten alueen) inventoitiin / dokumentoitiin 3 aluekokonaisuutta ja 5 rakennuskohdetta / pihapiiriä.

Nostavan yleiskaavassa on inventoinnin kohteita esitetty merkinnöillä sr/8 (yksi kohde), AM/s (2 kohdetta) ja PY/s (yksi kohde).

6.3.7 Hämeenkosken rakennusinventointi 2006

Vuonna 2006 valmistuneen silloisen, koko Hämeenkosken kuntaa koskevan rakennusinventoinnin tavoitteena oli tuoda esille paikallisesti arvokkaita kulttuurihistoriallisesti rakennettuja ympäristöjä ja rakennuskohteita. Inventointiaineisto toimii lähtöaineistoa kunnan alueidenkäytön suunnittelulle ja rakentamisen ohjaustyölle. Selvityksen laati Teija Ahola.

Hämeenkosken inventoinnissa keskityttiin työsuunnitelman mukaisesti kuntakeskuksen eli kirkonkylän asemakaavoittamattomalle alueelle joen etelä- ja länsipuolelle. Sen lisäksi tehtiin muualla keskustan alueella päivitys- ja täydennysinventointia. Pitäjän pohjoiset kylät, kuten Etola, Hyrkkälä, Putula, Järvenpää, Padonmaa ja Kaunkorpi inventoitiin alue- ja rakennustasolla. Melkkolan yksinäistaloasutus jäi inventoimatta. Näiden lisäksi kartoitettiin aluekohteina eteläisistä kylistä kaksi rakennustavaltaan yhtenäistä jälleenrakennuskauden asutustila-alueita ja kaksi torppariasutukseen pohjautuvaa entistä takamaanlohkoa, joihin liittyi myös koulu tai seurantalo. koulu- ja kokoontumisrakennukset inventoitiin sovituilta kyläalueilta kattavasti. Osa pitäjän eteläisten kylien kouluista oli inventoitu jo 1990-luvun alun inventoinnissa.

Yleisesti rakennuksen ikä ei ollut inventoinnin ulkopuolelle rajaava tekijä, mutta käytännössä inventoinnin kohteiksi em. teemojen pohjalta tuli vuotta 1940 vanhempi rakennuskanta. Sitä nuorempia rakennuksia Hämeenkoskella inventoitiin vajaa kymmenen. Hämeenkoskella inventoitiin 50 kohdetta/ aluetta (paikkatiedossa 27 kohdetta ja 27 aluetta).

6.3.8 Hollolan rakennusinventointi 2006

Vuonna 2006 valmistuneen silloisen, koko Hollolan kuntaa koskevan rakennusinventoinnin tavoitteena oli tuoda esille paikallisesti arvokkaita kulttuurihistoriallisesti rakennettuja ympäristöjä ja rakennuskohteita. Inventointiaineisto toimii lähtöaineistoa kunnan alueidenkäytön suunnittelulle ja rakentamisen ohjaustyölle. Selvityksen laati Teija Ahola.

Hollolan inventoinnissa keskityttiin työn aikaina vireillä olevien kaavojen suunnittelualueille (Okeroinen, Vesala ja Miekkiö) ja lisäksi Kukonkoivun, Kalliolan, Kukkilan, Heinlammin ja Herralan kyläalueille. Näillä kohdealueilla keskityttiin kylien rakenteen tarkasteluun ja eri aikatasojen tunnuspiirteiden määrittelyyn. Pyhäniemen ja Kutajoen suunnalla tehtiin alustava alueinventointi tulevaa yleiskaavoitusta varten.

Teemainventoinneista teollisuushistoriakohteita dokumentoitiin Herralassa. Keskiakaisperäisen kyläasutuksen nykytilannetta kartoitettiin useassa kylässä. Isonjaon vaikutuksen dokumentointi kylien laajassa asutusmaisemassa oli inventoinnin yksi tavoiteteema, mutta se jäi vähemmälle huomiolle.

Ylisen Viipurintien kulttuuriympäristöjä inventoitiin aluekohteina laajalta alueelta. Savon tien varrelta inventoitiin Heinlammin kylä. Näiden lisäksi ehdittiin inventoida Ylisen Viipurintien eteläisen ja pohjoisen linjauksen välille jo varhain rakennettujen yhdysteiden kulttuuriympäristöjä, kuten esimerkiksi Manskivi, Hatsina ja Paimela. Pienten järvien ranta-alueiden loma-asutusta inventoitiin tarkemmin Salpakankaan seudulla, mutta myös Arkiomaanjärven ja Hahmajärven ranta-alueilla tehtiin maastokäyntejä. Lisäksi inventointiin alueinventointitasolla kyliä, jotka sijaitsevat valtatie 12 tuntumassa, kuten Hatsina, Sairakkala, Vihattu, Tenhiälä ja Toivola. Inventointialueina olivat myös Hankaan, Paimelan ja Manskiven kyläkeskukset.

Teemainventoinnin tavoitteet saavutettiin koulu- ja kokoontumisrakennusten osalta lähes kattavasti. Salpakankaan taajama-alueen koulurakennuksia ei inventoitu.

Yleisesti rakennuksen ikä ei ollut inventoinnin ulkopuolelle rajaava tekijä, mutta käytännössä inventoinnin kohteiksi em. teemojen pohjalta tuli enimmäkseen vuotta 1940 vanhempi rakennuskanta. Sitä nuorempia rakennuksia Hollolassa inventoitiin noin kaksikymmentä. Hollolassa inventoitiin 104 kohdetta/ aluetta (paikkatiedossa 79 kohdetta ja 36 aluetta).

6.3.9 Pyhäniemen kulttuuriympäristöselvitys 2013

Inventoinnin tehtävänä oli laatia selvitys Pyhäniemen kyläkeskustan kulttuurihistoriallisista tunnuspiirteistä ja nykytilasta sekä osoittaa historiallisia, maisemallisia ja rakennushistoriallisia arvoja omaavat alueet ja kohteet. Raportti sisältää johtopäätökset siitä, mitä historiallisia ja ympäristöllisiä arvoja kulttuuriympäristöt sisältävät ja mikä on arvotekijöiden inventoinnin aikainen tila.

Inventoinnissa oli mukana 9 rakennuskohdetta tai rakennusryhmää. Osa inventointikohteista on asemakaava-alueen ulkopuolella. Pyhäniemen kartanoympäristön asemakaavassa (numero 20-232, Kunnanvaltuusto 6.2.2017) on merkitty suojeltavaksi rakennukseksi (sr-1, sr-2 ja sr-3) kaikki inventoinnin 10 rakennusta.

6.3.10 Hollolan kuntakeskuksen rakennusinventointi 2015

Kuntakeskuksen rakennusinventoinnin tarkoituksena oli selvittää Hollolan kuntakeskuksen rakentumisen historia ja analysoida rakennetun ympäristön ominaispiirteitä. Rakennusinventoinnin laati Ram-boll. Inventoinnin yhteydessä ei ole arvotettu rakennuskohteita, sillä nuoremman rakennusperinnön arvottamisen perusteet eivät ole vielä vakiintuneet. Kuntakeskuksen rakennukset inventoitiin joko yksittäin tai rakennusryhmittäin. Inventoituja kohteita ja alueita oli yhteensä 42. Inventoinnin yhteenvedossa listataan kuusi esimerkkiä kohteista ja alueista, jotka ilmentävät Salpakankaan kuntakeskuksen eri vuosikymmenten rakennusperintöä ja joita voidaan jo nyt pitää ominaispiirteiltään taajamakuullisesti, rakennustaiteellisesti/arkkitehtuuriltaan ja/tai rakennushistoriallisesti merkittävinä.

Inventoinnin perusteella Salpakankaan kuntakeskuksen rakennetun ympäristön erityisiksi ominaispiirteiksi tunnistettiin:

- Pitkäjänteinen ja kunnianhimoinen kokonaisuuksien suunnittelu ja arkkitehtikilpailut
- 1970-luvun kaavarunkoon perustuva rakenne, liikenneverkko ja pysäköintijärjestelmä sekä aikakaudelle tyypilliset kerrostalokorttelikokonaisuudet
- Elementtikerrostalorakentaminen ja sen kehittyminen
- 1980-luvun asemakaavoitus ja asuinrakentaminen
- Kansallisesti arvostetut arkkitehtuurikohteet
- Hallitsevat julkisivumateriaalit ja värit; punatiili ja betoni

6.3.11 Hämeenkosken keskustan ja ympäristön osayleiskaava 2017

Hämeenkosken keskustan ja ympäristön osayleiskaavaa varten tarkastettiin vuoden 2006 inventoinnin kohteita (Ahola, Teija: Rakennusinventointi Hämeenkoski, 2006. Hämeen ympäristökeskuksen moniste 109/2006.) ja inventoitiin kaksi uutta kohdetta. Kaava-alueelle sijoittuu vuoden 2006 inventoinnissa 19 arvotettua aluekohdetta ja 16 rakennuskohdetta. Alkuperäisen rakennusinventoinnin ja sen päivityksen arvoluokkien KI ja AI kohteet on merkitty kaavaan: sk Kulttuurihistoriallisesti merkittävä kohde/-alue. Kaavassa sk-kohteita on kaavassa 14. Kurjalan kartano on merkitty merkinnällä sr (Kulttuurihistoriallisesti merkittävä suojeltava rakennus). Kirkko ja hautausmaa sekä Hankalan Pelavalouku ja Koskela on merkitty kaavaan merkinnällä srs (Rakennussuojelulain tai kirkkolain nojalla suojeltu kohde).

6.3.12 Kalliolan-Paimelan osayleiskaavan rakennusinventointi 2020

Kalliolan ja Paimelan alueille laaditaan osayleiskaavaa, jonka lähtötiedoksi laadittiin kaava-alueen rakennusinventointi (Ramboll, 2020). Useimpien kohteiden osalta on kohteiden kuvauksissa ja historia-tiedoissa tukeuduttu aiempiin inventointeihin. Tärkeimpinä lähteinä on käytetty Teija Aholan vuonna 2006 laatiman Hollolan kokonaisinventoinnin aineistoa sekä Niina Könösen vuonna 2001 laatimaa Vesijärven rantaosayleiskaavan rakennusinventointiaineistoa. Inventoinnissa kaikkien kohteiden nykytila tarkastettiin maastokäynnillä ja mahdolliset muutokset huomioitiin nykytilan kuvauksessa. Inventoinnissa tarkastettiin 21 kohteen tiedot ja lisäksi inventoitiin 2 uutta kohdetta. Arvioinnin pohjalta on annettu suosituksia kaavoitukselle käyttäen seuraavia luokituksia: sr – suojeltava rakennus tai rakennusryhmä ja /s – alue, jolla ympäristö säilytetään.

6.4 SELVITYKSEN YHTEYDESSÄ INVENTOIDUT KOHTEET

Selvityksen yhteydessä koottiin paikkatietomuotoon aiemmin inventoidut kohteet. Lisäksi inventoitiin 1960-luvun metsälähiörakentamista edustava Salpakankaan pistetalojen alue. Soramäen jälleenrakennuskauden pientaloalueen, Rakentajantien kortteleiden sekä Kankaantilan kortteleiden aiempaa inventointia tarkistettiin laaditun selvityksen yhteydessä. Lisäksi maastokäynnein tutkittiin selvitystä varten Hollolan kulttuuriympäristön teemojen mukaisia kohteita, kuten kouluja, vanhoja kyläalueita sekä liikenneympäristöjä.

7. JOHTOPÄÄTÖKSET

Hollolan juuret ulottuvat pitkälle historiaan. Keskiaikaiset ryhmäkylät ovat Hollolan yhdyskuntarakenteen perusteita ja pitkään alueen kehitys oli yhtä kylärakenteen kanssa. Kylistä ovat erottuneet kaksi vahvaa kirkonkylää, Hollolan ja Hämeenkosken kirkonkylät. Molemmissa on sijainnut keskiaikaiset kivikirkot, joista Hollolan kirkonkylällä kyseinen rakennus on vielä jäljellä. Historiallisista reiteistä tärkeimpiä on ollut Ylinen Viipurintie, joka on kulkenut Hämeenlinnasta Viipuriin. Linjaus on kulkenut mutkitellen Hämeenkosken ja Hollolan kautta Lahteen, seuraillen pääosin valtatie 12 nykyistä linjausta.

Kylien ohella Hollolan rakennetun ympäristön historiaan kuuluvat olennaisesti kartanot ja suurtilat. Niiden myötä Hollolan viljelymaisemaan on noussut edustavia päärakennuksia ja pihapiirejä, joissa näkyvät eri aikakausien tyylipiirteet ja suunnitteluihanteet. Rakennusten ohella kartanoiden puistikujanteineen muodostavat historialtaan kerroksellista kulttuurimaisemaa. Kylien ohella kartanot ja suurtilat ovat muodostaneet alueelle kiintopisteitä ja ovat edelleen alueen rakennushistoriallisia helmiä.

Hollolan teollisuushistorian vaiheista on säilynyt edustavia esimerkkejä, kuten Hankalankosken pella-valokku. Myös alueen tiilitehtaat ja sahat kertovat teollistumisen kehityksestä. Elinkeinotoiminnan kehitykseen liittyy myös rautatien tulo Hollolaan 1800-luvun lopulla. Rautatieympäristöistä Hollolassa on säilynyt Herralan asema, jonka ympäristössä on sijainnut tiilitehtaita. Nykyinen asemarakennus on 1900-luvun puolivälistä.

Koulurakennuksia on säilynyt useissa Hollolan kylissä julkisen rakentamisen esimerkkeinä. Koulurakennuksien tyylipiirteet ja tyypit peilautuvat koulutoiminnan kansalliseen kehitykseen kansakouluista peruskouluihin. Koulurakennusten ohella seurantalot ovat säilyneet kylien kohtaamispaikkoina. Tuoreempia julkisen rakentamisen esimerkkejä löytyy Salpakankaan taajamasta, jonka kasvu perustuu kunnan strategiseen linjaukseen 1960-luvulla. Salpakankaalta löytyy edustavia alue- ja arkkitehtisuunnittelun esimerkkejä erityisesti 1960-luvulta tähän päivään.

Hollolan pitkä kylärakenteen historia alkoi murtua jälleenrakennuskaudella, kun siirtokarjalaisten asuttaminen sekä yleinen kaupungistumiskehitys asettivat paineita tiiviimpien taajama-alueiden kehittämiseksi. Jälleenrakennuskauden vehreitä asuinalueita seurasi vilkkain kaupungistumisen vaihe 1960- ja 1970-luvuilla, jonka myötä syntyivät metsäiset lähiöt ja pientaloalueet Salpakankaan taajamaan. Samalla alkoi muotoutua myös Salpakankaan keskustan taajamakuva. Reilun 50 vuoden aikana Salpakankaalle on rakentunut eri tyyliä edustavia rakennuksia, jotka yhdessä muodostavat alueelle kerroksellista, modernia rakennettua ympäristöä.

Selvityksessä on luotu katsaus Hollolan kulttuuriympäristön teemoihin ja rakennetun ympäristön kehitysvaiheisiin. Selvityksessä on tunnistettu merkittävimmät osa-alueet, mutta suunnittelualueen ja tehtävän rajaaminen huomioiden on selvää, että yksittäisiä kohteita ja erityispiirteitä on jäänyt selvityksen ulkopuolelle. Laadittu selvitys toimiikin lähtökohtana Hollolan kulttuuriympäristöä koskevan tiedon syventämiselle ja laajentamiselle. Selvityksen laatijat esittävät, että selvityksessäkin tunnistettuja rakennetun kulttuuriympäristön teemoja tutkittaisiin tulevaisuudessa tarkemmin esimerkiksi muiden selvitysten tai teemainventointien keinoin.

Selvityksessä esiin nostetut teemat, kehityskaaret sekä niitä ilmentävät kohteet toimivat jatkossa taustana rakennetun ympäristön uusille kerroksille. Toivottavaa on, että Hollolan kunnan rikas ja pitkä historia omaavat kulttuuriympäristöt tunnistetaan ja tunnustetaan osana alueiden jatkosuunnittelua. Ennen sotia syntyneitä rakennuskantaa koskevissa muutostoimenpiteissä tulisi mahdolliset kulttuurihistorialliset arvot aina tutkia. Vastaavasti selvitys antaa eväitä tunnistaa rakennetun ympäristön nuorimpia kerroksia, joissa arvokkaat piirteet liittyvät usein laajemman alueen suunnitteluratkaisuihin. Hollolassa kulttuurihistorialliset arvot ovat usein yhdistelmä maiseman ja rakennetun ympäristön vuoropuhelua, joka on suotavaa huomioida myös tulevaisuuden Hollolaa rakennettaessa.

Pyhänimen kartano.

LÄHDELUETTELO

Arkistolähteet

Kansallisarkisto

Maa- ja metsätalousministeriön tyyppitalopiirustukset (kokoelma)

Hollolan kunta, kaava-arkisto

Heinlammin osayleiskaava, hyväksytty 10.1.2011

Hämeenkosken keskustan ja ympäristön osayleiskaava, hyväksytty 23.11.2015, korkein hallinto-oikeus 18.7.2017

Kankaantilan kaava-alueen rakennuskaava 05-73, hyväksytty 18.2.1986

Kirkonseudun-Pyhäniemen osayleiskaava, vahvistettu 1.11.1995

Kukkilan-Kalliolan osayleiskaava, vahvistettu 20.6.1996

Kuntakeskuksen osayleiskaava, hyväksytty 23.6.2008

Miekkion osayleiskaava, 15.11.2010

Okeroisten kulttuurialueen osayleiskaava, hyväksytty 15.2.2010

Nostavan yleiskaava, hyväksytty 13.11.2006

Pyhäniemen kartanoympäristön asemakaava, hyväksytty 6.2.2017

Vesijärven rantayleiskaava, hyväksytty 18.3.2002

Lähdekirjallisuus

Aromäki, Juhani: Sodan ja rauhan ajat, Kosken historiaa, ihmisiä, elämää, 1983. Kosken HI kunta.

Heikkinen, Antero: Hollolan historia III, 1975.

Helen, Pauli; Kosken myllyjä ja mylläreitä, teoksessa ”Ei se oh hylä ollu, joka ei toista auta.”, Hollolan kotiseutukirja XXXIII, 2019. Hollolan kotiseutuyhdistys ry.

Jutikkala, Eino ja Nikander, Gebriel (toim.): Suomen kartanot ja suurtilat 3, Hämäläisiä kartanoita ja suurtiloja, 1946. Kustannusosakeyhtiö Kivi.

Kuusi, Sakari: Hollolan pitäjän historia I-II, 1980. (Huom. S. Kuusen Hollolan historian osat I ja II on julkaistu alun perin vuosina 1935 ja 1937. Vuoden 1980 julkaisu on näköispainos.)

Leiponen, Kauko; Suomen tiiliteollisuus 1860-1978, teoksessa Suomen tiiliteollisuuden historia, 1981. Suomen tiiliteollisuusliitto ry ja Tiilikeskus Oy.

Loive, Eino; Äyräpäästä Hollolaan, teoksessa Päijät-Hämäläiset isänmaan asialla, 1981. Lahden Sotaveteraanit r.y.

Naskila, Marja (toim.); Rakentamisen aika, Asutus ja maanhankinta, 1984. Kirjayhtymä Oy ja Maatalouskeskusten liitto.

Nieminen, A. W.; Itä-Hämeen Maanviljelysseuran rakennusneuvonta 1909-1929, Toimintakertomus 20-vuotiskaudelta, 1929. Kustannusosakeyhtiö Otava.

Peltola, Jarmo: Monikasvoinen Hollola, Maalauskylästä jälkiteolliseen yhteiskuntaan 1939-2010, Hollolan historia IV, 2013.

Päijät-Hämeen seurantalot, 1986, Selvityksiä ja kannanottoja XXVI / 1985. Lahden museolautakunta.

Rajala, Maija; Maaseudun työväestön asunto-olot 1800- ja 1900-lukujen taitteessa – todellisuus ja ihanteet, 2014. Historian pro gradu -tutkielma, Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö, Tampereen yliopisto. s.13-14.

Riihiranta, Juha: Lammin pitäjän asutuskehityksen rekonstruointi ryhmäkylistä hajakyliin 1694-1855, 2017. Opinnäytetyö, Alueidenkäytön suunnittelu, Maanmittausinsinööri (ylempi AMK), lapin AMK.

Salonen, Kirsi; Ylinen Viipurintie, 1999. Hämeen liiton julkaisu V:45.

Siikaniemi, Päivi; Karjalaisten evakkotie ja asuttaminen Hollolaan, teoksessa ”Kolmas tolen tekie”, Hollolan kotiseutukirja III, 1989. Hollolan kotiseutuyhdistys r.y.

Suomen asutus 1560-luvulla, Kartasto, Käsikirjoja VII, 1973. Suomen historiallinen seura.

Suomen asutus 1560-luvulla, Kyläluettelot, 1973. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja N:o 4.

Ylöstalo, Hemmo: Kukkila, kylä maalla ja kaupungissa 2001. Gummerrus Kirjapaino Oy.

Inventoinnit, selvitykset ja muut raportit

Hollolan kunnan alueelle tehtyt inventoinnit ja selvitykset

Ahola, Teija / Selvitystyö Ahola: Päijät-Hämeen kuntien rakennusinventoinnit, Hollola ja entinen Hämeenkoski, Tilannekatsaus, Päivitys- ja täydennysinventoinnin tarvekartoitus, 2017. Lahden kaupunginmuseumuseo / Päijät-Hämeen maakuntamuseo.

Ahola, Teija / Selvitystyö Ahola: Kulttuuriympäristöselvitys Pyhäniemi, 2013. Hollolan kunta ja Pyhäniemen Kiinteistöt Oy.

Ahola, Teija: Rakennusinventointi Hollola, 2006. Hämeen ympäristökeskuksen moniste 110/2006.

Ahola, Teija: Rakennusinventointi Hämeenkoski, 2006. Hämeen ympäristökeskuksen moniste 109/2006.

Ahola, Teija: Kuntakeskuksen osayleiskaava, Rakennusinventointiraportti, 2.11.2004. Hollolan kunta.

Ahola, Teija: Nostavan yleiskaava, Rakennusperinnön inventointiraportti, 2.11.2004. Hollolan kunta.

Gröhn, Saara: Kurjalan kartano, Hämeenkoski, Rakennushistoriaselvitys 2010.

Hirvonen, Auli; Kinnari, Riitta; Koski, Katriina ja Ruokolainen, Janne: Löytöretkiä Päijät-Hämeen kyliin, Hollolan kirkonseutu – neljän kukkulan kainalossa, 2013. Loppuraportti 1/5.

Hirvonen, Auli; Kinnari, Riitta; Koski, Katriina ja Ruokolainen, Janne: Löytöretkiä Päijät-Hämeen kyliin, Hämeenkoski – kosken ja harjun huomassa, 2013. Loppuraportti 2/5.

Hollolan kunta: Kirkonseudun – Pyhäniemen osayleiskaava, Rakennusinventointi 1992.

Könönen, Nina: Vesijärven rantaosayleiskaava. Rakennusinventointiraportti 2001.

Lahden kaupunginmuseumuseo: Perusinventointi Hämeenkosken kirkonkylästä ja eteläisistä kylistä 1992-1995.

Mikroliitti Oy; Kalliolan-Paimelan osayleiskaava-alueen arkeologinen inventointi 2019. Hollolan kunta.

Ramboll: Kalliolan-Paimelan osayleiskaavan rakennusinventointi, 2020. Hollolan kunta

Ramboll: Hollolan kuntakeskuksen rakennusinventointi, 2015. Hollolan kunta.

Päijät-Hämeen alueelle tehtyt inventoinnit ja selvitykset

Aarrevaara, Eeva; Uronen, Carita ja Vuorinen, Tapani: Päijät-Hämeen maisemaselvitys, 2006.

Forsius, Johanna: MARY –projektin historiallinen paikkatieto – 1560-luvun kylät sekä Kuninkaan kartaston rakennetut paikat, tiestö, pellot ja niityt -muistio 9.5.2005. Museovirasto.

Kärkkäinen, Sinikka: Selvitys Ylisen Viipurintien linjauksista Päijät-Hämeessä, 2017. Lahden kaupunginmuseumuseo, Päijät-Hämeen maakuntamuseo.

Porvoonjoen yläjuoksun esihistoriallisia ja kulttuurihistoriallisia kohteita Lahden, Hollolan ja Orimattilan alueella, 2002. Toim. Lahelma, Antti. Lahden kaupunginmuseumuseo.

Putkonen, Lauri: Päijät-Hämeen kulttuurihistorialliset kohteet, täydennysselvitys 1983, A 14. Päijät-Hämeen seutukaavaliitto.

Päijät-Hämeen kiinteät muinaisjäännökset, 2008. A169. Päijät-Hämeen liitto.
Päijät-Hämeen taajama- ja kylätarkastelu 2006. Päijät-Hämeen maisemaselvityksen osaraportti.
Sorvali, Eetu; Taipale, Päivi ja Tikka, Esko: Päijät-Hämeen maakuntakaava, Historiallisen ajan muinaisjäännösten inventointi, 2012. Lahden kaupunginmuseo ja Päijät-Hämeen liitto.
Wager, Henrik: Päijät-Hämeen rakennettu kulttuuriympäristö, 2006. A159. Päijät-Hämeen liitto.

Valtakunnalliset inventoinnit, selvitykset ja ohjelmat

Arvokkaat maisema-alueet: Maisema-alue työryhmän mietintö II 1992. Työryhmän mietintö 66/1992. Ympäristöministeriö.

Koski, Katriina: Maaseudun kulttuurimaisemat ja maisemanähtävyydet, Ehdotus Kanta-Hämeen ja Päijät-Hämeen valtakunnallisesti arvokkaiksi maisema-alueiksi, Hämeen valtakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden päivitysinventointi 2011. Hämeen ELY.

Kulttuuriympäristöstrategia 2014–2020, Valtioneuvoston periaatepäätös 20.3.2014. Opetus- ja kulttuuriministeriö ja Ympäristöministeriö.

Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY. Museovirasto. 2009.

Sähköiset lähteet:

Hollolan seurakunta: Sovituksen kirkko: <https://www.hollolanseurakunta.fi/kirkot-ja-tilat/kirkot/sovituksenkirkko>, luettu 16.4.2020.

Kosken kohinat. www.koskenkohinat.fi, luettu 28.11.2019.

Mantere, Heikki: Kun tenniläläiset rautatiepysäkin hankkivat, verkkoartikkeli: www.heinasuonkyla.fi/historia/tennilan-pysakki/, luettu 17.12.2019.

Museovirasto: Valtakunnallisesti arvokkaat rakennetut kulttuuriympäristöt (RKY). www.rky.fi, luettu 22.10.2019.

Päijät-Hämeen liitto: Päijät-Hämeen maakuntakaava 2014. <https://paijat-hame.fi/maakuntakaava-2014/> luettu 17.12.2019.

Ympäristöministeriö: Maaseutumaisemat, arvokkaiden maisema-alueiden inventointi. www.maaseutumaisemat.fi/, luettu 22.10.2019.

Ympäristöhallinnon yhteinen verkkopalvelu, valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet. www.ymparisto.fi/fi-FI/Luonto/Maisemat/Arvokkaat_maisemaalueet, luettu 22.10.2019.

Ympäristöministeriö 2016: ym.fi/maisemakuuleminen: Ehdotukset valtakunnallisesti arvokkaiksi maisema-alueiksi maakunnittain: Päijät-Häme (pdf), luettu 22.10.2019.

Kartat

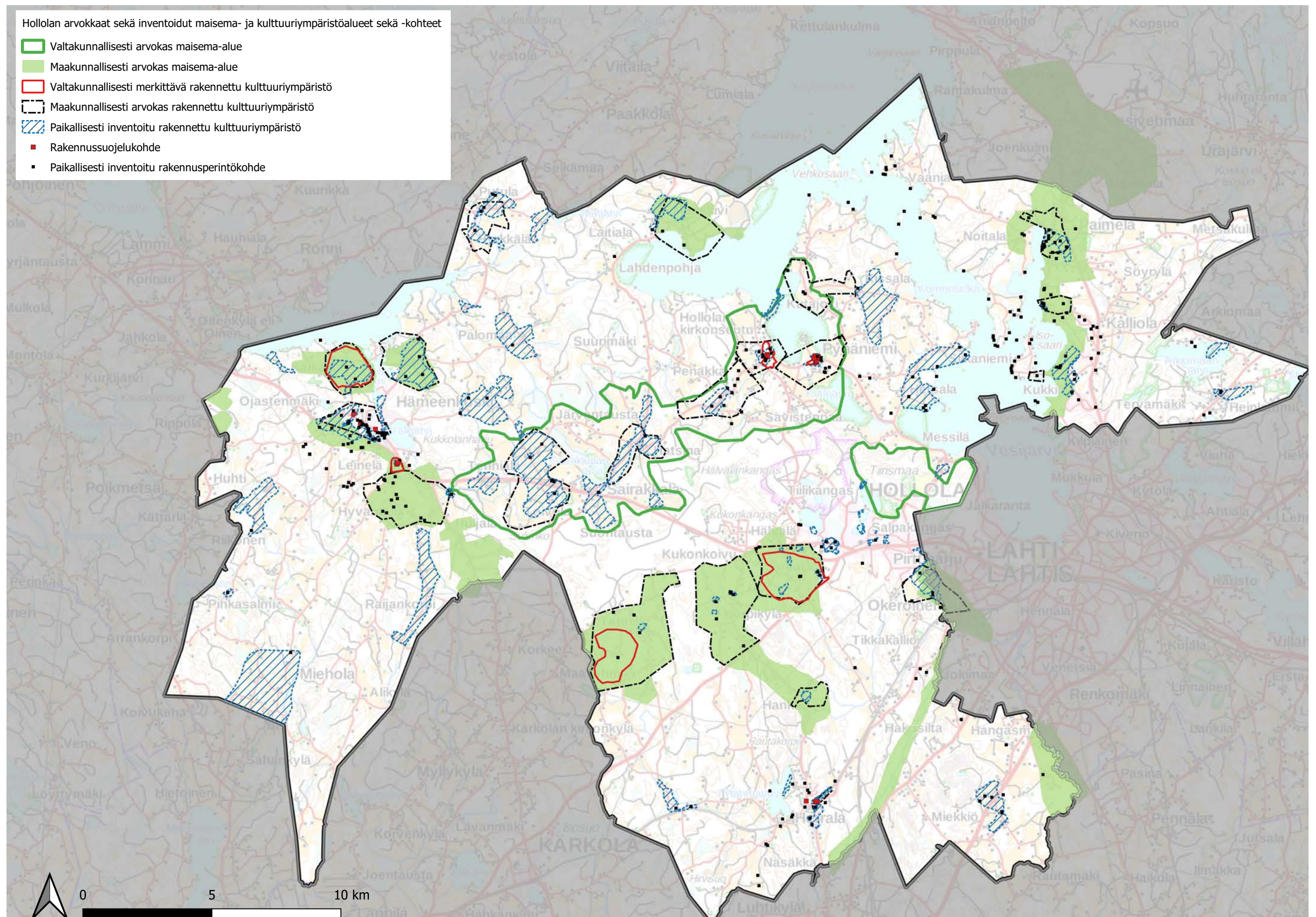
Maanmittaushallitus 1979; Peruskartta 1:20 000, N:o 2133 12, Sairakkala.

Maanmittaushallitus 1978; Peruskartta 1:20 000, N:o 3111 03, Lahti.

Maanmittaushallitus 1964; Peruskartta 1:20 000, N:o 2133 12, Sairakkala.

Maanmittaushallitus 1963; Peruskartta 1:20 000, N:o 3111 03, Lahti.

Maanmittaushallitus, 1921; Suomen taloudellinen kartta 1:100 000, karttalehti IV:7, Heinola. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2015-00007793>

Hollolan muinaisjäännökset, sm- ja SM-tiedot: Museovirasto 6.4.2020

Muinaisjäännöskohteet

- sm-1, Muinaismuistokohde
- sm-2, Historiallinen kylätontti
- sm-3, Muu muinaismuistokohde

Muinaisjäännösalueet

- SM, Muinaismuistoalue
 SM-2, Historiallinen kylätontti
 SM-3, Muu muinaismuistoalue
 Ylinen Viipurintie (Lahden kaupunginmuseo 2017)

